

Հայկական գիտահետազոտական հանգույց Armenian Research & Academic Repository

Սույն աշխատանքն արտոնագրված է «Ստեղծագործական համայնքներ
ոչ առևտրային իրավասություն 3.0» արտոնագրով

**This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial
3.0 Unported (CC BY-NC 3.0) license.**

Դու կարող ես.

պատճենել և տարածել նյութը ցանկացած ձևաչափով կամ կրիչով
ձևափոխել կամ օգտագործել առկա նյութը ստեղծելու համար նորը

You are free to:

Share — copy and redistribute the material in any medium or format

Adapt — remix, transform, and build upon the material

222-2015

223-2015

224-2015

225-2015

226-2015

227-2015

228-2015

L. G.
Wingman

operty of user 58

211

Wingman
222-228

L. G.
1911

451

1800 64.

1800 64.

2003

ԹԽՈՐԱԿ ԳԵՂԱՆԻՆ

(ԹԱՐԳՄԱՆՈՒԹԻՒՆ ԱՆԳՂԻԵՐԷՆԷ)

Կ. ՊՈՒԻՍ

ՏՊԱԳՐՈՒԹԻՒՆ Օ. ԱՐՋՈՒՄԱՆ

1911

ԹԻՄՈՐԱԿ ԳԵՂԱՆԻՆ

89

ԹԻՈՐԱԿ ԳԵՂԱՆԻՆ

(ԹԱՐԳՄԱՆՈՒԹԻՒՆ ԱՆԳՂԻԵՐԷՆԷ)

ՏՊԱՐԱՆ ԵՒ ԿԱԶՄԱՏՈՒՆ

Օ. ԱՐՋՈՒՄԱՆ

№ 89

Կ. ԳՈՒԼԻՍ

ՏՊԱԳՐՈՒԹԻՒՆ Օ. ԱՐՋՈՒՄԱՆ

1911

1323

ԹԽՈՐԱԿ ԳԵՂԱՆԻՆ

ՄԱՍ Ա.

ԳԼՈՒԽ Ա.

ՄԱՆԿՈՒԹԵԱՆ ԲՆԱԿԱՐԱՆՈ

Առաջին տեղը զոր կրնամ որոշ յիշել, ընդարձակ և հաճելի մարդագետին մըն էր, մէջը մաքուր ջուրի աւազանով մը: Շուք սուտղ քանի մը ծառեր կը հակէին անոր վրայ և ջրաշուշաններ կը տատանէին ջուրին խորունկ տեղուանքը: Մէկ կողմը՝ ցանկին վրայէն կ'երեւար դաշտ մը և միւս կողմը՝ ճամբուն եզերքը շինուած էր մեր տիրոջ տան դուռը: Մարդագետինն գլուխը կար եղեւիններու անտառ մը և վարի ծայրը հոտուն առուակ մը, սեպ և գերքով:

Երբ դեռ փոքր էի՝ մօրս կաթով կը սնանէի, որովհետեւ խոտ չէի կրնար ուտել: Յերեկին անոր բոբրափքը կը վազվառէի և գիշերը քովը կը պառկէի: Երբ օդը տաք ըլլար՝ լճակին եզերքը ծառերուն շուքին տակ կը կենայինք և երբ ցուրտ ընէր՝ անտառին մօտակայ մեր տաքուկ բնակարանը կը մտնէինք:

Երբ բաւական մեծցայ և սկսայ խոտ ուտել՝ մայրս ամէն ցերեկ աշխատելու կ'երթար և իրիկունը կը վերադառնար:

(6883. 57) 9

228-2015
18228

Մարգարեանին մէջ ինձմէ զատ վեց հատ ուրիշ ձիու ձագեր կային, ամէնքն ալ ինձմէ մեծ, մէկ երկուքը գրեթէ խոշոր ձիու չափ: Անոնց հետ կը վազվառէի և կը զուարճանայի, դաշտին շուրջը քառասորակ կը վազէինք կրցածնուս չափ արագ: Երբեմն մեր զուարճութիւնը կը խաթարուէր, որովհետև անոնք վազած տաննին ինձի կից կը զարնէին կամ զիս կը խածնէին:

Օր մը երբ ընկերներս կից զարնելով չափը անցուցին՝ մայրս զիս իրեն կանչեց և բաւ.— «Կ'ուզեմ որ բեղիքս լաւ մտիկ ընես: Այդ մտրուկները շատ լաւ մտրուկներ են բայց անոնք սոյլի ձիերու ձագեր են և քաղաքավարութիւն չեն սորված: Դուն ազնիւ ցեղէ ես. քու հայրդ այս կողմերը մեծ համբաւ ունի և քու մեծ հայրդ երկու տարի Նիւ-Մարքէթի ձիարշաւներուն մէջ առաջին մրցանակ չահեցաւ. մեծ մայրդ իմ ճանչցած բոլոր ձիերուս մէջ էն հեղահամբոյրն էր և կարծեմ տեսած չես որ ես ալ երբեք աքայի զարկած կամ խածած ըլլամ: Կը յուսամ թէ դուն ալ ազնիւ և բարի ձի մը պիտի ըլլաս և անկրթութիւն չպիտի սորվիս. գործդ հաճոյքով կատարէ, քայելու ատեն ոտքիդ չարժումներուն հող տար և խաղի մէջ երբեք կից մի զարներ ու մի խածներ»:

Մօրս խրատը բնաւ չեմ մոռցած. զիսէի թէ իմաստուն էր, և թէ մեր տէրը զայն շատ կը սիրէր: Թէև անունը «Դքսուհի» էր, բայց տէրս զայն յաճախ իր «Սիրականը» կը կոչէր:

Մեր տէրը բարի, հեղահամբոյր մարդ մըն էր: Մեզի լաւ ուտելիք և լաւ պատասպարան կուտար և մեզի հետ այնքան քաղցրութեամբ կը խօսէր, որքան իր գաւաակներուն հետ:

Ամէնքս ալ, զայն շատ կը սիրէինք: Մայրս մանաւանդ, երբ զայն դրան առջեւ տեսնէր՝ ուրախութենէն

կը վրնջէր և վազելով անոր քով կ'երթար: Մեր տէրն ալ զայն կը շոյէր և կ'ըսէր: «Է՛յ, իմ սիրականս, ինչպէս է քու փոքրիկ սեւ ձագուկդ»: Յետոյ ինձի կտոր մը շատ համեղ հաց կուտար և երբեմն մօրս ալ՝ անուշ ստեղծիւն մը:

Բոլոր ձիերն ալ անոր կը մօտենային, բայց կարծեմ մեզ ամէնէն աւելի կը սիրէր: Մայրս միշտ զայն տօնալիւծառի օրը քաղաք կը տանէր արագ և հանգիստ:

Երկրագործ տղայ մը կար, Տիք անունով, որ երբեմն մեր դաշտը կուգար մորմ ժողվելու համար: Երբ բաւական ուտէր և յափրանար՝ կը սկսէր մտրուկներուն հետ խաղալ, անոնց նետելով քարի և փայտի կտորներ, մինչև որ ամէնքն ալ կը սկսէին հոս ու հոն քառասորակ վազել: Անոր շատ կարեւորութիւն չէինք տար, որովհետև շատ արագ կրնայինք վազել, բայց երբեմն նետած քարերը մեզի կը դպէին և կը ցաւցնէին:

Օր մը այսպէս մեզ կը նեղէր սուանց գիտնալու թէ մեր տէրը քովի դաշտն էր և անցած դարձածը կը դիտէր. յանկարծ թուփերուն վրայէն ցատկեց և Տիքին թեւէն բռնելով՝ երեսին այնպէս մը զարկաւ որ տղան ցաւէն սկսաւ պոռայ: Երբ մեր տէրը նշմարեցինք, քաջութիւն ստացանք և մօտեցանք տեսնելու համար թէ ինչ էր պատահածը:

«Չար տղայ, չար տղայ», կը պոռար ան, «Այս առաջին անգամը չէ, ոչ ալ երկրորդը և ոչ ալ փերջինը որ մտրուկներուն նեղութիւն կուտաս: Ահաւասիկ, առ դրամիդ և տուն գնա. չեմ ուզեր որ այլևս ազարակիս մէջ աշխատիս»: Եւ Տիք մէյ մըն ալ ազարակ չեկաւ: Մերուկ Դանիէլը՝ որ ձիերուն հող կը տանէր՝ մեր տիրոջ չափ բարի մարդ մըն էր, և անոր խնամքներով շրջապատուած՝ հանգիստ և երջանիկ էինք:

ՓԼՈՒՆ Ք.

ՈՐ ՍՈՐԴ ՈՒԹԻՒՆԸ

Դեռ երկու տարեկան չկայի, երբ դէպք մը պատուհեցաւ, զոր բնաւ մոռցած չեմ: Գարունը դեռ նոր սկսած էր. զիշերը քիչ մը եղեամ իջած էր և թեթեւ մշուշ մը տակաւին կը ծածանէր անտառներուն ու մարգագետիններուն վրայ: Ես և միւս մտրուկները կ'արածէինք դաշտին վարի կողմը, երբ հեռուէն ձայն մը լսեցինք, որ շուներու հաչիւնին կը նմանէր: Մտրուկներէն ամէնէն տարիքոտը իր գլուխը վեր վերցոյց, ակունջները անկեց և ըսաւ. «Ահա որտի շուները կուգան», և անմիջապէս փախչի սկսաւ: Մենք ալ իրեն հետ մէկտեղ վազեցինք դէպի դաշտին վերին մասը, ուր կրնայինք ցանկապատին վրայէն նայիլ և դիմացի դաշտերը տեսնել: Մայրս և մեր արտոջը հեծնելու ձիերէն մէկն ալ մօտը կեցած էին, և կ'երեւայ թէ գիտէին ըլլալիքը:

«Նապաստակ մը գտեր են», ըսաւ մայրս «և եթէ այս կողմը գալու ըլլան, որսորդութիւնը պիտի տեսնենք»:

Շատ չանցած շուները մեր դաշտին մօտը զանուոյ նորաբոյս ցորենի դաշտն ի վար կը խոյանային: Անանկ ազմուկ մը կը հանէին, որուն նմանը երբեք լսած չէի: Ձէին հաչեր, ո՛չ ալ կ'ոռնային կամ կը կաղկանձէին. բայց կրցածուն չափ բարձր «հօ, հօ, հօ» կը պոռային: Իրենց կը հետեւէին ձիու վրայ նստած շատ մը մարդիկ. ոմանք կանանց վերարկու հագած էին, և ամէնքն ալ ամենամեծ արագութեամբ կը յառաջանային: Մերունի

ձին վրնջեց և անձկութեամբ անոնց ետեւէն նայեցաւ, և մենք, մատղաշ մտրուկներս ալ, անոնց ետեւէն քառասմբակ վազելու փափաք մը կը զգայինք. բայց անոնք քիչ ստոնուան մէջ դաշտին վարի մասը հասան: Հոն կարծես թէ կանգ առին: Շուները դաղրեցան հաչելէ, և ամէն կողմ կը վազէին իրենց քիթը դէպի վար հակած:

«Անոնք հօտը կորսնցուցեր են», ըսաւ ծերունի ձին, «թերեւս նապաստակը պիտի պրծի»:

«Խնչ նապաստակ», հարցուցի:

«Ես ի՞նչ գիտեմ ի՞նչ նապաստակ, կարելի է որ մեր անտառին նապաստակներէն մէկը ըլլայ. շուներուն և մարդոց հօգը չէ ի՞նչ նապաստակ ըլլալը, ետեւէն կը վազեն...»:

Իր խօսքը հազիւ լնցուցած էր և ահա շուները դարձեալ սկսան իրենց ազմուկը, և բոլորը մէկտեղ կըրցածուն չափ արագ ետ եկան դէպի մեր մարգագետինն այն մասը, ուր բարձր եղերքն ու ցանկապատը կը բարձրանային առուակին վերեւ:

«Հիմայ նապաստակը պիտի տեսնենք», ըսաւ մայրս: Եւ ճիշդ այդ վայրկեանին վախէն սարսափահար եղած նապաստակ մը խոյացաւ անցաւ մեր քովէն. և անտառը մտաւ: Շուները իր ետեւէն վազեցին, եղերքն ի վար գլտորեցան, առուակին վրայէն ցատկեցին, և հեւալով դաշտին մէջէն անցան, որսորդներն ալ իրենց ետեւէն: Վեց հօթն ձիաւորներ շուներուն քովն ի վեր կը վազէին: Նապաստակը փորձեց ցանկապատին մէջէն անցնիլ, բայց շատ խիտ էր և անմիջապէս ետ դէպի ձամբան դարձաւ. սակայն անօգուտ. շուները իր ետեւէն հասան: Ծիչ մը լսեցինք և ամէն բան լնցած էր: Ձիաւորներէն մէկը շուներուն մօտեցաւ և իր խարաղանով վռնածեց զանոնք. եթէ չվռնտէր՝ պիտի բզքտէին զայն: Յետոյ նապաստակին

սրունդէն բռնելով վերցուց . խեղճ կենդանին վիրաւորուած ու արիւնաթաթաւ էր . և բոլոր պարունները շատ գոն կ'երեւային :

Իսկ ես այնքան զարմացած էի , որ սուսջին անգամ չզիտեցի թէ ի՞նչ կ'անցնէր կը դառնար սուուակին քով : Բայց երբ այն կողմը նայեցայ , ախուր տեսարան մը հանդիպեցաւ աչքիս . երկու գեղեցիկ ձիեր գետին ինկած էին . մէկը սուուին ջուրերուն մէջ կը սապրակէր , և միւսն ալ խտաին վրայ կը հեծեծէր : Հեծեալներէն մէկը ջուրերէն դուրս կ'ելլէր ցեխով ծածկուած , միւսը անշարժ պսակած էր :

«Լիզը կտորեր է» , ըսաւ մայրս :

«Շատ ալ աղէկ եղեր է» , ըսաւ մորուկներէն մէկը :

Իմ կարծիքս ալ նոյնն էր . բայց մայրս մեզի պէս չէր մտածեր :

«Ինչո՞ւ աղպէս կը մտածէք , ըսաւ . ես թէեւ ձերացած ձի մըն եմ , բայց շատ բան տեսած , շատ բան լսած եմ . երբեք չեմ կրցած հասկնալ թէ ինչո՞ւ մարդիկ այդքան կ'ախորժին որսորդութենէ : Յաճախ կը վտասուին , յաճախ ամէնէն լաւ ձիերուն վտաս կը հասցնեն , արտերը կը կոխկուտեն , և ասոնք ամէնք նապաստակ մը , կամ ազուէս մը և կամ եղջերու մը բռնելու համար . մինչդեռ ուրիշ կերպով շատ աւելի զիւրաւ կրնան ձեռք ձգել : Բայց մենք ձի ենք , և չենք կրնար իրենց դորձերուն խելք հասցնել» :

Երբ մայրս այս խօսքերը կ'ըսէր , մենք կեցած մեր շուրջը կը նայէինք : Հեծեալներէն շատերը երիտասարդին քով գացին . բայց իմ տէրս որ եղածը կը զիտէր , էն սուսջ վերցուց գայն : Գլուխը դէպ ի ետ ծուկցաւ , բազուկները վար կախուեցան , և ամէն մարդ շատ լուրջ կերպարանք մը առաւ : Այդպիսով չկար հիւսայ , նոյն

խակ շուները շուռ եին . կարծես զիսեիկն քեզ զեշ բան մը պատահած էր : Մեր տիրոջը տունը սարիկ գայն : Վերջը իմացայ որ Գեորգ Կօրտընն էր , աղնուական պարունին մէկ հասիկ երիտասարդ գաւակը , վայելչադէմ երկայնահասակ երիտասարդ մը , իր ընտանիքին պարծանքը :

Հիմայ սկսան իրենց ձիերով ամէն կողմ վազել , որպէս զի բժիշկ մը և անասնաբոյժ մը գտնեն . անշուշտ կը վաւթային նաև աղնուական Կօրտընին խնայելու գաւակին գլխուն իկածը : Երբ Պ. Պօնա , անասնաբոյժը , եկաւ ու զիտեց սև ձին որ խտաի վրայ պսակած կը հեծեծէր , բոլոր մարմինը շոշափեց և իր գլուխը շարժեց . սրունքներէն մէկը կտորած էր : Այն ատեն մէկը մեր տիրոջը տունը դնաց վազելով և հրացան մը առած եկաւ : Անմիջապէս աղմուկ մը լսուեցաւ , յետոյ ստակալի ձիջ մը , և զարձեալ լսութիւն : Ան ձին ալ չէր շարժեր :

Մայրս շատ յուզուած կ'երեւար . ըսաւ թէ երկար ասրիններէ ի վեր կը ճանհար այդ ձին , որուն անունը Ռօպ Ռօյ էր : Շատ լաւ ձի մըն էր , և ո՛չ մէկ մոլութիւն ունէր : Այն անկէ վերջ անգամ մըն ալ դաշտին վրայ չպիտի երևար :

Քանի մը օր վերջը լսեցինք որ եկեղեցիին դանդակը կը հնչէր երկար ատեն . և դրան վրայէն նայելով սարօրինակ երկայն սև կառք մը տեսանք , որ սև կտաւով ծածկուած էր և սև ձիերու լծուած : Անկէ վերջ հետըհեռէ եկան ուրիշ կառքեր , բոլորն ալ սև , մինչդեռ դանդակը կը շարունակէր անդադար հնչել : Երիտասարդ Կօրտընը գերեզմանատուն կը տանէին թաղելու : Այն անգամ մըն ալ ձի չպիտի հեծնէր : Երբէք չիմացայ թէ Ռօպ Ռօյը ի՞նչ ըրին , և այս բոլորը պզտիկ նապաստակի մը համար եղան :

ՔՂՈՒՆ Պ.

ԻՄ ԿՐԹՈՒԹԻՒՆՆԵՍ

Սկսած էի հետզհետէ աւելի գեղեցկանալ. մորթն աւելի նուրբ եղած էր և աւելի քնքոյշ ու փայլուն սև գոյն մը ունէր. սաքիս մէկը ձերմակ էր և սիրուն ձերմակ աստղ մը կար ճակտիս վրայ: Ամէն մարդ կ'ըսէր թէ շատ գեղեցիկ էի: Տէրս չէր ուզէր զիս ծախել, մինչև որ չորս տարեկան չըլլայի. կ'ըսէր թէ պատանխները պէտք չէ որ չափահաս մարդոց պէս աշխատին. և մտրուկներն ալ պէտք չէ որ աշխատին ձիերու պէս, մինչև որ բոլորովին չափահաս չըլլան:

Երբ չորս տարեկան եղայ, սղոտական Կօրսըն եկաւ զիս գիտելու: Աչքերս քննեց, բերանս և սրունգներս լաւ մը շօշափեց, յետոյ իր ներկայութեանը քաղել, վարդել և քառասմբակ արշաւել տուաւ: Ինձմէ դո՛ն կ'երևար: «Երբ լաւ մը կրթուի, ըսաւ, պատուական ձի մը պիտի ըլլայ»: Տէրս ըսաւ որ ինքը յանձն կ'առնէ կրթել զիս, որովհետև չէր ուզեր որ վախճայի կամ վնասուէի: Եւ առանց ժամանակ կորսնցնելու, հետեւեալ օրն իսկ սկսաւ կրթել զիս:

Հաւանական է որ շատեր չեն գիտեր թէ ի՞նչ է մեր ստացած կրթութիւնը, ասոր համար պիտի նկարագրեմ զայն. մեր կրթութիւնը կը նշանակէ սորվիլ համեա ու սանձ կրել, և մեր կռնակին վրայ ալ մարդ մը, կին մը կամ տղայ մը տանիլ, ճիշդ իրենց ուղած ուղղութեամբ երթալ և արագ արագ քալել: Ասոնցմէ զատ, պէտք է նաև սորվիլ կրել վզնոց մը, գաւակի ծածկոց մը և հանդարտ կենալ, երբ այս բաները կը դրուին: Ապա սայլի

մը և կամ կառքի մը կապուիլ, այնպէս որ կարելի չըլլայ քալել կամ վազել առանց զայն ալ իր ետեւէն քաշելու. և պէտք է արագ երթայ կամ կամաց, ճիշդ ինչպէս որ զինքը վարողը կը փափաքի: Իր տեսած բաներուն կողմը դիմելու չէ, ո՛չ ալ ուրիշ ձիերու հետ խօսելու է. ոչ պէտք է խածնել, ոչ ալ կից դարնել. երբեք իր ուղածը ընելու չէ, այլ ջանալու է որ միշտ տիրոջը փափաքածը ընէ, նոյն իսկ երբ չափազանց յոգնած է կամ անօթի: Բայց ամէնէն գէշը այն է որ անգամ մը կազմածը վրան դնելնէն վերջ, այլևս պէտք չէ խենթ ու խեղառ ոտիւններ ընէ՝ երբ ուրախ է, ոչ ալ գետինը պառկի՝ երբ յոգնած է: Ինչպէս կը տեսնէք, շատ անկարևոր բան չէ մեր կրթութիւնը:

Անուշա երկար ատենէ ի վեր վարժուած էի պախուրցի և գլխանոցի, և հանդարտութեամբ դաշտերուն ու արահետներու մէջ առաջնորդուելու. բայց հիմայ սանձ մըն ալ պիտի ունենայի: Տէրս քիչ մը վարսակ տուաւ ինձի, և զիս շատ մը շոյելէ վերջ՝ բերանս անցուց սանձը որ շատ անհաճոյ բան մըն էր: Անոնք որ երբեք սանձ կրած չեն իրենց բերնին մէջ, չեն կրնար գաղափար մը ունենալ թէ որքա՞ն սրտնեղիչ է. ցուրտ, կարծր պողպատի մեծ կտոր մը, մարդու մը մատին չափ հաստ, բերանիդ մէջ մզիլ, ակուններուդ մէջտեղ և լեզուիդ վրայ, ծայրերը բերանիդ անկիւններէն դուրս ցցուած և ուժով իր տեղը հաստատուած՝ գլխուդ վրայ սեղմուած կապերով որոնք վիզդ, քիթիդ բոլորաբը և կզակդ կը կաշկանդեն. այնպէս որ բնաւ կարելիութիւն չկայ այդ սոսկալի կարծր բանէն ազատելու: Շատ անհաճոյ է. այո՛ շատ անհաճոյ, բայց գիտէի որ մայրս միշտ կը կրէր զայն, երբ դուրս ելլէր. կը կրէին նաև բոլոր չափահաս ձիերը: Այսպէս՝ մէկ կողմէ անուշահամ վարսակին, և

միւս կողմէ տիրոջս գգուանքներուն և անուշ խօսքերուն ու վարմունքին չհորհիւ ևս այ վերջապէս իմ սանձս կրել սկսայ :

Կարգը եկաւ համետին , բայց այդ այնքան անհաճոյ չէր . տէրս շատ մեղմութեամբ կռնակս դրաւ գայն , մինչդեռ ծերուկ Դանիել գլուխս բռնած էր . ապա համետափոփերը մարմնիս տակը ամբարցուց , շարունակ անուշ խօսքեր ըսելով ինձի , և զիս շոյելով : Վերջը մաս մըն ալ վարսակ սուսաւ , քիչ մը ստացուց և նոյն բանը կրկնեց ամէն օր , մինչև որ վարժուեցայ վարսակն ու համետը փնտուելու : Առտու մըն ալ տէրս կռնակս նստաւ և զիս մարգագետնին բոլորտիքը կակուղ խտփն վրայ տարաւ բերաւ : Անտարակոյս տարօրինակ զգացողութիւն մը ունեցայ , բայց պէտք է խոստովանիմ թէ նպարտ կը զգայի որ տէրս կռնակիս վրայ կը կրէի : Եւ որովհետեւ շարունակեց ամէն օր վրաս հեծնել , ևս չուտով վարժուեցայ անոր :

Յաջորդ անհաճոյ փորձառութիւնը եղաւ սրայօր դնելը . այդ ալ առաջին անգամ շատ դժուարս եկաւ : Տէրս անձամբ զիս սրայտարին հնոցին քով տարաւ , որպէս զի չվախնամ կամ չլեռատիմ : Պայտարը օտքերս իր ձեռքին մէջ բռնեց , մէկը միւսէն վերջ , և սրմբակներուս մէկ մասը կտրեց : Յաւ չղգացի . հանդարտ կեցայ սեղս , երեք սրունդներուս վրայ , մինչև որ բոլորն ալ լնցուց : Յետոյ իմ օտքիս ձեռք կրկաթի կտոր մը սուսաւ , վրան փակցուց և քանի մը գամ գամելով , սրայօր ամուր կերպով ոտուքներուս տակը հաստասեց : Շատ պիրկ ու ծանր կը զգայի օտքերս , բայց հեղհեղ վարժուեցայ :

Հիմայ որ այնքան յաւաճգիմութիւն ըրած էի , տէրս կաղմածիս միւս մասերն ալ կրել սորվեցնելու ձեռնարկեց :

Նախ պինդ , ծանր վզնոց մը անցուց սարանոցիս բոլորտիքը . յետոյ աչքերս երկու կողմէն ծածկեց կաշիի հաստ կտորներով : Աչքապահ կը կոչէին գանոնք , և իրաւալ աչքերս շատ բաւ կը պահէին . որովհետեւ ո՛չ մէկ կողմը կրնայի տեսնել , ո՛չ ալ միւսը , բայց միայն չիտակ առջևի կողմս : Անկէ վերջ կարգը եկաւ պղտիկ համետի մը , անխարժ կարծր փոկով մը , որ ճիշտ սրջիս տակէն կ'անցնէր : Այս ալ գաւակիս ծածկոյն էր : Կ'առէի այս ծածկոցը . իմ երկայն սրջս կը ծռէին և այդ փոկը մէջէն կ'անցընէին , և այնքան անհաճոյ տպաւորութիւն կը կրէի , որքան որ կրած էի սանձը անցուցած ատեննին : Երբեք այդքան փափաք զգացած չէի կից զարնելու , բայց անշուշտ չէի կրնար այդ աստիճան բարի տիրոջ մը կից զարնել : Այսպէս հեղհեղ ամէն բանի վարժուեցայ , և մօրս չափ բաւ կը կատարէի իմ գործս :

Պէտք չէ մոռնամ կրթութեանս մէկ ուրիշ մասն ալ զոր միշտ շատ մեծ բարիք մը սեպած եմ : Իմ տէրս զիս երկու շարժի չափ զրկեց դրացի ագարակապանի մը քով : Ագարակապանը մարգագետին մը ունէր , որուն մէկ կողմէն կ'անցնէր երկաթուղին : Քանի մը ոչխարներ և կովեր կային հոն , զիս ալ անոնց մէջ գրին :

Երբեք չեմ կրնար մոռնալ առաջին կատախումբը որ եկաւ անցաւ : Հանդարտօրէն կ'արածէի այն ձողերուն քով որոնք մարգագետինը երկաթուղիէն կը բաժնէին , երբ տարօրինակ ազմուկ մը լսեցի հեռուէն . և զեռ այդ ազմուկը ուրիշ գալը չը հասկցած՝ ահագին ժխորով մը և մուխի ամպեր արձակելով երկայն սե բաներու շարք մը թուաւ անցաւ և անհետ եղաւ , երբ զեռ շունչ անգամ չէի առած : Քառասմբակ՝ մարգագետնին միւս ծայրը վաղեցի , կրցածիս չափ շուտ , և հոն կանգ առի զարմացումէս ու վախէս խննջելով : Օրուան ընթացքին մէջ շատ մը կա-

ուսխումբեր անցան, ոմանք աւելի դանդաղութեամբ: Ասոնք մօտակայ կայարանին մէջ կեցան, և երբեմն ահաւոր ձիւներ կ'արձակէին կանգ առնելէ առաջ: Սյս բարբ սոսկալի բաներ կը թուէին ինծի, բայց կովերը կը շարունակէին արածիլ շատ հանդարտօրէն, և գրեթէ գլուխնին անգամ վեր չէին վերցնէր, երբ այն սև սարսափելի բանը կուգար կ'անցնէր մօնչելով, ֆշալով:

Առաջին մէկ քանի օրերը չէի կրնար հանդարտ սրտով արածիլ, բայց երբ տեսայ որ այդ անճոռնի արարածը բնաւ դաշար չէր մտնէր, ո՛չ ալ ինծի որ և է վնաս կը հասցնէր, սկսայ ուշադրութիւն չընել իրեն, և քիչ ատենէն կովերուն ու ոչխարներուն պէս հոգս չէի ընէր կառախումբին անցնիլը:

Անկէ ետքը տեսած եմ շատ ձիեր որոնք կը սարսափին և կը խռովին երբ վայրաշարժ մեքենան տեսնեն, կամ անոր ազմուկը լսեն, բայց ես, խճարի տիրոջս հոգածութեանը շնորհիւ, այնքան անխափ եմ երկաթուղիի կայարանի մը մէջ, որքան իմ բուն ակտուիս մէջ:

Ահա այս է մատղաջ ձին լաւ մը կրթելու կերպը:

Իմ տէրս յաճախ զիս իմ մօրս հետ կը լծէր, որովհետև շատ կանոնասէր էր ան, և օտար ձիէ մը աւելի աղէկ կրնար դաս տալ ինծի: Կ'ըսէր թէ որչափ աղէկ վարուէի նոյնքան աղէկ պիտի վարուէին ինծի հետ, և թէ խելացութիւնը այն էր. միշտ ձեռքէս եկածը կ'ընէի իմ տիրոջս հաճելի ըլլալու համար: Բայց, ըսաւ ան, շատ տեսակ մարդիկ կան: Կան բարի հոգածու մարդիկ, մեր տիրոջը նման, որուն ու է ձի կրնայ հպարտութեամբ ծառայել. կան չար, անգութ մարդիկ, որոնք բնաւ արժանի չեն իրենց յատուկ ձի կամ շուն ունենալու: Ասկէ դատ կան բազմաթիւ յիմար մարդիկ, ցուցամոյ, տգէտ ու անհոգ, որոնք երբեք խորհելու նեղու-

թիւնը յանձն չեն առնէր. ասոնք են որ ամէնէն աւելի ձիերուն կը վնասեն իրենց անխելքութեամբ: Ուղեւոր չէ որ կ'ընեն, սակայն արդիւնքը նոյնն է: Կը յուսամ որ աղէկ ձեռքերու կը հանդիպիս դուն, իրաւ է, ձին չը գիտեր թէ ո՛վ պիտի դնէ կամ գործածէ զինքը. ատիկա բաղդի խնդիր մըն է մեզի համար: Բայց իմ խրատս այս է որ՝ ուր ալ ըլլաս, կրցածիդ չափ լաւ գործէ, և աղէկ համարում չահէ:

ՔԼՈՒԽ Գ.

ՊԵՐԹՈՒԻԹԻ ԴԱՐԱՍՏԱՆԸ

Այն ատենները ակտուին մէջտեղը կը կանգնէի, և իմ մորթս ամէն օր կը խողանակէին. այնպէս որ ազուաւի մը թեւերուն նման կը փայլէր: Մայիսի սկիզբներն էր երբ աղնուական Կօրտընի կողմէ մէկը եկաւ և զիս առնելով իրեն հետ տարաւ: «Երթաք բարով, Սեւուկս ըսաւ տէրս. բարի ձի մը եղիր և միշտ ձեռքէդ եկածին չափ լաւ կատարէ գործդ»: Ես չէի կրնար «Մնաք բարով» ըսել. ուստի իմ քիթս իր ձեռքին մէջ մխեցի. գորովով փայտայեց զիս. և այսպէս իմ մանկութեան ատենէն բաժնուեցայ:

Աղնուական Կօրտընի դարաստանը Պերթուիք գիւղին կից էր: Հոն կը մօնէին երկաթէ մեծ դուռնէ մը, որուն քով շինուած էր առաջին շէնքը: Սպա արագաբար կ'անցնէին հարթ ճամբու մը վրայէն, երկայն վաղեմի ծառերու կոծղերուն մէջտեղէն, և կը հասնէին ուրիշ դրան մը և ուրիշ շէնքի մը, ուրկէ կը մօնէին տունն

ու պարտէզը: Անկէ անդին կը դանուէին բնակարանին մարդաստանը, հին մրգաստանը և փտոնները: Շատ մը ձիեր ու կառքեր պահելու բաւական տեղ կար. բայց ևս պիտի նկարագրեմ միայն այն փտուը ուր ես գրուեցայ: Շատ ընդարձակ էր այս փտուը և չորս լայն բաժանումներ ունէր: Առջոր պատուհան մը կը բացուէր բակին վրայ. այսպէս հաճելի ու օգուէտ տեղ մըն էր:

Առաջին բաժանումը ընդարձակ ու քառակուսի էր և փայտէ գուռ մը ունէր: Միւսները հասարակ կերպով շինուած էին, հանդատուէտ, բայց ոչ այնքան ընդարձակ: Յաճ կերոց մը կար չոր խոտի համար և ցած մըսուր մը վարսակի համար: Ազատ տուփ կը կոչէին զայն. որովհետեւ հոն գրուած ձին չէր կապուեր այլ ազատ կը թողուէր, որպէս զի իր ուզած կերպով շարժի: Պզտիկ հաճոյք մը չէ ազատ տուփ մը ունենալը:

Այս սիրուն տուփին մէջ դրաւ զիս ձիապանը. մաքուր, օգուէտ էր և առանց անախորժ հոտի: Անկէ առաջ ասկէ առելի հաճելի տեղ մը բնակած չէի: Եզերքները այնքան բարձր չէին, և դադաթին վրայի երկաթէ ձողերուն մէջէն կրնայի դուրսը՝ իմ բոլորափքս եղածնիւրը դիտել:

Ամենալաւ տեսակէ քիչ մը վարսակ տուաւ ինձի, զիս գգուեց, մարդասիրութեամբ խօսեցաւ ինձի հետ, և յետոյ քովէս մեկնեցաւ:

Երբ կերակուրս կերայ լմնցուցի, սկսայ բոլորափքս նայիլ: Իմինիս կից բաժանման մէջ կար պզտիկ, զիրուկ գորջ մատաղածի մը, որ խիտ բաշ մը և պոչ մը, ինչպէս նաև շատ սիրուն գլուխ մը և լիրբ փոքրիկ քիթ մը ունէր:

Գլուխս իմ տուփիս դադաթի ձողերուն մօտեցուցի, և՛ «Ինչպէ՞ս էք», ըսի, «անունիդ ի՞նչ է»:

Ետին դարձաւ այնքան՝ որքան իր չուանը կարելի կ'ընէր, գլուխը վեր տաւ և ըսաւ. «Անունս Գեղաւսրունգ է. ևս շատ գեղեցիկ եմ. օրիորդները իմ կունակս կը հեծնան, և երբեմն իմ փրուհիս թեթեւ կառքն ալ կը քաշեմ»: Ամէնքն ալ մեծ համարում ունին վրաս, ինչպէս նաև Յակոբոսը: Դուն ինձի դրացի պիտի ըլլաս ասկէ ետքը»:

«Այո՞», պատասխանեցի:

«Լաւ, կը յուսամ թէ քաղցրաբարոյ ես, չեմ ուզեր խածնող ձի մը ունենայ ինձի դրացի»:

Ճիշդ այդ պահուն ձի մը դիմացի բաժանումէն գլուխը վերցուց և ականջները ետ անկեց. աչքերը բարկութիւն կ'արտայայտէին: Շագանակազոյն, երկայնահասակ զամբիկ մէն էր, որ խոշոր, գեղեցիկ պարանոց մը ունէր: Ուղղակի ինձի նայեցաւ ու ըսաւ.

«Դուն ես ուրեմն որ զիս իմ տուփէս վաճակեցիր, ինչ ամօթ որ քեզի պէս մարուկ մը գայ և իր անձնական տունէն ինձի պէս տիկին մը վաճակ»:

«Ներողութիւն կը խնդրեմ, ըսի. ևս ո՛չ մէկը վաճակեցի, զիս բերող մարդը հոս դրաւ զիս, ևս չէի որ ուզեցի զայն: Գալով իմ մարուկ մը ըլլալուս, ևս չորս տարեկան եմ հիմայ ու չափահաս ձի մը: Ես դեռ ո՛չ մէկ ձիու կամ զամբիկի հետ կուուի բռնուած եմ, և իմ փափաքս է խաղաղութեամբ ապրիլ»:

«Լաւ, վերջէն կը տեսնենք, ըսաւ. անշուշտ ես ալ քեզի պէս մատաղաշ մէկու մը հետ վէճ ունենայ չեմ ուզեր»:

Այ պատասխան չը տուի:

Ցերեկէն վերջ երբ դուրս ելաւ, Գեղաւսրունգը շատ մը տեղեկութիւններ տուաւ ինձի անոր մասին:

«Իրողութիւնը այն է որ, ըսաւ Գեղաւսրունգ, Կոճապղպեղը խածնելու վատ սովորութիւնը ունի, անոր

համար է որ Կոնստանդուպոլսի անուանը սուլթան են իրեն, և երբ ազատ սուլթան մէջ էր, ասոր անոր վրայ կը յարձակէր շարունակ: Սր մը Յակոբոսին բազուկը խածաւ և արիւննց դաշն, այնպէս որ օրիորդ Ֆլորա և օր. Ճէմի, որոնք շատ կը սիրեն զիս, ախտը դալու կը վախնային: Անոնք սովորութիւն ունէին խնամել զիս և խնձի կը բերէին ուսեղիքներ, խնձոր, ստեպլին, հաց, ևն. բայց որչափ ասան որ Կոնստանդուպոլսի սուլթան մէջ էր, չէին համարձակեր ներս գալ. այսպէսով կորսնցուցի զիրենք: Կը յուսամ նորէն պիտի սկսին գալ, եթէ դուն չես խածներ ու խելօք կը կենաս:

Ըսի իրեն որ ես միայն խոտ, խար ու վարսակ կը խածնեմ և ուրիշ ոչինչ. և չէի հասկնար թէ խածնելէն ինչ հաճոյք կրնար զգալ Կոնստանդուպոլսի:

«Ձեմ կարծեր որ ու ե է հաճոյք կը զգայ, ըսաւ Գեղարուստի, ատիկա վատ ունակութիւն մըն է միայն. կ'ըսէ որ ոչ ոք բարի եղած է իրեն հանդէպ, և թէ ասոր համար ինք ալ պիտի խածնէ: Անտարակոյց շատ այսպանելի սովորութիւն մըն է ատիկա, բայց եթէ իր բոլոր ըսածները ճշմարիտ են, իրեն հետ ալ շատ գէշ վարուած են հոս գալէն առաջ: Յովհաննէս իր կրցածը կ'ընէ իրեն հաճելի ըլլալու համար. նոյնպէս և Յակոբոս, և մեր տէրը երբեք խարազան չի դործածեր. եթէ ձերը աղէկ վարուին կը յուսամ որ տակաւ քողցրարարոյ դատնայ: Նայեցէք, ես հիմայ տասերկու տարեկան եղած եմ. ես շատ բան գիտեմ, և կրնամ ձեզ վստահացնել որ այս կողմերը ձիու մը համար տակէ աւելի աղէկ տեղ չկայ. Յովհաննէսէն աւելի աղէկ ձիապան եղած չէ երբեք. տասնըջորս տարիէ ի վեր հոս է. Յակոբոսին պէս ալ բարեկիրտ տղայ մը տեսած չեմ. յանցանքը Կոնստանդուպոլսինն է, եթէ չկրցաւ այդ սուլթան մէջ մնալ:

ԳՂՈՒԽ Ե.

ԽՈՍՏՄԵԱՆԻՅ ՍԿՋԲԵԱԻՈՐՈՒԹԻՒՆ ՄԸ

Յովհաննէս Մանլի էր կառապանին անուանը: Կին մը և փոքրիկ աղեկ մը ունէր և անոնք կը բնակէին կառապանին խրճիթին մէջ, ախտին շատ մօտիկ:

Հետեւեալ սուտուն բակը տարաւ զիս, լաւ մը մաքրեց, և ճիշտ երբ իմ սուլթան վերադառնալու վրայ էի, մտրթս կակուղ և փայլուն, ազնուականը եկաւ քննեց զիս. շատ գոհ կ'երեւար: «Յովհաննէս, ըսաւ, միտք ունէի նոր ձին փորձելու այս սուտու, բայց ուրիշ դրամ ունէի չորս ձին փորձածաչէն վերջ դուրս հանէ զինքը: Հրապարակին ու անտառին քովէն անցիր և ջաղացքին ու գետին ճամբով վերադարձիր. այդչափը բաւական պիտի ըլլայ իր քալուածքը հասկնալու»:

«Շատ լաւ, տէր իմ», ըսաւ Յովհաննէս: Նախաճաչէն վերջ եկաւ ու սանձ մը դրաւ բերանս: Շատ զգուշութեամբ փոկերը քանիցս հանեց դրաւ, որպէս զի դուրս հանգիստ ըլլայ: Յետոյ համեա մը բերաւ, բայց իմ կռնակիս չյարմարեցաւ: Անմիջապէս գնաց ուրիշ մը բերելու և այն շատ լաւ յարմարեցաւ: Նախ կամաց քալեցուց զիս, և յետոյ վազել տուաւ. և երբ հրապարակը հասանք, մեղմութեամբ խնձի դպաւ իր խարազանովը, և շքեղ քառասմբակ աշաւանք մը ըրինք:

«Օ, օ տղաս, ըսաւ սանձս քաշելով, կ'երեւայ թէ կ'ուզես որսի չունելուն հետեւիլ»:

Երբ մտրդագեանին մէջէն կը վերադառնայինք, հանդիպեցանք ազնուական Հայտընի և իր տիկնոջ, որոնք

228-2015

(6883-52)

պտոյտ մը կ'ընէին: Կանգ առին և Յովհաննէս կռնակէս վար ցատկեց:

«Տեսնենք, Յովհաննէս, ի՞նչպէս է քալուածքը»:

«Առաջնակարգ, տէր իմ, պատասխանեց Յովհաննէս. եղջերուի մը չափ արագոտան է, և շատ ալ կայտառ. բայց սանձի ամենաթեթեւ շարժումով մը կարելի է առաջնորդել զինքը: Հրապարակին ծայրը հանդիպեցանք սայլի մը՝ կողովներով, կապերտներով և աստեղ նման ուրիշ բաներով լեցուած: Գիտէք, տէր իմ, որ շատ ձիեր այդ տեսակ կառքի մը քովէն կը մերժեն անցնիլ, բայց այս ձին լաւ մը վրան նայեցաւ, և յետոյ ճամբան շարունակեց կատարեալ հանդարտութեամբ ու հաճոյքով: Անտառին մօտ նապաստակ կ'որոային, և հրացան մը արձակուեցաւ մեր շատ մօտիկը: Վայրկեան մը կանգ առաւ և դէպի այն կողմը նայեցաւ, բայց իր ճամբէն քայլ մը անգամ ո՛չ աջ և ո՛չ ձախ չեղեցաւ: Ես միայն սանձը ամուր բռնեցի և չիութացուցի զինքը. իմ կարծիքս այս է որ իր մանկութեան ատեն ոչ ոք իրեն հետ չարաչար վարուած կամ զինքը վախցուցած է»:

«Շատ լաւ, ըսաւ աղնուականը, վաղը ես ինքս պիտի փորձեմ զինքը»:

Հետեւեալ օրը իմ տիրոջս առջև հանեցին զիս: Ես միտքս բերի մօրս և իմ նախկին բարի տիրոջս խրատը, և ամէն ջանք ըրի ձիչա իր ուզած կերպով վարուելու: Տեսայ որ խիստ լաւ ձի հեծնող մըն էր, և հողածու իր ձիուն: Երբ տուն եկանք, տիկինը դրան առջև կեցած էր:

«Ինչպէ՞ս գտաք զինքը, սիրելիս, ըսաւ տիկինը:

«Ձիչա Յովհաննէսի ըսածին պէս, պատասխանեց. ասկէ աւելի հաճելի կենդանիի մը վրայ հեծնել չպիտի փափաքէի բնաւ: Ի՞նչ անուն տանք իրեն»:

«Ինչպէ՞ս կը գտնէք Երեսոս անունը, ըսաւ տիկինը՝ Երեսոսի պէս սև է»:

«Ո՛չ, Երեսոսը չի յարմարիր»:

«Սև ազուաւ պիտի ուզէի՞ք կոչել զինքը, ձեր հօրեղբոր ձեր ձիուն նման»:

«Ո՛չ, ասիկա շատ աւելի գեղեցիկ է քան Սև-Ազուաը»:

«Այո՛, ըսաւ, արդարեւ կատարեալ գեղեցիկութիւն մը ունի և շատ ալ անուշ ու քաղցրաբարոյ դէմք մը, շքեղ իմաստուն աչքերով: Կուզէ՞ք որ Թորխ Գեղանի կուչենք զինքը:

«Թուխ Գեղանի, այո՛, կարծեմ շատ լաւ անուն մըն է ասիկա. թող ասիկա ըլլայ իր անունը»:

Եւ աս եղաւ իմ անունս:

Երբ Յովհաննէս ախոռը գնաց, Յակոբոսին ըսաւ որ տէքն ու տիրուհին իրենց լեզուով պատուական անուն մը ընարած են, որ նշանակութիւն մը ունէր: Երկուքն ալ խնդացին և Յակոբոս ըսաւ. «Եթէ անցեալէն տխուր յիշատակ մը արթնցնել չըլլար, ես պիտի ուզէի «Ռօպ Ռօյ» կոչել զինքը, որովհետեւ երբեք չտեսայ ուրիշ երկու ձիեր, որոնք այնքան իրարու նմանէին»:

«Զարմանալի չէ ասիկա, ըսաւ Յովհաննէս, չէի՞ք զխաեր որ Կրէյ ազարակապանին ձերունի դքսունին երկուքին ալ մայրն էր»:

Ես ասիկա լսած չէի անկէ սուաջ: Այն «Ռօպ Ռօյը» ուրեմն որ որսորդութեան միջոցին արկածով մեռաւ, իմ եղբայրս էր: Զարմանալի չէր ուրեմն որ իմ մայրս այնքան յուզուեցաւ: Կ'երեւայ թէ ձիերը ազգական չունին, դոնէ բնաւ իրար չեն ճանչնար, անգամ մը ծախուենէն վերջ:

Յովհաննէս հպարտութեամբ կը գիտէր զիս, իմ բոչս

և պոչս դրեթէ տիկինսի մը գլխուն մազերուն պէս կը փայլեցնէր. և երկար կը խօսէր ինծի: Անտարակոյս իր բոլոր ըսածները չէի հասկնար, բայց հետզհետէ աւելի կը սորվէի թէ ի՞նչ ըսել կ'ուզէր և ի՞նչ կ'ուզէր որ ըսէի: Մեծ սիրով կապուեցայ իրեն. ինք այնքան ազնիւ ու բարեւեր եր, զիսեր թե ճիշտ ի՞նչ էին ձիւն մը զգացումները. եւ երբ իմ մարմինս մաքրելով կը զբաղէր, զիսեր թե որովհէտէն փափուկ ու յիւրազգիւս մասերս, աչքերս այնքան զգուշութեամբ կը շոշափէր իբր թե իր աչքերը ըլլային, եւ երբեք չէր քարկացներ զիս:

Յակօրոս, Հաուարտ ախոսին մանչը, ինքն ալ իր մասին շատ ազնիւ ու հաճոյակատար էր. այսպէս իմ վիճակէս շատ դո՛հ էի: Ուրիշ մարդ մըն ալ կար որ բակին մէջ կ'աշխատէր, բայց Կոճապղպեղին և ինծի հետ թիչ գործ ունէր:

Անկէ քանի մը օրեր վերջ, Կոճապղպեղը և ես կառքի մը լծուեցանք: Կը մտածէի թէ արդեօք ինչպէս պիտի կարենայինք երկուքս իրարու հետ վարուիլ: Բայց ես երբ իր մօտը տարուեցայ, ախանջները վեր անկեց, և այդչափ միայն: Շատ ուղղամտութեամբ կատարեց իր գործը, և իր ամբողջ բաժինը կատարեց. իրմէ աւելի աղէկ լծակից մը չէի կրնար բաղձալ: Երբ բլուրի մը քով գայինք փոխանակ իր քայլը թուլցնելու, իր բոլոր ուժովը կը սկսէր կառքը քաշել ուղղակի վեր. երկուքս ալ հաւատար քաջութեամբ կը գործէինք, և Յովհաննէս յաճախ կը ստիպուէր մեզ ետ պահել աւելի քան թէ յառաջ քշել: Երբեք պէտք չունեցաւ իր խորագանը գործածելու ո՛չ անոր, ոչ ալ իմ վրաս: Ասկէ զատ մեր քայլերն ալ համաչափ էին, և շատ դիւրին կը գտնէի իրեն հետ քայլ առնել մեր վազած ստինը, ինչ որ մեծապէս հաճելի էր. մեր տէրն ալ կ'ախորժէր ասկէ, ինչպէս նաև

Յովհաննէսը: Քանի մը անգամ այսպէս մէկտեղ դուրս ելլելնէս վերջ, լաւ մը իրարու ընտանեցանք ու բարեկամացանք:

Գալով Գեղասարունդին՝ ան և ես մտերիմ բարեկամներ եղանք: Խխտ գուարթ, կորովի, բարեբարոյ մէկն էր, և ամէն մարդ կը սիրէր զինքը, մասնաւորաբար Օր. Ճէմի և Ֆլորա, որոնք իր վրայ կը հեծնէին, մըրգաստանին չուրջը ման կուգային, և սիրուն խաղեր կ'ընէին անոր և իրենց փոքրիկ չուներն: Ֆրեսքին հետ:

Մեր տէրը ուրիշ երկու ձիեր ալ ունէր, որոնք ուրիշ ախոսի մը մէջ կը պահուէին: Մէկուն անունը Արդարութիւն էր, փոքրահասակ ձի մը, զոր հեծնելու կամ բեռ կրելու համար կը գործածէին: Միւսն ալ ծերունի թուխ որսի ձի մը, որուն անունն էր Բշխան Սիվլը: Այլ գործելու տարիքին մէջ չէր բայց տակաւին տէրը շատ կը սիրէր զինքը, և թող կուտար որ դարաստանին մէջ իր ուղածին պէս վազվզէր: Երբեմն թեթեւ բեռներ կը քաշէր տանը մօտերը, կամ օրիորդներէն մէկը վրան կը հեծնէր և իրեն կրնայիր մանուկ մը վստահիլ ինչպէս Գեղասարունդին: Հարուստ բարեձև, բարեբարոյ ձի մըն էր, և երբեմն իրարու հետ խօսքի կը բռնուէինք տան պարտեղին մէջ, բայց անշուշտ չէի կրնար այնքան ընտանի ըլլալ իրեն հետ, ինչպէս որ էի իմ ախոսակցիս՝ Կոճապղպեղին հետ:

ՊԼՈՒԽ Զ.

Ա. Չ. Ա. Տ Ո Ւ Թ Ի Ի Ն

Լիովին երջանիկ էի իմ նոր տեղիս մէջ, և թէև բան մը կար, որուն կարօտը կը քաշէի, բայց տակաւին դժգոհ չէի: Ամէն անոնք որոնք ինծի հետ յարաբերութիւն ունէին՝ շատ բարի էին. փոքրիկ թեթև համետ մը ունէի և ընտիր անունդ: Այ ինչ բան կար, որուն կրնայի փափաքիլ. — ազատութիւն միայն:

Կեանքիս երեք ու կէս տարիներուն մէջ բոլոր ուղած ազատութիւնս վայելած էի, բայց չարթէ չարաթ, ամաէ ամիս, և անտարակոյս տարուէ տարի պէտք էր որ ախտոսի մը մէջ ռաքի վրայ կենայի գիշեր ցերեկ, ի բայ առեայ երբ ինծի պէտք ունենային. և այն ատեն պէտք էր որ կանոնապահ ու հանդարտ ըլլայի երկար ատեն աշխատած ծեր ձիու մը պէս: Չկարծէք թէ դանդափիլ է նպատակս, որովհետև գիտեմ թէ ուրիշ կերպ կարելի չէր ըլլայ: Ինչ որ ըսել կ'ուզեմ այն է թէ ուժով ու եռանդուն մատղաշ ձիու մը համար որ վարժուած է ընդարձակ դաշտի մը կամ արօտավայրի մը, ուր կրնայ իր գլուխը շարժել, և իր սուր խաղցնել, ուղածին պէս արագ վազվզել և նորէն խինջելով իր ընկերներուն քով վերադառնալ, այսպիսի ձիու մը համար, կ'ըսեմ, շատ դժուարին է բնաւ ազատութիւն չունենալ իր ուղած կերպով վարուելու: Երբեմն երբ սովորականէն պակաս մարդանք կ'ունենայի, այնքան կեանքով ու կորովով լեցուն կը զգայի ինքզինքս, որ երբ Յովհաննէս դուրս կը հանէր զիս պտոյտի, դժուարաւ կը յաջողէի հանդարտ

կենալ: Որչափ ալ ինքզինքս զսպէի, կարծես պէտք էր ցատկէի կամ պարէի կամ ետեի սրունդներուս վրայ կանգնէի. անտարակոյս շատ անգամներ զինքը լաւ մը թոթված ըլլալու եմ, մասնաւորաբար առաջները, բայց ան միշտ բարի ու համբերատար էր:

«Հանդարտ, հանդարտ, զաւակս, կ'ըսէր, քիչ մը սպասէ, լաւ մը կը վազվզենք ու ռաքերդ այնքան չեն խողտար»: Գիւղէն դուրս ելածնուս պէս քանի մը մը՝ զոններ սրարշաւ կը վազէինք, և զիս ետ կը բերէր առաջուան չափ թարմ, բայց իմ սրանդութիւններէս ազատած: Երբ եռանդուն ձիերը ըստ բաւականի մարդանք չեն ստանար, ջրագրդիս կը կոչուին, մինչ լոկ խաղասիրութիւն է. կան ձիապաններ որոնք կը պատժեն զանոնք, բայց մեր Յովհաննէսը ստանկ բան չէր ըներ. զիտէր որ պարզ եռանդ մըն էր այն: Իր ձայնին եղանակովը և սանձին շարժումովը իր միտքը կը հասկըցնէր ինծի: Եթէ իրաւ շատ լուրջ էր և հաստատամիտ, միշտ իր ձայնէն կը հասկնայի. ասիկա ուրիշ ամէն բանէ աւելի կ'ազդէր վրաս, որովհետև մոլեգնաբար կը ներէի զինքը:

Պէտք է բսեմ թէ երբեմն քանի մը ժամուան ազատութիւն կը վայելէինք: Ընդհանրապէս ամառը կը պատահէր ասիկա, գեղեցիկ օրով կիրակիները: Կառքերը երեք դուրս չէին ելեր կիրակի օրեր. որովհետև եկեղեցին հեռու չէր:

Մեծ հաճոյք կը զգայինք երբ տան պարտէզը կամ հին մրգատանը կը տանէին մեզ: Խոտը այնքան զով ու կախուղ էր մեր ռաքին տակ, օդը այնքան անոյշ, և մեր ուղածը ընելու ազատութիւնը այնքան հաճելի. — քառասմբակ արշաւել, գետինը պառկիլ, մեր կունակին վրայ սապակիլ, կամ քաղցր խոտը կրծել: Խօսակցելու լաւ պատեհութիւն մըն էր ասիկա, երբ իրարու քով կը հաւաքուէինք խոշոր շագանակենիի մը շուքին տակ:

ՓԼՈՒՆ Է.

ԿՈՃԱՊՂՊԵՂԸ

Օր մը երբ Կոճապղպեղը և ևս առանձին կեցած էինք շուքին մէջ, երկարօրէն խօսակցեցանք իրարու հետ. կ'ուզէր որ ամէն բան պատմէի իրեն իմ կրթութեան մասին. և ևս ալ իր ինտրած տեղեկութիւնները հաղորդեցի:

Երե ևս ալ քու դասխարսիւռքիւնդ սսացած ըլլայի, շատ, քու բնութեանդ պէս քաղցր բնութիւն մը կրնայի ունենալ. բայց հիմայ այլևս կարծեմ բարբառի մտքի է:

«Ինչո՞ւ անկարելի», ըսի:

«Որովհետեւ իմ վիճակս կատարելապէս տարբեր և դժ է», պատասխանեց ան: Ո՛չ մէկը ունեցած եմ. ո՛չ մարդ ո՛չ ձի, որ դարձնուի եղած ըլլայ ինձի հանդէպ և որուն ևս հաճելի ըլլալ ցանկայի: Հաղիւ թէ կաթէն կարուած էի, երբ զիս մօրմէս բաժնեցին և ուրիշ շատ մը մարուկներու հետ զրին: Ասանք բոլորն ալ անտարբեր էին իմ մասին, ու ևս ալ իրենց նկատմամբ: Ես քուկինիդ պէս բարի տէր մը չունէի որ ինձի հոգ տանէր, խօսէր հետս և համեղ ուտելիքներ բերէր ինձի: Այն մարդը, որուն յանձնուած էր մեզ խնամելու հոգը, երբեք անոյշ խօսք մը չըրաւ ինձի: Ըսել չեմ ուզեր թէ չարաչար վարուեցաւ հետս, բայց մազի չափ հոգը չէր ընել մեզ. բաւական էր որ առատ ուտելիք ունենայինք և ձմրան մէջ ալ պատասպարան: Նեղ ձմրայ մը կ'անցնէր մեր դաշտին մէջէն, և յաճախ մեծ տղաք անկէ

անցած տաննին քարեր կը նետէին մեր վրայ, մեզ վազցնելու համար: Քարերը երբեք ինձի չհանդիպեցան, և բայց խեղճ մատղաշ մարուկի մը երեսը պատուեցաւ, և մինչևե կեանքին վերջը սպի մը պիտի թողու: Շատ հոգերնիս չէինք ընել, և ասիկա անշուշտ մեզ աւելի վայրագ դարձնելու կը ծառայէր. մեր մաքին մէջ լաւ մը տպաւորուեցաւ թէ տղաքը մեր թշնամիներն էին: Շատ կը դրօսնէինք ազատ մարգագետիններուն մէջ քառասորակ վեր վար արշաւելով, և դաշտին բոլորափքը իրար հալածելով. յետոյ ծառերուն շուքին տակ կը հանգչէինք: Բայց վիճակս փոխուեցաւ. երբ կրթուելու ժամանակը հասաւ, բազմաթիւ մարդիկ եկան զիս բռնելու, և երբ վերջապէս դաշտին մէկ անկիւնը զիս շրջապատեցին, մէկը առջևի մտղերէս բռնեց, ուրիշ մը քիթէս, և այնքան ամուր որ գրեթէ չունջ չէի կրնար առնել: Ուրիշ մըն ալ իմ ստորին ծնօտս բռնելով իր կարծր ձեռքին մէջ, բռնի բերանս բացաւ, և այսպէս դժուարաւ սանձը զրին: Այն ատեն ուրիշ մէկն ալ չուննէս քաշեց, մինչդեռ իր ընկերն ալ հարուածներ կուտար ետեւի կողմէս. և ահա այս էր իմ առաջին փորձառութիւնս մարդոց բարեացակամութեան մասին. բոլորն ալ բռնութիւն էր: Ինձի առիթ չտուին զխոնարհութէ ուզածնիս ի՛նչ էր: Ազնիւ ցեղէ էի և շատ եռանդուն, անտարակոյս վայրագ ալ էի շատ հաւանականաբար անոնց բաւականնեղութիւն տուի, բայց սոսկալի բան էր օրերով ախտի մը մէջ փակուիլ փոխանակ իմ սովորական ազատութիւնս վաշկելու: Կը նեղուէի, կը մաշէի և արձակուիլ կը ձգնէի: Գուն ինքզիքս որ նոյն իսկ երբ բարի տէր մը ունիս և կը շոյուիս, դարձեալ դժուարին է վիճակդ, բայց ևս այդպիսի տէր մըն ալ չունէի:

«Մէկը կար, ձերուկ Պ. Ռայսըրը, որ կարծեմ կրնար

չուտով հնազանդեցնել զիս . և կրնար իր ուղածը ընել տալ ինձի . բայց գործին դժուարին մասերը իր զաւակին թողած էր , ինչպէս նաև անխորձ մարդու մը , և ինք միայն երբեմն կուզար հսկելու : Իր զաւակը զօրաւոր , երկայնահասակ քաջասիրտ մարդ մըն էր . անունը Սամսոն դրած էին , և կը պարծենար որ տակաւին ձի մը եղած չէր որ զինքը վար նետէր : Բնաւ հօրը այդ նուուրթիւնը չունէր , այլ խստութիւն . խիստ ձայն մը , խիստ աչքեր , խիստ ձեռքեր . անմիջապէս հասկցայ որ իր միտքը դրած էր բոլոր առուգութիւնս ջնջել , և զիս հանդարտիկ , հնազանդ , հեղ ձիու մտի զանդուածի մը վերածել : « Զիու միս » , այժ , այդ էր իր փափաքը » :

Կոճապղպեղը ասիկա ըսելով ոտքը գետինը զարկաւ . կարծես ատոր վրայ խորհիւն անգամ զինքը կը բարկացնէր : Յետոյ շարունակեց .

« Եթէ ճիշտ իր ուղածը չընէի , կը սրանեղէր , զիս հոս հոն կը վազցնէր՝ երկայն սանձը բռնած , մինչև որ ալ բոլորովին յոգնէի : Կարծեմ թէ շատ այ կը խմէր , և տարակոյտ չկայ թէ որչափ շատ խմէր , այնչափ աւելի դժուարին կ'ըլլար իմ վիճակս : Օր մը դարձեալ զիս շատ յոգնեցուցած էր . և երբ պառկեցայ՝ չափազանց յոգնած ու անհանգիստ էի ու նաև բարկացած . վիճակս շատ անտանկի կ'երեւար : Հետեւեալ առտուն կանուխ քովս եկաւ , նորէն երկար ատեն զիս վազցուց : Հազիւ թէ ժամ մը հանգչած էի , երբ նորէն քովս եկաւ համեստ մը և սանձ մը ձեռքը առած : Լաւ չեմ յիշեր թէ ինչպէ՛ս եղաւ . դեռ նոր կանակս ելած էր , երբ բարկացաւ , և սանձը սկսաւ թոթուել : Այս նոր սանձը շատ ցաւ կը պատճառէր . և ես յանկարծ ետեւի սրունգներուս վրայ կանգնեցայ , ինչ որ ալ աւելի բարկացուց զինքը , և սկսաւ խարազանել զիս : Բոլորովին կատղած էի իրեն դէմ .

սկսայ կից զարնել , քաշքշել , ետեւի սրունգներուս վրայ կանգնել , ինչպէս առաջ ըրած էի , և կանոնաւոր կռիւ մը ունեցանք : Երկար ատեն համեախ կառչած մնաց , իր խարազանովն ու խթանովը զիս տանջելով . բայց արիւնս գլուխս ելած էր , ու ինչ որ ալ ընէր հոգս չէր , բաւական էր որ զինքը վրայէս վար նետէի : Վերջապէս , ահագին ճիգերէ վերջ , զինքը կռնակի վրայ վար նետեցի :

« Իր բոլոր ծանրութեամբը խոտին վրայ իյնալը լսեցի , և առանց ետիս նայելու դաշտին միւս ծայրը փախայ : Անկէ տեսայ որ զիս հարածողը կամայ մը ինկած տեղէն ելաւ և ակտորը մտաւ : Կաղնիի ծառի մը տակ կանգնած զիտեցի , բայց մէկը չեկաւ զիս բռնելու : Ժամանակը կ'անցնէր և արեւը խիստ առաք էր : Ծանձերը վրաս խուժեցին և զիզուեցան իմ արեւնոտ կողերուս երկայնքը , խթանին բացած խոր վէրքերուն վրայ : Անթի չի , որովհետեւ կանուխ առտուընէ ի վեր բան մը կերած չէի , և այդ մարգագեանին մէջ սագ մը կշտացնելու չափ անգամ խոտ չկար : Գետինը պառկիլ և հանգչիլ կ'ուզէի բայց համեստ այնքան ամուր կապուած էր որ հանգըստանալ կարելի չէր , և խմելու ալ կաթիլ մը չուր չկար : Օրը կ'անցնէր և արեւը կը խոնարհէր : Տեսայ որ միւս մտրուկները ներս կը տանէին և գիտէի որ լաւ մը կը կերակրուէին :

« Վերջապէս ճիշտ երբ արեւը մարը կը մտնէր , տեսայ որ մեր տէրը դուրս ելաւ՝ ձեռքը մազ մը առած : Շատ վայելչադէմ ձերունի մըն էր , բոլորովին ձերմակ մազերով , բայց այնպիսի ձայն մը ունէր որ հազար հոգիի մէջ կրնայի որոշել զինքը : Բարձր ձայն մը չէր , ո՛չ ալ ցած , բայց զեղուն , յստակ և գորովոտ , և երբ հրամաններ կուտար , այնքան հաստատուն և որոշ էր որ ամէն ոք , թէ ձի և թէ՛ մարդ , խկոյն կը հնազանդէր : Հանդարտու-

Թեամբ ինծի մօտեցաւ, երբեմն երբեմն շարժելով այն վարսակը զոր մաղին մէջ դրած էր, զուարթութեամբ ու ազնուութեամբ խօսելով ինծի: «Եկո՛ւր տեսնեմ, աղջնակս. եկո՛ւր տեսնեմ, եկո՛ւր»: Տեղէս չչարժեցայ և թողուցի որ ինծի մօտենայ. վարսակը երկնցուց ու սխալ ուստի անվախ: Իր ձայնը իմ բոլոր վախս կը փարատէր: Քովս կեցաւ զիս շոյելով ու դգուելով իմ կերած միջոցիս. և շատ սրտնեղած կ'երեւար արիւնտա կողերս տեսնելով: «Սեղճ աղջնակ, շատ գէշ վարուեր են քեզի հետ, շատ գէշ»: Յետոյ մեղմութեամբ սանձէս բռնելով զիս ակտա առաջնորդեց: Ճիշտ դրան առջեւ Սամսոն կանգնած էր: Ականջներս տնկեցի և վրան յարձակեցայ: «Հեռացիր, ըսաւ տէրը, և աչքին մ'երեւար, շատ անվայել ընթացք մը ունեցած ես իրեն նկատմամբ»: «Մոյի անասունը», մրմուսց Սամսոն: «Ինծի մօտիկ ըրէ, ըսաւ հայրը, չարաբարոյ մէկը չի կրնար երբեք բարեբարոյ ընել ձին. տակաւին դուն քու գործդ չես սորված, Սամսոն»: Յետոյ զիս իմ տուփս առաջնորդեց, համեստ ու սանձը հանեց իր խկ ձեռքովը, և զիս իմ տեղս կապեց: Վերջն ալ դոյլ մը ջուր և սպունդ բերել տուաւ, վերարկուն հանեց, և դոյլը ակտուի ծառային բռնել տալով՝ երկար ատեն կողերս սպունդով լուաց այնքան մեղմութեամբ որ վստահ էի թէ կը հասկնար դգացած ցաւս: «Հանդարտ կեցիր, գեղեցիկս, հանդարտ կեցիր», կ'ըսէր: Իր ձայնը բաւական էր զիս հանդարտեցնելու: Երկար ատեն լուաց այդպէս. բերնիս եղերքները մորթա այնքան բըզըքտած էր որ խոտ չէի կրնար ուտել, ցողունները ցաւ կը պատճառէին: Զգուշութեամբ քննեց զայն, զլուխը շարժեց, և ըսաւ ծառային որ քիչ մը ջուրով չաղուած թեփ բերէ, մէջն ալ քիչ մը ալիւր դնէ: Որչա՛փ համեղ էր այդ թեփը, այնքան կակուղ, այնքան յարմար իմ

վիրաւոր բերնիս: Կերած ժամանակս քովս կեցաւ զիս դգուելով ու հետս խօսելով. «Եթէ այսպիսի աշխոյժ ձի մը, կ'ըսէր, կարելի չէ մեզմ միջոցներով կրթել, երբեք ուրիշ կերպով չպիտի կրթուի»:

«Անկէ վերջ յաճախ զիս տեսնելու կուգար, և երբ բերանս ազէկցաւ, միւս ձի կրթողը, Կասպ, շարունակեց իմ կրթութիւնս: Կանտնաւոր և ուշիմ մէկն էր, և շատ չանցած, ես սորվեցայ թէ ի՞նչ կը սպասուէր ինձմէ:»

Գ Լ Ո Ւ Խ Ե .

ԿՈՃԱՊՂՊԵՂԻՆ ՊԱՏՄՈՒԹԵԱՆ ՇԱՐՈՒՆԱԿՈՒԹԻԻՆԸ

Յաջորդ անգամ երբ պարտէզին մէջ մէկտեղ կը գտնուէինք, Կոճապղպիկ շարունակեց իր պատմութիւնը:

«Իմ կրթութիւնս աւարտելէ վերջ, ըսաւ ան, մէկը գնեց զիս ուրիշ շագանակագոյն ձիու մը ընկեր ըլլալու համար: Քանի մը շարաթներ մեզ մէկտեղ լծեց, և յետոյ երկուքս ալ ծախեց սերճ ազնուականի մը, ու Լճնատօն դրկուեցանք: Հոն շատ աւելի ամուր կերպով սանձեցին մեզ, որովհետեւ կառապանն ու իր տէրը կը կարծէին թէ այս կերպով աւելի շքեղ կ'երեւանք: Շատ անգամ դարաստանը և ուրիշ նշանաւոր տեղեր կը տանէին մեզ: Դուն որ երբեք այդպիսի երեսի սանձ կրած չես, ի՞նչ ըլլալը չես զիտեր: Բայց կ'ապահովցնեմ քեզ թէ սոսկալի բան մըն է:

«Ես կը սիրեմ իմ գլուխս չորս կողմ շարժել, և կըրցածիս չափ վեր բռնել զայն, լայց երեւակայէ որ գըլուխդ վեր տնկեցիր, պիտի ստիպուիս զայն այդ գլիւքին»

մէջ պահել ժամերով, առանց կարենալ շարժելու, բայի եթէ ուղես դէպի վեր ցնցել զայն. բայց անշուշտ այդ պարագային ալ վիզդ պիտի ցաւէր, այնքան որ չը պիտի կրնայիր ալեւս դիմանալ: Ասկէ զատ երկու սանձ ունէինք մէկի տեղ, և խնս սուր սանձ մըն էր, լեզուս ու ծնօտս կը ցաւցնէր, և լեզուէս հոսող արիւնը կը գունաւորէր այն փրփուրը, որ անդադար դուրս կուգար շրթունքներէս: Կ'ընդվզէի այդ սանձերուն դէմ: Վիճակս աւելի անտանելի կ'ըլլար, երբ հարկ կըլլար ժամերով սպասել մեր տիրուհիին, որ փառաւոր ընդունելութեան մը կամ երեկոյթի մը գացած կ'ըլլար, և եթէ սրտնեղութեամբ կամ անհամբերութեամբ ուրքս գետինը զարնէի, խարաղանք խսկոյն կ'ընակիս կը հասնէր: Խնթեանայր բան մը չէր:»

«Ձեր տէրը երբեք ձեր վրայ չէր խորհեր», հարցուցի:

«Ոչ, պատասխանեց, անոր միակ հոգը այն էր որ չքեղ երեւոյթով զոյգ մը ձի ունենար: Կարծեմ թէ խելքը չէր հասներ, ամէն բան իր կառապանին թողած էր, որ կ'ըսէր իրեն թէ ես դիւրագրգիւ բնութիւն մը ունէի, թէ ես երեսի սանձի վարժուած չէի բայց քիչ ատենէն պիտի վարժուէի: Սակայն իր ընկիւք գործը չէր ատիկա. որովհետեւ երբ ախտն էի, սանձուած ու բարկացած, փոխանակ մարդասիրութեամբ հանդարտեցնելու ու ցաւերս մեղմացնելու, ցասկոտ խօսք մը կ'ընէր կամ հարուած մը կուտար ինձի: Եթէ գոնէ քաղաքավար ըլլար, պիտի փորձէի այդ դժուարութեանց ստկալ: Ես յօժար էի աշխատելու և չարաչար աշխատելու, բայց պարսպ տեղը սանձուիկս կը բարկացնէր զիս: Ինչ իրաւունք ունէին լոկ իրենց քմահաճոյքը գոհացնելու համար զիս այսպէս նեղելու: Բերնիս վէրքէն և վիզիս ցաւէն

զատ, ծոծրակս ալ կը նեղուէր, և եթէ երկար ստեն հոն մնացած ըլլայի, գիտեմ որ չնչառութիւնս պիտի խանգարուէր: Բայց հետզհետէ աւելի անհանդարտ ու դիւրագրգիւ կ'ըլլայի. իմ ձեռքս չէր ուրիշ կերպ ըլլալ. սկսայ խածնել ու կից զարնել, երբ կուգային իմ կազմածներս դնելու: Այս պատճառաւ ձիապանը կը ծնծէր զիս, և օր մը ճիշդ երբ կառքին կապած էին զիս, և սանձով գլուխս կը պրկէին, բոլոր ուժովս սկսայ քաշքշել, կից զարնել: Շատ մը կազմածներ կոտրեցի քիչ ատենուան մէջ, և կից զարնելով ձեռքերնէն փախայ: Այս եղաւ իմ վախճանս այդ տեղը:

«Անկէ ետքը Թաթերսայ զրկուեցայ ծախուելու համար: Չէին կրնար անշուշտ վստահացնել թէ մոլութենէ զերծ էի, այն պատճառաւ ատոր խօսքը չըրին բնաւ: Իմ զեղեցիկ երեւոյթս և արագոտութիւնս ուշադրութիւնը դրաւեցին պարոնի մը, որ փափաք յայտնեց գնել զիս. բայց վերջապէս ձիու ուրիշ վաճառական մը գնեց զիս: Ամէն կերպով և տեսակ տեսակ սանձերով փորձեց զիս, և չուտով հասկցաւ թէ ինչ բանի չէի կըրնար հանդուրժել: Վերջապէս առանց երեսի սանձի լծեց զիս, և յետոյ իր կատարելապէս հանդարտարարոյ ձի ծախեց զիս դիւրացի աղնուականի մը: Բարի տէր մըն էր այս աղնուականը, և լաւ վիճակի մը մէջ էի. բայց իր ձիապանը գործը թողուց և նոր մը եկաւ անոր տեղը: Այս մարդը Սամսոնին պէս խիստ բնաւորութիւն և կարծր ձեռք ունէր. բիրտ, անհամբեր եղանակով մը կը խօսէր միշտ, և երբ ձիշտ իր ուզած վայրկեանին չհարժէի ախտին մէջ, իր ախտու աւելոյժ կամ երկժանկոյժ, որը որ ձեռքին հանդիպէր, կատաղաբար կը հարուածէր զիս: Ինչ որ ընէր բիրտ կերպով կ'ընէր. սկսայ ստեղ զինքը: Կ'ուզէր որ վախնայի իրմէ, բայց իմ արիասիրտ

բնութեանս մէջ վախնալ չկար. օր մը, երբ սովորակա-
նէն աւելի գրգռած էր զիս, խածի զինքը. կատղեցաւ
և խարազանով մը սկսաւ գլուխս հարուածել: Անկէ ետ-
քը անգամ մըն ալ չհամարձակեցաւ մտաւրիս մօտ գալ.
կրօնակներս և կամ ախուսներս միշտ պատրաստ էին
իրեն համար, և ինքն ալ գիտէր ատանկ ըլլալը: Շատ
հանդարտութեամբ կը վարուէի տիրօջս հետ, բայց ան-
շուշտ ինքը ձիապանին ըսածներուն մտիկ ըրաւ, և ան-
գամ մըն ալ ծախսեցայ:

«Միևեւոյն վաճառականը լուր զրկեց թէ ինք գիտէր
տեղ մը, որ շատ յարմար էր ինծի: «Յաւալի է, կ'ըսէր,
որ ասոր պէս չքեղ ձի մը բոլորովին չարանայ, լաւ հո-
գածութենէ զրկուած ըլլալուն պատճառաւ:» Արդ ինքը
այն եղաւ որ ես հոս եկայ ձեր գալէն քիչ ժամանակ
առաջ: Բայց ես միտքս դրած էի որ մարդիկ իմ բնա-
կան թշնամիներս են, և թէ պէտք է ինքզինքս պաշտ-
պանեմ անոնց դէմ: Անշուշտ, բոլորովին տարբեր տեղ
մըն է ասիկա, բայց ո՞վ գիտէ թէ որչափ պիտի տեւէ
այս վիճակը: Երանի թէ ես ալ կարենայի քեզի պէս
տեսնել իրերը, բայց անցեալին փորձառութիւնը արդելք
կ'ըլլայ ատոր:»

«Ինչ որ ալ ըլլայ, ըսի, շատ ամօթալի բան մը պի-
տի ըլլար Յովհաննէսը կամ Յակոբոսը խածնել կամ
անոնց կից գարնել»:

«Ատանկ բան մը ընելու գիտաւորութիւն չունիմ,
որչափ ատեն որ քաղցրութեամբ կը վարուին հետս:
Իրաւ է որ անգամ մը Յակոբոսը ամուր մը խածի, բայց
Յովհաննէս ըսաւ. «Բարութեամբ վարուիլ փորձէ հետը»,
և փոխանակ զիս պատժելու, ինչպէս կը սպասէի, Յա-
կոբոս քովս եկաւ ձեռքը կապած, ջրով շաղուած յարդ-
բերաւ և շոյեց զիս: Անկէ ի վեր այլևս վրան յարձա-
կած չեմ, և յարձակելու ալ միտք չունիմ:»

Կոճապղպեղին վրայ կը ցաւէի. բայց շարթէ չա-
բաթ աւելի հեղ և աւելի զուարթ կ'ըլլար, և այլևս իր
վրայ չէր տեսնուեր իր կասկածոտ ու սպառնալից նայ-
ուածքը, որով կը դիտէր որ և է օտարական՝ երբ
իրեն կը մօտենար: Օր մը Յակոբոս ըսաւ. — «Արդարեւ
մեր զամբիկը սկսած է սիրել զիս. այս առտու ետեւէս
վրնջեց իր ճակատը չփեղէս վերջ:»

«Տարակոյս չունիմ որ քիչ ատենէն Թուխ Գեղա-
նիին չափ բարի պիտի ըլլայ, գորովոտ վարմունքն է
միակ զեղը որուն կը կարօտի դժբաղդ արարածը»: Մեր
տէրն ալ տեսաւ կատարուած փոփոխութիւնը և օր մը երբ
կառքէն կ'իջնէր և իր սովորութեանը համեմատ քովս
եկաւ զիս գլուխը, անոր գեղեցիկ վիզը շոյեց: «Ըսէ՛,
տեսնենք, աղուոր, ըսէ՛ տեսնենք, ինչպէ՞ս է վիճակդ
հիմայ: Կը յուսամ որ շատ աւելի երջանիկ ես հիմայ,
քան առաջին անգամ հոս եկած օրդ:»

Անիկա քիթը անոր երկնցուց բարեկամական և մը-
տերմական կերպով մը, և ան ալ շոյեց զայն մեղմութեամբ:

«Լաւ մը բժշկուած է, Յովհաննէս», ըսաւ մեր տէրը:
«Այո՛, տէր իմ, զարմանալի յառաջդիմութիւն ըրած
է. բոլորովին փոխուած է. Պէրթուիքի բժշկութիւնն է
ասիկա», ըսաւ խնդալով:

Պէրթուիքի բժշկութիւնը բոլոր մոլի ձիերու բժշկու-
թիւնն էր, և իր նշանաբանն էր՝ հաւքերուքիւն եւ հե-
զուքիւն, կոտով եւ գգուանք. ասոնք իրարու խառնուելու
են բաւականաչափ ուղղաւնութեան հետ, եւ ձիուն տուելու
են անկն օր:

ՔՂՈՒՆ Ք.

Գ Ե Ղ Ա Ս Ր Ո Ւ Ն Գ Ը

Պ. Պրոմֆիլտ երէցը մանչերու ու աղջիկներու բազմանդամ ընտանիք մը ունէր: Ասոնք երբեմն կուգային Օր. Ճէմիի ու Ֆլորայի հետ խաղալու: Աղջիկներէն մէկը Ճէմիին տարեկից էր, մանչերէն երկուքը աւելի մեծ էին, և քանի մը հատ ալ փոքրիկներ կային: Իրենց եկած օրը Գեղասրունգը շատ գրազած էր, որովհետև իրենց ամէնէն շատ սիրած բաներնին էր անոր վրայ հեծնել կարգով և մրգաստանին բոլորակքը դառնալ ժամերով:

Յերեկէ մը վերջ երկար ատեն անոնց հետ մէկտեղ եղած էր, և երբ Յակոբոս զինքը ներս բերաւ և չուանը գլուխը անցուց, ըսաւ.

«Հոս նայէ, ստահակ. ուշադրութիւն ըրէ՛ թէ ի՞նչ պէս կը վարուիս. եթէ ոչ կը գժտինք իրարու հետ»:

«Ի՞նչ ես ըրեր, Գեղասրունգ», հարցուցի:

«Ո՛չինչ, ըսաւ, իր փոքրիկ գլուխը վեր բարձրացընելով. դաս մը միայն տուի այն պատիկներուն. ոչ իրենց յոգնիլը կը հասկնային, ոչ ալ իմ յոգնիլս հասկնայ կ'ուզէին. ես ալ զիրենք գետինը ձգեցի: Ասով միայն կըրնային հասկնալ»:

«Ի՞նչ ըսիր, պատիկները գետինը նետեցիր: Ես այնպէս կը կարծէի թէ դուն ատանկ յիմար բան չես ընէր: Օր. Ճէմի՞ն ձգեցիր թէ Ֆլորան»:

Նախատուած ըլլալու երեւոյթ մը առնելով ըսաւ.

«Անշուշտ ո՛չ, հարկաւ ատանկ յիմարութիւն չպիտի ընէի, ես իմ տիրոջս չափ զգուշութեամբ կը վարուիմ

օրիորդներուն հետ, և ես եմ որ պատիկներուն հեծնել կը սորվեցնեմ: Երբ անոնք քիչ մը վախցած կամ քիչ մը անխտան կ'երեւան կունակիս վրայ, այնքան զգուշութեամբ ու հանդարտութեամբ կը քալեմ որչափ ձեր կատուն, երբ թուշուի մը վրայ ցատկելու կը պատրաստուի. և երբ ինքզինքնին գտնեն, անգամ մըն ալ քայլերս կ'արագացնեմ զիրենք վարժեցնելու համար: Դուն ինձի խրատ տալու պէտք չունիս. ես այդ աղոց թէ լաւագոյն ձին եմ և թէ՛ հեծելութեան լաւագոյն դասատուն: Անոնց վրայ չէր խօսքս. մանչերը, մանչերը բոլորովին տարբեր են: Անոնք ալ կրթուելու պէտք ունին, ինչպէս մենք կը կրթուինք երբ դեռ մատղաշ ենք: Միւս աղաքը վրաս հեծած էին գրեթէ երկու ժամ, և մանչերը խորհեցան թէ կարգը իրենց եկած էր: Եւ իրաւ ալ այնպէս էր, ես ընաւ առարկութիւն չունէի: Իրենք ալ կարգաւ վրաս հեծան, և ես զիրենք վազցուցի դաշտերուն և մրգաստանին մէջ, ժամէն աւելի: Կաղինի ճիւղ մը կըտրելով իրբև խարազան կը գործածէին և երբեմն խիտ հարուածներ կուտային: Բայց ես համբերեցի, մինչև որ չափը անցուցին. մէկ երկու անգամ կանգ առի, իրենց յիշեցնելու համար թէ ալ բաւական էր: Տղաքը այնպէս կը կարծեն թէ ձին չողեչարժ մեքենայ մըն է, և թէ իրենց ուղածին չափ կրնան գործածել զայն: Երբեք իրենց միտքէն չանցնիր թէ ձին ալ կը յոգնի, ձին ալ զգացում ունի: Եւ որովհետև զիս խարազանողներէն մէկը չէր հասկնար ասիկա, երբ ետեւի սրունքներուս վրայ կանգնեցայ, և վրայէս վար ձգեցի զինքը: Այս է բոլոր եղածը: Նորէն վրաս ելու, նորէն ձգեցի զինքը: Վերջը միւս աղան հեծաւ, և իր դաւազանը գործածելուն պէս, խտովն վրայ պտուկեցուցի զինքը, և այսպէս մինչև վերջը շարունակեցի: Չար մանչեր չեն, անգութ ըլլալու միտք

չունին . ես կը սիրեմ զիրենք . բայց կը տեսնէք որ ստիպուած էի դատ մը տալ իրենց : Երբ զիս Յակոբոսին բերին և եղածը պատմեցին , կարծես թէ շատ բարկացաւ ան երբ իրենց ձեռքի խոշոր գաւազանները տեսաւ : «Այդ գաւազանները , ըսաւ , կովարածներու և Պոհէմիացիներու կը վայրեն , ոչ թէ մատաղատի պատանիներու » :

«Եթէ ես քու տեղդ ըլլայի , ըսաւ Կոճապղպեղ , լաւ կից մը կուտայի այդ մանչերուն և այդ պիտի ըլլար իրենց համար լաւագոյն դասը » :

«Տարակոյս չունիմ որ այդպէս պիտի վարուէիր դուն , ըսաւ Գեղասրունդ . բայց ներեցէք որ ըսեմ թէ ես այդչտի յիմար մէկը չեմ որ մեր տէրը բարկացնեմ և կամ իմ պատճառաւ Յակոբոսը ամչցնեմ : Ատկէ զատ այդ սղաքը իմ հսկողութեանս յանձնուած էին . երբ իմ վրաս կը հեծնեն , ինծի վստահացուած են : Գեռ անցեալ օր լսեցի որ մեր տէրը կ'ըսէր Կիլիկի Պրոմֆիլտի . «Սիրելի տիկին , աւերող հոգ մի՛ ընէք տղոց մասին , իմ վաղեմի Գեղասրունդս ձեզի և ինծի չտի լաւ հոգ կը տանի անոնց : Կը վստահացնեմ ձեզ որ ո՛չ մէկ գումարի փոխարէն պիտի յօժարէի ծախել այդ ձիս , այնքան բարեբարոյ ու վստահելի է » : Կը կարծէք թէ ես այնքան ապերախս կենդանի՞ մըն եմ որ մոռնամ այն բոլոր բարիքները որոնք ինծի եղած են հոս հինգ տարիներէ ի վեր : Կ'արժէ՞ որ ինծի հետ չարաչար վարուող քանի . մը տղոց համար մորութեան ճամբան ձեռք առնեմ . ո՛չ , ո՛չ . կը ցաւիմ որ դուն երբեք այնպիսի տեղ մը գտնուած չես ուր բարութեամբ վարուած ըլլան քեզի հետ . և դուն ալ այդ պատճառաւ ատանկ խելքի մը կը ծառայես . բայց իմ փորձառութիւնս այս է , շաւ տեղերը շաւ ձիեր կը պատասնեն : Ես բնաւ չպիտի ուզէի մեր մարդոց նեղութիւնս պատճառել . ես կը սիրեմ զանոնք , այո՛ , կը սիրեմ :

«Ատկէ զատ , շարունակեց , թէ որ կից զարնել սկըսիմ , ի՞նչ պիտի ըլլայ իմ վիճակս : Անշուշտ պիտի ծախեն զիս անմիջապէս և ան ալ առանց յանձնարարականի . այն ատեն թերեւս մատաճառի մը մանչուն գերին ըլլամ , կամ ծեծ ուտեմ անդադար լծուելով սայլի մը , որուն մէջ երեք չորս խոշոր մարդիկ նստած գուարճանալու կ'երթան կիրակի օրով , ինչպէս կը տեսնէի հոս գալէս առաջ , առջի բնակած տեղս : Ո՛չ , ո՛չ , յարեց գլուխը շարժելով , կը յուսամ թէ ատանկ դժբաղդութիւն մը բնաւ չպիտի պատահի ինծի » :

ԳՆՈՒՆ Թ .

ԽՕՍԱԿՑՈՒԹԻՒՆ ՄՐԳԱՍՏԱՆԻՆ ՄԷՉ

Կոճապղպեղը և ես կառքի երկայնահասակ ձիերու տեսակին չէինք վերարերեր , աւելի վաղելու յարմար էինք : Ուստի հեծնելու այնքան յարմար էինք որքան կառք քաշելու , և մեր տէրը կ'ըսէր թէ չախորժիր ու է մէկէ մը , ըլլայ ան մարդ կամ ձի , որ միայն մէկ բան ընելու յարմարութիւն ունի : Եւ որովհետեւ Լճասօնի դարաստաններուն մէջ ցուցադրուելու փափաք չունէր , գործունեայ ու աշխոյժ ձիերը նախապատիւ կը սեպէր :

Բայց մենք ամէնէն աւելի մեծ հաճոյք կը զգայինք երբ մեր վրայ կը հեծնէին , մեր տէրը Կոճապղպեղին վրայ , տիրուհին իմ վրաս , և օրիորդներն ալ պարոն Օլիվըրին կամ Գեղասրունդին վրայ : Այնքան հաճելի էր բոլորս մէկտեղ արշաւել խմբովն : Ամէնէն բաղդաւորը ես էի , որովհետեւ ինծի կը վիճակէր տիրուհիս վրաս կրել . ծանրութիւնը մեծ բան մը չէր . անուշիկ ձայն մը

ունէր, և այնքան մեղմութեամբ կը բռնէր սանձը որ կ'առաջնորդուէի գրեթէ առանց զգայու :

Մարդիկ գիտնային թէ որքան հաճելի է ձիերուն թեթև և քաղցր, թէ ձիերուն բերանը հանդիստ պահելը որչափ կը նպաստէ զանոնք բարի վարժեցնելու : անտարակոյս չարտի սանձէն քաշէին, քաշքշէին, ինչպէս յաճախ կ'ընեն : Մեր բերանները այնքան փափուկ են որ, եթէ անոնք չարաչար կամ ազէս գործածութեամբ խանգարուած չըլլան, հեծեալին ձևքին ամենափոքր շարժումներն անգամ կը զգան, և անմիջապէս կը հասկընանք թէ ի՞նչ կուզեն որ ընենք : Իմ բերանս երբեք խանգարուած չէ . և կարծեմ այդ պատճառաւ էր որ արուհին զիս նախապատիւ կը համարէր կոճապղպեղէն, թէև ան ալ իմինիս չտի բա քալուածք մը ունէր : Վրաս յաճախ կը նախանձէր ան, և կ'ըսէր թէ իր կրթութեան և Լօնտօնի մէջ իր վրայ փորձուած սանձին պատճառաւն էր որ իր բերանը իմինիս չտի կատարեալ չէր : Պարոն Օլիվըր կ'ըսէր . «Ինքզինքդ մի նեղեր այդ կիրպով . մեծագոյն պատիւը քուկդ է . զամբիկ մը որ մեր արտջ հասակն ու ծանրութիւնը ունեցող մէկը կրնայ իր կրօնակին վրայ կրել, նախանձելու պատճառ պէտք չէ ունենայ : Մենք, ձիերս, մեր բաղդին համակիրպելու ենք, և այնքան զո՞ ու յօժարամիտ ըլլալու ենք, որքան որ բաւ կը վարուին մեզ հետ» :

Շատ անգամ կը դարմանայի թէ ինչո՞ւ Պ . Օլիվըր այնքան կարծ պոչ մը ունէր . հաղիւ վեց եօթը բթաչտի երկայն էր, և ծոպ մը կար ծայրէն կախուած : Պարպոյ որ մը երբ մրգաստանը կը գտնուէինք մէկտեղ, հարցուցի թէ ի՞նչ տեսակ արկածով պոչը կորսնցուցած էր : «Արկած, ըսաւ բարկացած եղանակով մը վրնջելով, արկած չէ, այլ անգութ, ամօթալից, գիտումնաւոր գործ

մը : Երբ փօքը էի, զիս տարին տեղ մը, ուր այն տեսակ անգութ գործեր կը կատարուէին . զիս բաւ մը կապեցին, անանկ որ չէի կրնար տեղէս շարժիլ . յետոյ եկան իմ գեղեցիկ, երկայն պոչս կտրեցին և առին տարին» :

«Ի՞նչ ահուկի բան», պրուացի :

«Ահուկի, անշուշտ ահուկի, բայց ցաւը չէր անպատեհութիւնը . ամէնէն անտանկին սա էր որ չպիտի կրնայի կողերս եւ ետելի սրունքներս խայթոյ ճանձերը վանել : Դուք որ պոչ ունիք, առանց խորհելու անմիջապէս կը վանէք զանոնք և չէք կրնար դադարաւոր մը ունենալ թէ ի՞նչ մեծ տանջանք մըն է երբ անոնք կուգան վրայդ կը թառին և կը խայթեն, անդադար կը խայթեն, ու դուք չէք կրնար աղատիլ անոնց ձևքէն» :

«Ի՞նչ էր ուրեմն քեզ հետ այդպէս վարուելու նպատակին», հարցուց կոճապղպեղ :

«Նորոյթ, պատասխանեց ձերունի ձին ոտքը դեպիքը դարնելով, նորոյթ . գիտե՞ս թէ ինչ կը նշանակէ ասիկա : Իմ ժամանակս՝ ազնիւ սերունդէ ձի մը չկար, որուն պոչը այդպէս ամօթալի կերպով կարճեցուած չըլլար, իբր թէ ամենարարին Աստուած որ մեզ ստեղծած է, չզիտար թէ ի՞նչ բանի պէտք ունինք և ի՞նչ բան ամէնէն աւելի վայելուչ է մեզի» :

«Կ'երեւայ թէ նորոյթի պատճառաւ էր որ բերնիս անցուցին այն ահուկի սանձը, որով այնքան տանջեցին զիս Լօնտօնի մէջ», ըսաւ կոճապղպեղ :

«Տարակոյս մի ունենար, իմ կարծիքովս նորոյթը աշխարհիս ամէնէն ամբարիշտ բաներէն մէկն է : Դիտէ թէ ի՞նչ կերպով կը վարուին շուներուն հետ . անոնց պոչերը կը կտրեն որպէս զի աշխոյժ երեւան . անոնց փօքրիկ սիրուն ականջներն ալ կը կտրեն, պղտիկ կէտերու կը վերածեն, որպէսզի արթուն թուին : Սիրելի ընկեր

մը ունէի ասեմք, գորչագոյն որսի շուն մը : Այնքան կը սիրէր զիս որ միշտ իմ խցիկիս մէջ կը քնանար, մտորին տակ, և հոն հինգ հաս ամենախրուն ձագուկներ ծնաւ : Անոնցմէ և ո՛չ մէկը խեղդեցին, որովհետեւ արժէքաւոր տեսակէ էին . որքան երջանիկ էր զանոնք իր քովը ունենալով : Երբ անոնց աչքերը բացուեցան և հոս հոն սկսան սողոսկիլ, խիստ սիրուն տեսարան մը կը ներկայացնէին : Բայց օր մը մայրը եկաւ և զանոնք առաւ տարաւ : Կը կարծէի թէ կը վախնար որ զանոնք կը կոխտում :

«Բայց այդպէս չէր . իրիկունը խեղճ մայրը զանոնք իրենց տեղը բերաւ նորէն, մէկիկ մէկիկ իր բերանը առած . բայց ալ նոյն երջանիկ ձագուկները չէին, բոլորն ալ արիւնջուայ էին ու սիրտ չէինմանալու չափ կ'ունային : Անոնց ամէնուն ալ պոչէն մաս մը կտրեր էին . իրենց ականջներուն կակուղ մասն ալ ամբողջովին կտրուած էր : Ինչպէ՛ս իրենց մայրը լղեց զիրենք, և այնքան տխուր կ'երեւար զժբազդ արարածը : Երբեք չեմ մոռնար այդ տխուր տեսարանը : Ժամանակ անցնելէ վերջ բուժուեցան և իրենց ցաւը մոռցան, բայց իրենց ականջին սիրուն կակուղ այն մասը, որ անտարակոյս սահմանուած էր իրենց այդ գործարանին փափուկ մասերը փոշիէ ու վրտանդէ պաշտպանելու, կորսուած էր անդարձ կերպով : Ինչո՞ւ իրենց զաւակներուն ականջներն ալ չեն կտրեր որ անոնք ալ աշխոյժ երեւան, ինչո՞ւ իրենց քիթերուն ծայրը չեն կտրեր որ արիասիրտ երեւան : Այնչափ իրաւացի է մէկը որքան միւսը : Ի՞նչ իրաւունք ունին Աստուծոյ ստեղծած արարածները այսպէս խոշտանդելու ու խաթարելու» :

Պ . Օլիվըր, թէև այնքան հեղ էր, բայց կրակոտ մէկն էր : Իր բոլոր ըսածները նորութիւններ էին ինձի

համար, և այնքան ալ սոսկալի որ կը զգայի թէ անսովոր դառն զգացում մը կը ծնէր սրտիս մէջ մարդոց նկատմամբ : Անշուշտ Կոճապղպեղ խիստ գրգռուած էր . իր գլուխը անկեց, աչքերը բոցավառ, և անգունքները լաւած յայտարարեց թէ մարդիկ զազանարարոյ և պինդգլուխ են :

«Ո՞վ է որ պինդգլուխ կ'ըսէ», ըսաւ Գեղասրունգ, որ դեռ նոր կը վերադառնար . «Ո՞վ է որ պինդգլուխ կ'ըսէր . անլայիլ բառ մըն է ատիկա» :

«Անլայիլ բառերը անլայիլ բաներու համար շինուած են», ըսաւ Կոճապղպեղ, և Պ . Օլիվըրի պատմածները կրկնեց անոր :

«Շատ ճիշդ է, ըսաւ Գեղասրունգ տխրութեամբ . և ես, նախապէս զսնուած տեղս յաճախ տեսած եմ այդ շուներուն վրայ փորձուած նմանօրինակ անգթութիւններ : Բայց այդպիսի բաներու վրայ չպիտի խօսինք հոս : Գիտէք որ մեր տէրը, Յակոբոս և Յովհաննէս միշտ բարութեամբ կը հոգան մեզ, և այսպիսի տեղի մը մէջ մարդոց հակառակ խօսիլը ապերախտութիւն կ'երեւայ : Պէտք չէ մոռնալ թէ բարի տէրեր ու բարի ձիապաններ կան մերիններէն զատ, թէև անտարակոյս մերինները լաւագոյններն են» :

Գեղասրունգին այդ խմատուն խօսքերը, որոնց մենք ալ համամիտ էինք, բոլորովին հանդարտեցուցին մեզ, մասնաւորաբար Պ . Օլիվըրը, որ կաթոզին կը սիրէր իր տէրը : Ուրիշ նիւթի մը դառնալու համար, հարցուցի թէ մեր աշապահներուն օգուտը ի՞նչ է :

«Օգուտ մըն ալ չունին», ըսաւ Պ . Օլիվըր :

«Այնպէս կը կարծուի թէ, ըսաւ մեր ընկերներէն մէկը, աշապահ զներով ձիերը չեն վախնար, չեն խրտչիր և արկածներու տեղի չեն տար» :

«Ինչո՞ւ ուրեմն հեծնելու ձիերուն, մանաւանդ տի-
կիններուն հեծած ձիերուն գլխուն վրայ ալ աչապահ չեն
դնիր», հարցուցի:

«Պատճառը նորոյթն է, պատասխանեց. կ'ըսեն թէ
ձին իր ետեւէն եկած կառքին կամ սայլին անիւները տես-
ներով կրնայ սարսափիլ և փախչիլ, թէեւ անշուշտ իրենց
հեծած ձին ալ այդպիսի անիւներ կը տեսնէ փողոցներու
մէջ: Իրաւ է որ երբեմն վտանգաւոր ըլլալու չափ կը
մտանան, բայց մենք չենք խրտչիր ու փախչիր, մենք
վարժուած ենք անոնց, և գիտենք թէ ի՞նչ են. և եթէ
բնաւ աչապահ ալ չունենայինք, երբեք անոնց պէտքը
չպիտի դառնայ: Շատ աւելի աղէկ է ամէն բան ամ-
բողջովին տեսնել և գիտնալ թէ ի՞նչ են, քան միայն
անոնց մէկ մասը նշմարել: Անշուշտ եղած են ջղային ձիեր
որոնք վնասուած կամ ահարեկած են մատուալ եղած ա-
տենին. այդ տեսալները կրնայ ըլլալ որ աչապահի պէտք
ունենան, բայց որովհետեւ ես երբեք ջղային եղած չեմ,
չեմ կրնար այդ մասին կարծիք յայտնել»:

«Աչապահները վտանգաւոր են գիշեր ատեն, ըսաւ
Պ. Օլիվրը: Մենք, ձիերս, մութին մէջ մարդոցմէ շատ
աւելի լաւ կը տեսնենք, և շատ մը վտանգներ չպիտի
պատահէին, եթէ ձիերուն տեսութիւնը մասամբ խափան-
ուած չըլլար: Կը յիշեմ որ երկու ձիերէ քաշուած կառք
մը գիշեր ատեն կը վերադառնար, քանի մը տարիներ
առաջ, և կ'անցնէր աղարակապանի մը տանը մօտէն, ուր
ճամբան շատ հեռու չէ լճակէն: Անիւները եղերքին շատ
մօտեցան և կառքը ջուրին մէջ գորեցաւ. երկու ձիերն
ալ խեղդուեցան և կառապանն ալ հազիւ ազատեցաւ:
Անշուշտ այս արկածէն վերջ հաստատուն ձերմակ վան-
դակորմ մը դրուեցաւ, որ կրնար դիւրաւ տեսնուիլ.
Բայց եթէ այն ձիերուն աչքերը մասամբ մը գոցուած

չըլլային, իրենք իրենցմէ պիտի հեռանային եղերքէն, և
արկածը չպիտի պատահէր: Երբ ձեր հոս դալէն առաջ մեր
տիրոջ կառքը գլորեցաւ, ըսին թէ ձախ կողմի լապտերը
մարած ըլլալուն՝ Յովհաննէս չտեսաւ այն խոշոր ծակը,
զոր ճամբան շինողները բաց թողած էին. իրօք ալ այդ
էր պատճառը: Բայց եթէ ձին աչապահ ունեցած չըլլար,
ինք պիտի տեսնէր այդ ծակը, նոյն խակ առանց լոյսի,
և այնքան խմաստուն ձի մըն էր, որ պիտի գիտնար վը-
տանգէն խուսափիլ: Հետեւանքը այն եղաւ որ ինք բա-
ւարան վնասուեցաւ, կառքը կոտրեցաւ, և ոչ ոք գիտէ
թէ ինչպէ՞ս եղաւ որ Յովհաննէս ազատեցաւ:»

Մեր միտքերը սկսած էին դարձեալ դառնանալ, երբ
Գեղասրուռեղ խմաստուն երեւոյթով մը ըսաւ.

«Գաղտնիք մը պիտի պիտի բռնեմ ձեզի. ես անանկ
կը կարծեմ թէ Յովհաննէս չախտրժիր աչապահներէն: օր
մը աէրն ու ինքը այդ մասին կը խօսէին իրարու հետ:
Տէրը կ'ըսէր որ ձիերը անգամ մը վարժուեր են անոնց,
կրնայ վտանգաւոր ըլլալ զանոնք զանց ընելը. Յովհան-
նէս ալ կ'ըսէր թէ աւելի աղէկ պիտի ըլլար որ բոլոր
մտրուկները առանց աչապահի կրթուէին, ինչպէս սովո-
րութիւն է քանի մը օտար երկիրներու մէջ: Զյուսահա-
տինք ուրեմն, և բոլորս մէկտեղ մրգատուանին միւս
ծայրը վաղենք: Կ'երեւայ թէ հովը քանի մը խնձոր թա-
փեր է դետինը. ուրիշ կենդանիներ պիտի ուտեն, աւելի
լաւ չէ՞ որ մենք երթանք ուտենք»:

Գեղասրուռեղին ըսածին հակառակիլ կարելի չէր:

Այսպէս մեր երկար խօսակցութիւնը դադրեցուցինք,
և ուղեորուեցանք կրծելով քանի մը շատ համեղ խնձոր-
ներ, որոնք հոս հոն խտտերուն վրայ ինկած էին:

ՊԼՈՒԽ ՁԱ.

Պ Ա Ր Չ Խ Օ Ս Ք Ե Ր

Որչափ երկար ապրեցայ Պէրթուլիքի մէջ, այնքան աւելի հպարտ ու երջանիկ կը զգայի ինքզինքս, այսպիսի տեղ մը գտնուելուս համար: Ամէն անոնք որ կը ճանչնային մեր տէրն ու պիրուհին, կը յարգէին զանոնք. մարդասէր էին ամէն մէկուն ու ամէն բանի հանդէպ, ո՛չ միայն մարդոց ու կիներու, այլ և ձիերու ու էջերու, շուներու ու կատուներու, սլխարներու և թռչուններու հանդէպ: Չկար կեղևքուած կամ չարաչար գործածուած արարած մը որ անոնց պաշտպանութիւնը խնդրէր ի դուր. իրենց սպասաւորներն ալ այդ օրինակին կը հետեւէին: Երբ լսէին որ գիւղի աղոցմէն որ և է մէկը անգթութեամբ վարուեր է որ և է կենդանիի հետ, անպատճառ կ'աղղարարէին որ չկրկնէ այդ չարութիւնը:

Աղնուականը և ազարակապան Կրէյ մէկտեղ աշխատած էին աւելի քան քսան տարիներ՝ արգիլելու համար երեսի սանձին գործածութիւնը, որ մեր կողմերէն գրեթէ անհետացած էր: Երբեմն, երբ մեր տիրուհին նշմարէր ծանրաբեռնեալ ձի մը, իր կողքը կը կեցնէր, դուրս կ'ելլէր, ձիապանը կը խրատէր իր քաղցր ու լուրջ ձայնովը, և կը ջանար ցոյց տալ անոր թէ որքա՛ն յիմար ու անգութ բան մըն էր ըրածը:

Չեմ կարծեր որ ս և է մէկը կարենար զիմադրել մեր տիրուհիին: Երանի՛ թէ բոլոր տիկիներն ալ անոր պէս ըլլային: Մեր տէրն ալ երբեմն խստիւ կը յանդիմանէր ամարդիները: Կը յիշեմ որ առտու մը վրաս հեծած տուն կը վերադառնար, երբ սեսանք հուժկու մարդ մը որ

փոքրիկ ձիու մը լծուած թեթև կառքի մը մէջ նստած դէպի մեր կողմը կու գար: Ճիշտ երբ դարաստանին մօտեցաւ, փոքրիկ արարածը անոր կողմը դարձաւ. մարդը, առանց բառ մը արտասանելու, ձիուն դուրսը մէկ կողմ դարձուց այնքա՛ն ուժով ու անակնկալ կերպով, որ գրեթէ գետին ձգեց զայն: Երբ ինքզինքին զալով ճամբան կը շարունակէր, սկսաւ կատաղաբար խարաղանել զայն: Չին դէպի առաջ կը վաղէր, բայց մարդուն ջղուտ ձեռքը ետ կը քաշէր զայն, գրեթէ ծնօտը կտտրելու չափ ուժով, մինչդեռ խարաղանն ալ իր անդութ գործը կը շարունակէր: Անհանդուրժելի տեսարան մըն էր, որովհետև գիտէի թէ որչա՛փ ցաւ կը սրտճառէր այն փափուկ պղտիկ բերանին: Տէրս բառ մը փափսաց ինձի, և վայրկեանէ մը անոր քով հասանք:

«Մա՛րդ, պուաց խիստ ձայնով մը, այդ ձին միտէ և արիւնէ չինուած չէ՞»:

«Միտէ, արիւնէ և բարկասրտութենէ, պատասխանեց մարդը. չափազանց կը սիրէ իր կամքը, և ատիկա իմ գործիս չի յարմարիր»:

Պօսած ատենը յայտնի էր որ չափազանց գրգռուած էր: Արհեստով որմնադիր էր և յաճախ գործով մեր դաստանը կու գար:

«Կը կարծէք որ, ըսաւ տէրս, այդ կերպ վարմունքով պիտի կրնա՞ք իրեն սիրել տալ ձեր կամքը»:

«Խելք ընելու և այդ անկիւնը դառնալու չէր. իր ճամբան չիտակ էր», պատասխանեց մարդը բրտօրէն:

«Գուք յաճախ այդ մատաղածիլով իմ տունս եկած էք, ըսաւ տէրս, այդ միայն կը ցուցնէ որ յիշողութիւն ու իմացականութիւն ունի խեղճ արարածը: Ինչպէ՞ս ամարդիները թէ նորէն նոյն տեղը չպիտի երթայիք: Բայց բուն խնդիրը այդ չէ: Պէտք է ըսեմ թէ երբեք դըժ-

բազում-թիւնը ունեցած չեմ տեսնելու ձերինէն աւելի
ամարդի ու անգութ վարմունք մը մատաղ ձիւ մը
հանդէպ, այդ ընթացքով նոյն խակ ձեր նկարագրին կը
վնասէք: Յիշելու էք նաև թէ մենք ամէնքս ալ մեր
գործերուն համեմատ պիտի դատուինք, և մեզմէ հաշիւ
պիտի պահանջուի որչա՛փ մարդոց, այնքան նաև կենդա-
նիներու մասին մեր ցոյց տուած ընթացքին նկատմամբ»:

Տէրս կամաց կամաց քշեց զիս դէպի տուն. ձայնին
չեչտէն կը հասկնայի թէ որքա՛ն վիշտ պատճառած էր
իրեն այդ պատահարը: Ան նոյնքան ազատութեամբ կը
խօսէր իր դատակարգին վերաբերող պարոնի մը, որքան
ստորագաններու հետ:

Ուրիշ օր մը, երբ դարձեալ գուրս ելած էինք,
հանդիպեցանք իր բարեկամներէն մէկուն, զնդապետ
Լանկէյի: Եքեզ զոյգ մը գորշ ձիերէ լծուած կառքի մը
մէջ նստած էր: Քիչ մը ատեն խօսակցելէ վերջ, զնդա-
պետը ըսաւ.

«Ի՞նչ է ձեր կարծիքը իմ այս ձիերուս մասին,
դուք շատ լաւ կը ճանչնաք ձիերը, կը փափաքիմ ձեր
կարծիքը իմանար»:

Տէրս քիչ մը ետ մղեց զիս որպէս զի լաւ մը կարե-
նայ զիտել այն ձիերը: «Ճշգրտանօրէն չքեզ զոյգ մըն է,
լաւագոյնը չպիտի կարենայիք գտնել. բայց կը տեսնեմ
որ տակաւին չէք հրաժարեր ձեր սիրական սովորու-
թեանէն ու ձեր ձիերը նեղելով անոնց ոյժը կը նուա-
զեցնէք»:

«Ի՞նչ ըսել կուզէք, ըսաւ միւսը. արդեօք երեսի
սանձին կ'ախարհէք: Գիտեմ որ հակառակ էք ստոր,
բայց խնդիրը հոն է որ ես շատ հաճոյք կը զգամ երբ
ձիերս իրենց գլուխը վեր կը բռնեն»:

«Ան ալ ատկէ կ'ախորժիմ, ըսաւ տերս, բայց չեմ

ուզեր տեսնել անոնց գլուխը բռնի վեր բռնուած. ամ-
բողջ հաճոյքը այդ կերպով կ'անհետանայ: Դուք զինուո-
րական մըն էք և անսարակոյս կը փափաքիք որ ձեր
զօրքերը լաւ երևան զօրահանդէսներու մէջ, իրենց գը-
լուխը վեր բռնած, և այն: Բայց ասիկա մեծ կարեւորու-
թիւն չպիտի ունենար, եթէ անոնց գլուխը ետեւի կող-
մէն տախտակի մը կապուելով միայն այդպէս բարձր կե-
ցած ըլլային: Զօրահանդէսներու միջոցին այնքան մեծ
վնաս մը չպիտի ծագէր ատկէ, թէև յոգնութիւն ու նե-
ղութիւն պիտի պատճառէր խեղճերուն: Բայց կարելի՞ էր
այդպիսի վիճակ մը ունենալ թշնամիին դէմ յարձակման
պահուն, ուր այնքան պէտք ունին ազատ շարժումի և
իրենց ամբողջ ոյժին: Չեմ կարծեր որ այդ կերպով յաղ-
թութիւնը ձեզի մնար: Ճիշդ միեւնոյնն է ձիերու մասին.
զանոնք կը նեղէք, կը ճնշէք և այդ կերպով անոնց ոյժը
կը պակսեցնէք, չէք թող տար որ իրենց բոլոր գօրու-
թիւնը գործածեն իրենց աշխատութեան մէջ, և այդ
պատճառաւ չարաչար կը գործածեն իրենց յօղուածներն
ու մկանները, որով աւելի կը մաշին: Տարակոյս մի ու-
նենաք որ ձիերը սահմանուած են իրենց գլուխը ազատ
ուսնեալու, այնքան ազատ որքան մարդոց գլուխը, և
եթէ քիչ մը աւելի ողջմտութեամբ գործենք ու քիչ մը
նուազ կարեւորութիւն ընծայենք նորոյթին, պիտի տես-
նենք որ շատ բաներ աւելի դիւրին պիտի դառնան:

«Ատկէ զատ, դուք ալ, ես ալ գիտենք որ եթէ ձին
սխալ քայլ մը առնէ, շատ աւելի դժուարաւ կրնայ խնք-
զինքը ազատել եթէ իր գլուխն ու վիզը դէպի ետ
կապուած են»:

«Կարծեմ թէ տեսականօրէն իրաւունք ունիք, ըսաւ
մն, բայց ձեր ըսածին վրայ պիտի մտածեմ»: Այսպէս
բաժնուեցան:

ՓՂՈՒԽ ԾԲ.

Փ Ո թ Ո Ր Կ Ա Լ Ի Յ Օ Ր Մ Ը

Աչնան վերջերը տէրս ստիպուած էր երկար ճամբորդութիւն մը ընել գործի մը պատճառով: Պղտիկ կառքին լծեցին զիս, և Յովհաննէս իր տիրոջը ընկերացաւ: Ես միշտ կը սիրէի այդ կառքը: Թեթեւ էր ու բարձր անիւներն այ շատ հաճելի կերպով կը դառնային. շատ անձրեւ եկած էր, զօրաւոր հով մը կը փչէր և չոր տերեւները ճամբուն վրայ կը տեղային: Ուրախ գուարթ կը յառաջանայինք մինչև որ ցած փայտէ կամուրջին հասանք: Գետին եզերքները բաւական բարձր էին, և կամուրջը մէկ կողմէն միւսը կ'երկարէր ուղիղ կերպով, այնպէս որ մէջտեղը, եթէ գետը յորդած ըլլար, ջուրը գրեթէ մինչև տախտակներուն կը հասնէր. բայց մարդիկ փոյթ չէին ընել, որովհետև երկու կողմը զօրաւոր երկաթեայ վանդակներ կային:

Պահապանը ըսաւ որ գետը արագ արագ բարձրանալու վրայ էր, և կը վախնար որ վտանգաւոր պիտի ըլլար գիշերը: Մարգագետիններէն շատերը արդէն ջուրով ծածկուած էին, և ճամբուն մէկ ցած մասին մէջ մինչև ծունկերս կը հասնէր ջուրը: Յատակը հաստատ էր և տէրս այ մեղմութեամբ քչեց. այսպէս ապահով անցանք:

Երբ քաղաքը հասանք, լաւ ճաշ մը ըրի, և որովհետև տիրոջս գործը շատ ժամանակ դրաւեց, կէս օրէն վերջ ուշ ատեն ճամբայ ելանք տուն դառնալու: Հովը աւելի սաստկացած էր, և լսեցի որ տէրս կ'ըսէր Յովհաննէսին թէ երբեք այնքան սաստիկ փոթորիկ մը միջոցին դուրսը գտնուած չէր: Իմ այ կարծիքս այն էր,

երբ անտառին եզերքն ի վեր կ'անցնէինք, ուր թանձր ճիւղերը մատաղ ցօղուններու պէս կը տատանէին, և անուղի աղմուկ մը կը հանէին:

«Երանի՛ թէ ապահով անտառէն անցնէինք», ըսաւ տէրս:

«Այո՛, պատասխանեց Յովհաննէս, շատ հաճելի բան մը չպիտի ըլլար, եթէ այս ճիւղերէն մէկը վրանիս զլորէր»:

Հազիւ թէ այս բառերը արտասանած էր, երբ լսեցինք ճանչիւն մը և ճեղքուելու աղմուկ մը, և միւս ծառերուն մէջէն անաղին ժխորով մը գահավիժելով վար գլորեցաւ կաղնի մը արմատախիլ, և ճամբուն վրայ ճիշդ մեր ոտքերուն առջև ինկաւ: Չեմ կրնար ըսել թէ սարսափահար չեղայ. հանդարտ կեցայ և կարծեմ սկիւտայ դողալ. անշուշտ չփախայ. ստացած կրթութեանս հակառակ էր այդպիսի ընթացք մը: Յովհաննէս անմիջապէս ցատկեց և եկաւ զլիսուս քով կեցաւ:

«Հազիւ հազ ազատեցանք, ըսաւ տէրս. ի՞նչ ընելու ենք հիմայ»:

«Ձենք կրնար, տէր իմ այդ ծառին վրայէն կամ քովէն անցնիլ: Մեր միակ ընկիւքն է ես դառնալ մինչև լայն ճամբան, և վեց մղոնէ աւելի տեղ երթալու ենք նորէն փայտէ կամուրջին հասնելու համար: Ժամանակը շատ անցած պիտի ըլլայ, բայց դեռ թարմ են ձիուն ուժերը»:

Այսպէս ես դարձանք. բայց երբ կամուրջին հասանք, այ գրեթէ բոլորովին մթնած էր: Կրնայինք նըշմարել սակայն թէ ջուրը անոր մէջտեղը հասած էր. բայց որովհետև ատիկա յաճախ կը պատահէր, երբ առատօրէն անձրեւէր, տէրս կանոց չառաւ: Արագ արագ առաջ

կ'երթայինք, բայց այն վայրկեանին ուր ոտքս կամուրջին առաջին մասին դպաւ, վստահ էի թէ վտանգաւոր բան մը կար: Չէի համարձակեր աւելի առաջ երթալ, յանկարծ կանգ առի: «Քալէ, Գեղեցիկ», ըսաւ տէրս, և խարազանի թեթեւ հարուած մը տուաւ, բայց չէի համարձակեր շարժիլ: Աւելի սաստիկ հարուած մը տուաւ. տեղէս ցատկեցի, բայց առաջ երթալու համարձակութիւնը չունէի:

«Հոս վտանգաւոր բան մը պատահած ըլլալու է, տէր իմ», ըսաւ Յովհաննէս և կառքէն վար ցատկեց: Յետոյ գլխուս մօտ գայով չորս բոլորը դիտեց: Չանայ զիս դէպի առաջ առաջնորդել: «Քալէ Գեղեցիկ, ինչ ունիս», կ'ըսէր: Անշուշտ չէի կրնար միտքս բացատրել, բայց վստահ էի որ կամուրջը սպահով չէր:

Ծիչդ այդ վայրկեանին կամուրջին պահապանը միւս կողմէն դուռնէն դուրս պացաւ և խելագարի մը պէս լապտերը ուժգին տատանելով՝ «կեցէք, կեցէք», պրոպայ իր բոլոր ուժովը:

«Ինչ կայ», գոչեց տէրս:

«Կամուրջը խորտակուած է մէջտեղը, և ջուրերը մէկ մասը քշեր տարեր են. եթէ փորձէք վրայէն անցնիլ, ջուրերուն մէջ պիտի դառորիք»:

«Փառք Աստուծոյ», ըսաւ տէրս: «Աիրուն Գեղեցիկ», ըսաւ Յովհաննէս, և ասնձէս բռնելով մեղմութեամբ զիս տարաւ գետեղերքի աջ կողմի ճամբան: Արեւը բաւական աստնէ ի վեր մարը մտած էր, հովը մեղմացած կ'երեւար ծառը գլորելէն ի վեր: Հեղձահատ աւելի կը մթնէր: Հանդարտութեամբ կը յառաջանայի, և անխնկուն հազուադէպ խելի կ'ըլլար կակուղ ճամբուն վրայ: Երկար աստն ո՛չ տէրս և ո՛չ Յովհաննէս խօսք մը ըրին. բայց վերջապէս շատ լուրջ ձայնով մը

սկսան բաներ մը ըսել: Իրենց ըսածներէն շատ բան չէի կրնար հասկնալ, բայց կ'ըսէին թէ եթէ առաջ գացած ըլլայի, հաւանականաբար կամուրջը տեղի պիտի սար, և ձին, կառքը ու իրենք գետը պիտի գլորէին. և որովհետեւ հոսանքը զօրաւոր էր, և մօտերնիս ոչ լոյս կար ո՛չ ալ օգնութեան հաւանականութիւն, անտարակոյս ամէնքս ալ պիտի խեղդուէինք: Տէրս կ'ըսէր. «Աստուած մարդոց տուած է բանականութիւն, որով կրնան տեղեակ ըլլալ բաներու, բայց անասուններու տուած է գիտութիւն մը որ բանականութենէ կախում չունի, և իր տեսակին մէջ աւելի արագ ու կատարեալ է. անոր միջոցաւ յաճախ մարդոց կեանքը ազատած են»: Յովհաննէս ալ բազմաթիւ պատմութիւններ պատմեց ձիերու ու շուներու ըրած դարմանայի բաներուն վրայ. իր կարծիքը այն էր որ մարդիկ ըստ բաւականին չեն գնահատեր կենդանիները և չեն ջանար իրենց թարեկամները ցնկ զանոնք:

Վերջապէս դարաստանին դուռը հասանք, և տեսանք որ պարտիզպանը մեղի կը սպասէր: Ըսաւ թէ մեր տիրունին սաստիկ մտատանջութեան մասնուած էր մութը կոխելէն ի վեր, կատկածելով որ արկած մը պատահած կ'ըլլայ, և Յակոբոսին հրաման ըրած էր որ ձիու մը վրայ հեծնէ և դէպի փայտէ կամուրջը երթայ իր մասին տեղեկութիւն առնելու համար:

Լոյս մը տեսանք տանը դրան և վերը՝ պատուհանին առջեւ, և երբ մօտեցանք, տիրունին դուրս խոցացաւ պուալով. «Մ՛հ, անխլաս դարձա՛ք, որքա՛ն անձկութիւն կրեցի ամէն տեսակ բան երեւակայելով: Կը յուսամ թէ որ և է արկած չպատահեցաւ ձեզի:»

«Ո՛չ, սիրելիս, բայց եթէ քու Թուխ Գեղանիդ մեղմէ աւելի խմաստուն չըլլար, մենք բոլորս ալ փայտէ

կամուրջին քով գետէն պիտի քշուէինք» : Ասկէ աւելի բան մը չսեցի . որովհետեւ իրենք սուս մտան և Յովհաննէս ալ զիս ախոռ տարաւ : Ի՜նչ պատուական ճաշ մը սուսաւ ինծի այդ գիշերը , պատուական չաղուած թեփ և քիչ մըն ալ ծեծուած լուբիա իմ վարսակիս հետ խառնուած , նաև յարդէ թանձր անկողին մը : Ես ալ շատ ուրախացայ , որովհետեւ խիստ յոգնած էի :

ԳԼՈՒԽ ԺԳ.

ՍԱՏԱՆԱՅԻՆ ԳՐՈՇՄԸ

Օր մը երբ Յովհաննէս և ես մեր տիրոջ մէկ յանձնարարութիւնը կատարելու գացած էինք , և կամաց կամաց սուս կը վերադառնայինք երկայն շխտակ ճամբու մը վրայէն , հեռուէն տեսանք տղայ մը , որ կը ջանար մատաղածիի մը դրան մը վրայէն ցատքել տար : Մատաղածին կը մերժէր , և տղան անգթօրէն կը խարազանէր զինքը : Ձին կը խրոչէր . դարձեալ կը խարազանէր բայց ի զ՛՛ւր : Այն ստեն տղան վար իջաւ ու լաւ մը ծեծեց զինքը և գլուխին հարուածներ իջեցուց : Յետոյ նորէն կռնակը ելաւ և փորձեց դրան վրայէն ցատքել տալ անոր , անգաղար իր կրունկովը հարուածելով անխընայ : Բայց մատաղածին միշտ կը յամառէր : Երբ իրենց մօտեցանք , ձին գլուխը ծռեց , կրունկները վեր նետեց և տղան մօտակայ ցանկի մը վրայ գլորեց . յետոյ սանձը իր գլուխին վրայ տատանելով դէպի սուս վազեց սրարչաւ : Յովհաննէս բարձրաձայն խնդաց : «Շատ ալ աղէկ ըրաւ» , ըսաւ :

«Եկուր , պուսայ տղան փուշերուն մէջ տառապելով , եկուր և զիս ազատէ» :

«Կարծեմ դուն քու արժանի տեղդ ես , ըսաւ Յովհաննէս , և կարելի է եթէ քիչ մը փուշերէն ճանկուիս , պիտի սորվիս չափալի մատաղ ձի մը որ չափազանց բարձր դրան մը վրայէն ցատկէ» : Այս ըսելով Յովհաննէս իր ճամբան չարունակեց : «Այնպէս կը կարծեմ թէ այդ տղան ստախօս է ինչպէս անգութ : Ազարակապանին տանը քովէն անցնինք , և իր մասին տեղեկութիւն տանք եթէ հարցնող մը ըլլայ» : Այսպէս դէպի աջ դարձանք և քիչ ատենէն տանը քով հասանք : Ազարակապանը աճապարանօք դէպի ճամբան կուգար , և իր կիներն ալ դրանը առջև կանգնած էր վախցած կերպարանքով մը :

«Տղաս տեսա՞ք , հարցուց , իմ սե մատաղածիս հեծած դուրս ելաւ ժամ մը առաջ . կենդանին ճիշդ հիմայ ետ եկաւ առանց իրեն» :

«Աւելի աղէկ է որ ոչ մէկը հեծնայ իր վրայ , եթէ այդպէս չարաչար պիտի գործածէ զինքը , պարո՛ն» , ըսաւ Յովհաննէս :

«Ի՜նչ ըսել կ'ուզէք ,» հարցուց ազարակապանը : «Ձեր տղան անգթարար կը խարազանէր , և կը հարուածէր , կը տանջէր խեղճ կենդանին , որովհետեւ չէր ցատկեր դրան մը վրայէն որ չափազանց բարձր էր իրեն համար : Ձին շատ լաւ վարուեցաւ , և ու եւ մուրթիւն ցոյց չտուաւ , բայց վերջապէս իր ետեւի սրունգներուն վրայ բարձրացաւ և տղան մէկ կողմ նետեց ցանկին մէջ : Ինձմէ խնդրեց որ օգնեմ իրեն , բայց կը յուսամ որ ներողամիտ պիտի գտնուիք ինծի , պարոն , երբ ըսեմ թէ ինքզինքս արամաղիր չզգացի օգնելու իրեն : Ոսկորը չկտորեցաւ , միայն փուշերէն պի-

տի վերաւորուի: Ես ձիերը կը սիրեմ և շատ կը ցաւիմ երբ կը տեսնեմ որ մէկը չարաչար կը գործածէ զանոնք: Խեղացութիւն չէ այնչափ գրգռել կենդանի մը որ ստիպուի իր կրունկները գործածել. առաջին անգամը վերջինը չլլար»:

Այս միջոցին մայրը սկսաւ պոռայ. «Ո՛հ իմ խեղճ գաւակս, վազեմ իրեն քով, անշուշտ վնասուած ըլլալու է»:

«Աւելի աղէկ է որ դուն տուն երթաս, կնիկ, ըսաւ ագարակապանը. մեր սղան այսպիսի դասի մը պէտք ունէր: Այս ո՛չ առաջին և ո՛չ երկրորդ անգամն է որ չարաչար կը գործածէ այդ կենդանին. ալ չպիտի համբերեմ: Շատ շնորհակալ եմ ձեզ պարոն, երթաք բարով»:

Այսպէս մենք մեր ճամբան շարունակեցինք: Յովհաննէս ինքնիրեն կը ծիծաղէր: Յակոբոսին ալ պատմեց եղածը. ան ալ խնդաց և «Շատ ալ աղէկ եղեր է ըսաւ, ես այդ տղան կը ճանչնայի դպրոցը եղած ատենը: Շատ հպարտ էր, որովհետեւ ագարակապանի մը որդին էր: Պղտիկ տղաքը կը նեղէր: Անշուշտ մենք մեծ տղաքներ չէինք ներեր իրեն: Թէ՛ դպրոցին մէջ և թէ՛ խաղի ատեն իրեն կը հասկցնէինք որ խտրութիւն չկայ ագարակապանին ու աշխատաւորին զաւակներուն մէջ. լաւ կը յիշեմ, որ մը տեսայ զինքը պատուհանի մը առջև կանգնած. ճանճ կը բռնէր և թեւերնին կը կտրէր: Յանկարծ հարուած մը տուի ականջին և գետին սապալեցի զինքը: Թէև բարկացած էի, բայց սկսայ վախնալ իր պոռչտուքը լսելով: Տղաքը վազեցին եկան խաղի դաշտէն և դասատուն ալ աճապարելով եկաւ տեսնելու թէ ո՞վ էր պոռացողը: Անշուշտ ես ազատօրէն և ճշգորէն պատմեցի թէ ի՞նչ ըրած էր և ինչո՞ւ. ճանճերն ալ ցոյց տուի.

ոմանք ձգմուած էին, ոմանք ալ անօգնական կը սողային պատուհանին շրջանակին վրայ: Մեր դասատուին այնչափ բարկանալը երբեք տեսած չէի անկէ առաջ. բայց որովհետեւ տղան սակաւին կը հեծեծէր ու կ'աղաղակէր, կատարեալ վախկոտի մը պէս, անոր այդ կարգի պատիժ չտուաւ այլևս, բայց բոլոր այդ կէս օրէն վերջ աթոռակի մը վրայ ոտքի վրայ կեցուց զինքը, և ըսաւ թէ ամբողջ շաբաթ մը իրեն արգիլուած պիտի ըլլար խաղալ ուրիշ տղոց հետ: Յետոյ բոլոր տղոց լուրջ կերպով խօսեցաւ անգլխութեան մասին և ցոյց տուաւ թէ որքան կարծրասիրտ և որքան վատասիրտ բան մըն էր տկարին ու անօգնականին վնասելը: Բայց ինչ որ ամէնէն աւելի ազդեց իմ վրաս, այն ըսածն էր թէ «Անգլխութիւնը սատանային յատուկ դրոշմն է, և երբ կը տեսնենք մէկը որ հաճոյք կը զգայ անգլխութենէ, զիտենք թէ որո՞ւ կը վերաբերի, որովհետեւ սատանան մարթասպան մըն է սկիզբէն և չարչարող մինչև վերջը: Միւս կողմէ երբ կը տեսնենք մարդիկ որ կը սիրեն իրենց ընկերը և գորովոս են մարդոց ու կենդանիներու հանդէպ, զիտենք որ այդ ալ Աստուծոյ դրոշմն է, որովհետեւ Աստուած սէր է»:

«Ձեր վարժապետը սակէ աւելի մեծ ճշմարտութիւն մը չէր կրնար ձեզի սորվեցնել, ըսաւ Յովհաննէս. առանց սիրոյ կրօնք չլլար, և մարդիկ կրնան ուզածնուն չափ խօսիլ իրենց կրօնքին վրայ, եթէ իրենց կրօնքը չի սորվեցնել իրենց բարի ու գթոտ ըլլալ մարդոց ու կենդանիներու հանդէպ, կեղծիք մըն է անշուշտ»:

ԳԼՈՒԽ ԺԳ.

ՅՍԿՈՐՈՍ ՀԱՌԻՐԲՏ

Դեկտեմբերի սկիզբները, առաու մը Յովհաննէս զիս մտաւրիս քով տարած էր օրուան մարզանքներէն վերջ և իմ վերաբիւս վրաս կասելու գրադած էր. Յակորոս քիչ մը վարսակ աւած ներս գալու վրայ էր, երբ տէրը ախոս մտաւ: Լուրջ կերպարանք մը ունէր և բայ նաւ մակ մը կար ձեռքը:

Յովհաննէս զիս թողուց, գտակը հանեց և հրամաններ ընդունելու պատրաստուեցաւ:

«Քարի լոյս, Յովհաննէս, ըսաւ տէրը, կ'ուզեմ զիսնայ թէ Յակորոսին մասին որ և է գանգատ ունի՞ս»:

«Փանգատ, տէր իմ, ոչ, ևս որ և է գանգատ չունիմ իր մասին»:

«Իր գործը ժրութեամբ կը կատարէ՞, և յարգանքով կը վարուի՞ քեզի հետ»:

«Այո՛, տէր իմ, միշտ»:

«Երբեք տեսած ևս որ իր գործին մէջ թերանայ, երբ կ'անակզ դարձուցած ըլլաս»:

«Երբեք, տէր իմ»:

«Շատ լաւ, բայց ուրիշ հարցում մըն ալ ունիմ. պատճառ չունի՞ս կասկածելու թէ երբ ձիերը դուրս կը հանես զաննք պտտցնելու և կամ յանձնարարութիւն մը կատարելու ատեն, իր ծանօթներուն հետ խօսելու համար կանգ չառներ, կամ ասոր անոր տունը կը մտնէ, ու ձիերը դուրսը կը թողու»:

«Ո՛չ, տէր իմ, այդպիսի կասկած մը բնաւ չունիմ, և եթէ մէկը այդպիսի խօսքեր ըսած է Յակորոսին մա-

սին, չեմ կրնար հաւստայ, մինչև որ վկաներով չհաստատուի: Ինծի չի վերաբերիր ըսել թէ ո՞վ է որ այդպէս Յակորոսին համբաւը աղարտել ուզած է, բայց ևս կրնամ վկայել, տէր իմ, թէ իրմէ աւելի կանոնաւոր, հաճոյակատար, պարկեշտ, ուշիմ աշխատաւոր մը ունեցած չենք երբեք այս ախոսին մէջ: Ես կրնամ վստահիլ իր խօսքին ու իր գործին. ձիերուն հետ խեղացութեամբ ու քաղցրութեամբ կը վարուի, և շատ նախապատիւ կը սկսեմ ձիերը իր խնամքին յանձնել քան թէ զարդարուն գլխարկներով ու համազգեստով կարգ մը մարդոց զորս կը ձանձնամ»:

Տէրը բոլոր ատենը անշարժ կեցած էր և ուշադրութեամբ մտիկ կ'ընէր, բայց երբ Յովհաննէս խօսքը լմնցուց, ժպիտով մը դարձաւ Յակորոսին, որ դեռ դրան առջև կեցած էր, և ըսաւ.

«Յակորոս, աղաս, հոս եկուր: Շատ ուրախ եմ որ Յովհաննէս ալ ինծի հետ համակարծիք է քու մասիկ: Յովհաննէս զգուշաւոր մէկն է, և ամէն ատեն զիւրին չէ մարդոց մասին իր ունեցած կարծիքը խմանայ իրմէ. այդ պատճառաւ էր որ այս կողմնակի միջոցին զիմեցի, որպէս զի չուտով իմանամ ինչ որ կ'ուզէի իմանալ: Հիմայ ուրեմն բուն գործին գանք: Ես նամակ մը ստացած եմ իմ քեռայրէս, կը փափաքի որ հաւատարիմ ձիւպան մը գտնեմ իրեն՝ քսան քսանըմէկ տարեկան, որ իր գործին տեղեակ ըլլայ: Իր ձերունի կառապանը, որ երեսուն տարի սպրած է իրեն հետ, հետզհետէ կը տկարանայ, և մէկը կը վնասուէ որ անոր հետ աշխատի, և անոր վարժուի, և երբ ձերունին հանգստեան կոչուի, ետքը անոր տեղը անցնի: Շարաթը իրայի մը չափ պիտի ստանայ առաջին անգամ, ձեռք մը գործի հազուստ, ձեռք մը կառապանի մաքուր հազուստ, պառկելու սենեակ մը

և օգնական մանչ մը : Քեռայրս քարի մարդ մըն է , և եթէ այդ տեղը կարենաս մանել , լաւ սկզբնաւորութիւն մը կ'ըլլայ քեզի համար : Քեզմէ բաժնուել չեմ ուզեր , և գիտեմ որ եթէ մեկնիս , Յովհաննէս իր աջ բազուկը կրանցուցած պիտի ըլլայ) :

«Իրաւ այդպէս է , տէր իմ , ըսաւ Յովհաննէս . բայց ես իր բազդին արգելք ըլլալ չեմ ուզեր բնաւ» :

«Քանի՞ տարեկան ես , Յակոբոս» , հարցուց տէրը :

«Տասնընը տարեկան պիտի ըլլամ Մայիսին , տէր իմ» :

«Շատ երիտասարդ ես տակաւին . այնպէս չէ՞ , Յովհաննէս» :

«Այո՛ , տէր իմ , շատ երիտասարդ , բայց չափաճատ մարդու մը չափ կանոնաւոր է և զօրաւոր , և թէեւ կառք վարելու մասին դեռ չառ փորձաւորութիւն չունի , բայց շատ զգույշ և չատ ուշիմ է . տարակոյս չունիմ որ ամենայլաւ խնամք պիտի տանի ձիերուն» :

«Քու վկայութիւնդ մեծ արժէք ունի , Յովհաննէս , ըսաւ տէրը , որովհետեւ քեռայրս իր նամակին ծայրը կ'աւելցնէ որ եթէ ձեր Յովհաննէսին քով կրթուած մէկը գտնեմ , ուրիշներէ նախապատիւ պիտի սեպեմ դայն : Այսպէս ուրեմն Յակոբոս , տղաս , մտածէ ըսածիս վրայ , մօրդ հետ ալ խորհրդակցէ ճաշի ստեղծ , և յետոյ որոշուող ինձ իմացուր» :

Այս խօսակցութենէն քանի մը օրեր վերջ բոլորովին որոշուեցաւ որ Յակոբոս երթայ մեր տիրոջ քեռայրին բնակարանը , հինգ կամ վեց շաբաթէն : Այդ միջոցին կառք վարելու մէջ պիտի մարդուէր կարելի եղածին չափ : Եթէ տիրուհին դուրս չեղէր , տէրը ինքը կը վարէր երկանիւ կառքը , բայց հիմայ ով որ ալ ըլլար դուրս ելլողը , Կոճապղպեղը և ես կառքին կը լծուէինք ու Յակոբոս կը վարէր մեզ : Առաջները Յովհաննէս ալ իր քով

կը նստէր կառքին վրայ , իրեն պէտք եղած խրատը տալու համար , բայց վերջը Յակոբոս մինակը կը վարէր կառքը :

Եւ ի՞նչ տեղեր կ'երթար մեր տէրը քաղաքին մէջ , ի՞նչ տարօրինակ փոփոցներու մէջէն կ'անցնէր : Անպատճառ կայարան կ'երթար երբ կառախոււմը կը հասնէր , և մեծ ու պզտիկ կառքերու բազմութիւն մը կը փորձէին միեւնոյն ատեն կամուրջին վրայէն անցնիլ : Այդ կամուրջին համար լաւ ձիեր ու լաւ կառապաններ պէտք էին , երբ չողեկառքի զանգակները կը հնչէին , որովհետեւ նեղ էր , և յանկարծ ճամբան դէպ ի կայարան կը ծռէր , և մարդիկ կրնային դիւրաւ իրարու գարնուել , եթէ զգույշ չըլլային :

ԳԼՈՒԽ ԺԵ .

ԾԵՐՈՒՆԻ ՁԻԱԳԱՐՄԱՆԸ

Ասկէ վերջ իմ տէրս ու տիրուհիս որոշեցին այցելութիւն տալ քանի մը բարեկամներու , որոնք մենէ գրեթէ քառասունըվեց մըն հետեւ կը բնակէին և Յակոբոս պիտի վարէր կառքը : Առաջին օրը երեսուներկու մըն ճամբորդեցինք : Քանի մը երկայն ու ցից բլուրներ կային . բայց Յակոբոս այնքան զգուշութեամբ ու խելացուցութեամբ կը վարէր կառքը , որ մենք բնաւ նեղութիւն չկրեցինք : Ճամբուն ամէնէն հարթ մասերուն վրայ կ'առաջնորդէր մեզ , և եթէ վերելքը երկար ըլլար , կառքին անիւները քիչ մը կողմնակի կը բերէր որպէս զի ես չերթային , և մեզի վայրկեան մը չունչ առնելու պատեհութիւն կուտար : Այս պզտիկ նախազգուշութիւնները խիստ

օգտակար են ձիերուն, մասնաւորաբար երբ գործւոս խօսքեր ալ ըսեն:

Մէկ երկու անգամ կանգ առինք ճամբուն վրայ, և ճիշդ երբ արեւը մարը մտնելու վրայ էր, հասանք այն քաղաքը, ուր գիշերը պիտի անցընէինք: Գլխաւոր պանդոկը դայինք, շատ ընդարձակ չէնք մը. կամարի մը տակէն անցանք և մտանք երկար բակ մը որուն ծայրը կը գտնուէին ախոռներն ու կտուքերու տեղը: Երկու ձիադարմաններ եկան մեզի դուրս հանելու: Գլխաւոր ձիադարմանը հաճելի, ժիր, փոքրամարմին մարդ մըն էր, ծուռ սրունդներով և դեղնագոյն գծաւոր բաճկոնով մը: Երբեք մէկը տեսած չէի որ կարենար այնքան չուտով ձիու մը կազմածները քակել: Փայտայելով ու անուշ խօսքերով զիս առաջնորդեց խկոյն ախոռ մը, ուր վեց կամ ութ մտուրներ կային և երկու երեք ձիեր: Միւս մարդը Կոճապղպեղը բերաւ: Յակորոս մեր քովը կեցաւ, մինչ մեզ կը չիէին ու կը մաքրէին:

Կեանքիս մէջ և ոչ մէկը այնքան չուտ ու այնքան հաճելի կերպով զիս մաքրած էր որքան այդ մարդը: Երբ գործը լմացուց, Յակորոս քովս եկաւ և մարմինս չօշափեց, կտակածելով թերեւս որ պէտք եղածին պէս լաւ մաքրուած չէր, բայց իմ մորթիս մետաքսի պէս մաքուր ու ոլորկ էր:

«Այնպէս կը կարծէի որ իմ շարժումներս արագ էր, և Յովհաննէսինները իմիններէս աւելի արագ. բայց մէկը տեսած չէի որ քեզի չափ արագ և միանգամայն քեզի չափ զգուշաւոր ըլլար»:

«Վարժութիւնը մեզ կը կատարելագործէ, պատասխանեց ծուռ սրունդներով ձիադարմանը. և ցաւալի բան մը պիտի ըլլար եթէ քառասուն տարուան վարժութենէ վերջ տակաւին թերի ըլլայի: Գալով արագութեան՝ այդ

ալ ունակութեան խնդիր մըն է. եթէ արագ ըլլալու ունակութիւնը ստանաս, այնքան դիւրին է արագ ըլլալ՝ որքան դանդաղ: Եւ պէտք է ըսել որ իմ առողջութիւնս չի թոյլատրեր որ պէտք եղածէն աւելի ժամանակ տամ գործիս: Ժամանակ չպիտի դանձի սուլելու, եթէ իմ գործս դանդաղութեամբ կատարէի, ինչպէս կ'ընեն ոմանք: Տասերկու տարեկան հասակէս ի վեր ձիերու հետ գտնուած եմ այլ և այլ ախոռներու մէջ, և ձիարչաւներու ալ մասնակցած եմ. բայց անգամ մը ինկայ ձիէս, ծունգս կտորեցաւ, և անշուշտ ալ ձիարչաւի չէի կրնար մասնակցիլ: Բայց ձիերէն չէի կրնար հեռանալ, և այսպէս ձիադարման եղայ: Կը վստահեցնեմ քեզ որ կատարեալ հաճոյք մըն է այսքան լաւ կրթուած և խնամուած կենդանիի մը հոգ տանիլը: Ես միշտ կրնամ հասկնալ թէ ինչ տեսակ վարմունք ունեցած են այս կամ այն ձիուն հետ. թող քսան վայրկեանի մը չափ ձի մը գործածեմ, և ես կարող պիտի ըլլամ ըսել թէ ինչ տեսակ մէկը եղած է զինքը հոգացողը: Տեսէք որքան հանդարտ ու հեզ է. ուղած կողմս կը դառնայ, ոտքը վեր կ'առնէ մաքրուելու համար, կամ ուրիշ ինչ որ ուզես կ'ընէ: Բայց երբեմն ալ կը հանդիպիս անաստ, դժկամակ ձիու մը, որ ուղած կերպովը չի շարժիր. ախոռին մէջ կը թափառի, գլուխը վեր կը նետէ մօտը գալուդ պէս, ականջները կը անկէ, կարծես ներկայութենէդ կը վախնայ: Խեղճ արարածները, յայտնի է թէ ինչ կերպով վարուեր են անոնց հետ: Եթէ վախկոտ են, պզտիկ բաներէ կը խըրտանան: Եթէ անվախ են, մոլի և վտանգաւոր կ'ըլլան: Իրենց բնաւորութիւնը կը կազմուի գլխաւորաբար երբ մատղայ են: Անոնք տղոց կը նմանին. կրթէ գանոնք չիտակ ճամբուն մէջ, ինչպէս Աստուածաշունչը կ'ըսէ, և երբ չափահաս ըլլան, անկէ չպիտի խտտորին, եթէ դժբաղդութեան չհանդիպին»:

«Շատ ուրախ եմ որ լսեցի ձեր այս խօսքերը , ըստ Յակոբոս , մենք ձիշդ ձեր յայտնած սկզբունքին համեմատ կը շարժինք մեր տիրոջ տան մէջ :»

«Ո՞վ է ձեր տէրը , եթէ կը ներէք հարցմանս . տեսածէս դատելով բարի մէկը ըլլալու է :»

«Ազնուական Կորնընը , որ կը բնակի Պէրթուիքի մէջ , բրուրին միւս կողմը » , ըստ Յակոբոս :

«Այո , ես անոր նկատմամբ բաւական բան լսած եմ . լաւ ձի ճանչցող մըն է , այնպէս չէ՞ , և այս կողմերը իրեն չափ լաւ ձի հեծնող չկայ :»

«Իրաւունք ունիք , բայց շատ քիչ անգամ ձի կը հեծնէ հիմայ , երիտասարդ տիրոջս մահէն ի վեր :»

«Ա՛հ , խեղճ երիտասարդը , լրագրին մէջ կարդացի իրեն պատահած արկածը : Պատուական ձի մըն ալ գո՛հ գնաց այն ատեն , այնպէս չէ՞ » :

«Այո՛ , անմահ կենդանի մըն էր , ասոր եղբայրն էր և ձիշդ ասոր կը նմանէր :»

«Մեղք , մեղք , ըստ ձերունին , ցատկելու շատ անյարմար տեղ մըն էր , որչափ որ կը յիշեմ . վերը նեղ ցանկ մը , վարը զառիվայր եզերք մը մինչև գետը : Այգալիսի տեղ մը ձին չի կրնար տեսնել թէ ուր կը կոխէ : Ես ալ կ'ախորժիմ յանգուգն կերպով ձի հեծնելէ , բայց ոստու մներ կան զորս միայն ամէնէն վարժ որտորդը կրնայ փորձել : Մէկ մարդու մը և մէկ ձիու մը կեանքը աւելի արժէք ունի քան աղուէսի մը պոչը . գէթ այս է իմ կարծիքս :»

Այս միջոցին միւս մարդն ալ լմացուց Կոճապղպեղը մաքրելու գործը և մեր ուսակիքը բերաւ . ու Յակոբոս և ձերունին մեկնեցան ախտէն :

ՔԼՈՒԽ ԺՁ.

Հ Ր Գ Ե Հ Ր

Ի՞նչ մը վերջը նոյն իրիկունը երկրորդ ձիադարմանը ներս բերաւ ուրիշ ձի մը , և մինչ զայն մաքրելու զրազած էր , երիտասարդ մը ձխամորջ մը բերանը ախտին մէջ ման գալով անոր հետ խօսքի բռնուեցաւ :

«Սա սանդուխը բեր . ըստ ձիադարմանը երիտասարդին , մառանը ելիր և քիչ մը չոր խոտ բեր այս ձիուն տարու համար , միայն թէ ձխամորջը բերնէդ վար դիր :»

«Շատ լաւ » , ըստ միւսը , վեր կաւ և խոտը վար նետեց : Յակոբոս վերջին անգամ մըն ալ եկաւ մեզ դիտելու , և դուռը կղպուեցաւ :

«Ձեւ գիտեր թէ որչա՛փ ժամանակ քնացած էի , բայց արթնցայ խիստ անհանգիստ զգալով ինքզինքս , թէ և չէի գիտեր թէ պատճառը ի՞նչ էր : Ոտքի ելայ , օղը հեղձուցիչ էր : Լսեցի որ Կոճապղպեղը կը հագար , և միւս ձիերէն մէկն ալ շատ անհանգարաւ կ'երեւար : Շատ մութ էր և բան մը տեսնել կարելի չէր . բայց ախտը ծուխով լեցուն էր , և շնչելը գրեթէ անկարելի : Մառանին դուռը բաց մնացած էր , և կ'երեւայ թէ

Մառանին դուռը բաց մնացած էր , և կ'երեւայ թէ ծուխը անկէ կուգար : Ականջ դրի , և տարօրինակ ձայններ կը լսէի : Սարսափած էի , նմանապէս միւս ձիերն ալ , որոնք բոլորն ալ արթնցած էին . ոմանք չուաննին փրցնել կը ջանային , ուրիշներ իրենց ոտքով գետինը կը ծեծէին :

Վերջապէս դուռը ոտքի ձայներ լսուեցան , և այն ձիադարմանը որ ձամբորդին ձին ախտը բերած էր , և յանկարծ ներս մտաւ լապտեր մը ձեռքը բռնած , և սկսաւ ձիերը քակելով զանոնք դուրս տանելու աշխատելու :

տիլ: Բայց այնչափ կ'աճապարէր և ինքն ալ այնքան վախցած կ'երեւար որ զիս ալ աւելի վախցուց: Առաջին ձին կ'ընդդիմանար և չէր ուզեր դուրս ելլել, նմանապէս երկրորդն ու երրորդը: Քովս եկաւ և փորձեց բռնի զիս դուրս քաշել, բայց անշուշտ չյաջողեցաւ: Կարգաւ ամէնքս ալ փորձեց և յետոյ ախտուէն դուրս եկաւ:

Անտարակոյս շատ յիմարական էր մեր ըրածը, բայց վտանգ կար ամէն կողմ. մէկը չկար որուն վրայ վստահ ըլլայինք, ամէն բան այնքան անսովոր ու անատոյգ կ'երեւար: Բայց դուռնէն եկած թարմ օդը մեր չնչառութիւնը զիւրացուց, բայց աղմուկը մեր գլխուն վերեւ կը սաստկանար, և երբ վեր նայեցայ, տեսայ որ լոյս մը կը ցոլար պատին վրայ: Յետոյ լսեցի ձայն մը որ «հրդեհ» կ'ազաղակէր դուրսը, և ծերունի ձխաղարմանը աճապարանքով ու հանդարտօրէն ներս եկաւ, ձիերէն մէկը դուրս հանեց, յետոյ ուրիշի մը քով գնաց: Բայց բոցերը սկսած էին տարածուիլ, և աղմուկը ալ աւելի կը սաստկանար:

Այն ատեն լսեցի Յակոբոսին ձայնը, սովորականին պէս հանդարտ ու զուարթ:

«Եկէք, իմ սիրուններս, պէտք է որ մեկնինք հիմայ, արթնցէք և հետս եկէք»: Ես ամէնէն մօտ էի դրան, և ամէնէն առաջ իմ քովս եկաւ ու զիս շոյեց:

«Եկու՛ր, գեղեցիկս, սանձդ բերանդ առ, այս հեղձուցիչ տեղէն դուրս ելլենք շուտով»:

Սանձը բերանս էր արդէն. վիզէն թաշկինակը հանելով աչքերուս վրայ կապեց, և գզուելով զիս դուրս առաջնորդեց: Երբ բակը հասանք ապահով, թաշկինակը աչքերուս վրայէն վերցուց և պոռայ. «Մէկը թող դայ այս ձին առնէ, ես պիտի երթամ միւսը բերելու»:

Երկայնահասակ թանձրամարմին մարդ մը մօտեցաւ

և զիս բռնեց. Յակոբոս խոյացաւ ախտը: Բարձրաձայն խինջեցի երբ տեսայ որ քովէս կը հեռանար: Կոճապղպեղը վերջը խնձի ըսաւ թէ որչափ օգտակար եղած էր իրեն իմ ձայնս. որովհետեւ եթէ իմ ձայնս չսէր դուրսէն, բնաւ դուրս դալու քաջութիւնը չպիտի ունենար:

Մեծ չիտթութիւն մը կը տիրէր բակին մէջ, ձիերը հոն բերուած էին միւս ախտներէն ալ, վախնալով որ բոցերը մինչեւ հոն կը տարածուին: Բակին բոլոր պատահանները բայց էին և հոն դանտուղները ամէնքն ալ կը պոռային խառնաչիտթ կերպով: Ես աչքս անկած էի ախտուին դրան վրայ, ուր ծուխը հեազհեաէ աւելի կը թանձրանար և կարմիր բոցեր կը նշմարէի: Քիչ վերջը բոլոր այս աղմուկին մէջ լսեցի յստակ, բարձր ձայն մը, մեր տիրոջ ձայնը:

«Յակոբոս, Հաուըրս, հո՞տ էք»: Պատասխան չկար. բայց բանի մը մեծ աղմուկով ախտին մէջ ինչպէս լսեցի և այդ վայրկեանին ուրախութենէս բարձրաձայն խելընէի, երբ տեսայ որ Յակոբոս ծուխին մէջէն կուգար ջեցի, երբ տեսայ որ Յակոբոս ծուխին մէջէն կուգար և չէր կրնար խօսիլ:

«Իմ քաջ տղաս, ըսաւ տէրս, ձեռքը անոր ուսին վրայ դնելով, կը յուսամ որ չվատուեցար»: Յակոբոս գլուխը շարժեց, որովհետեւ դեռ չէր կրնար խօսիլ:

«Տարակոյս չկայ որ քաջ տղայ մըն է», ըսաւ զիս բռնող խոշոր մարդը:

«Երբ հանդարտիս, Յակոբոս, ըսաւ տէրը, կարելի եղածին չափ շուտով հեռանանք ասկէ»:

Գէպի դուռը կը յառաջանայինք, երբ արագ վազողներու ոտքի ձայնը և անիւներու աղմուկ մը լսուեցաւ:

«Հրէջ մեքենան է, պուացին մէկ երկու հոգի, ճամբայ տուէք»: Եւ գոռում գոչումով ներս՝ բակը խուժեցին երկու ձիեր, որոնք ծանր մեքենայ մը կը քաշէին: Հրէջները վար ցատկեցին. հարկ չկար հարցնել թէ ո՞ւր էր հրդեհը, որովհետեւ առատապէս դուրս կը ժայթքէին բոցերը:

Շուտով փողոցը ելանք. աստղերը կը փայլէին երկինքին վրայ, և լուսթեան մէջ մեր թողած տեղին ժրտորը կը լսուէր միայն: Ուրիշ ընդարձակ պանդոկ մը գացինք, և ձիադարմանը գալուն պէս մեր տէրը ըսաւ. «Յակոբոս, պէտք է որ փութամ տիրունիին քով, ձիերը քեզի կը յանձնեմ, պէտք եղածը ապապրէ անոնց համար»: Այս ըսելով մեկնեցաւ: Չէր վազեր, բայց ո և է մէկու մը այնքան արագ քայելը տեսած չէի անկէ առաջ:

Ահաւոր աղժուկ մը լսեցինք մեր ախոռը մանկէն առաջ. ճիչերն էին այն դժբաղդ ձիերուն, որոնք կ'այրէին ախոռին մէջ: Թէ՛ ես և թէ՛ Կոճապղպեղ մեծ ցաւ զգացինք:

Հետեւեալ առտու մեր տէրը եկաւ տեսնելու թէ ի՞նչ վիճակի մէջ էինք, և Յակոբոսին հետ խօսեցաւ: Իր ըսածները բոլորն ալ չլսեցի, որովհետեւ ձիադարմանը իմ մարմինս շփելու զբաղած էր. բայց կը տեսնէի որ Յակոբոս շատ երջանիկ կ'երեւար, և տէրն ալ շատ զոհ կը թուէր իրմէ: Մեր տիրունին այնքան անարեւակած էր զիչերուան դէպքէն որ ճամբորդութիւնը յետաձգուեցաւ մինչև և կէս օր. այսպէս Յակոբոս ժամանակ ունեցաւ երթալու մեր կազմածներն ու կտաքը փնտռելու, և այսպէս նաև պատեհութիւն ունեցաւ հրդեհին մասին աւելի տեղեկութիւն ստանալու: Առաջին անգամ ոչ մէկը կրնար գուշակել թէ ի՞նչ եղած էր հրդեհին պատճառը.

վերջապէս մէկը ըսաւ թէ երիտասարդ մը տեսաւ որ մառանը կը մտնէր ծխամորջ մը բերանը, և երբ դուրս եկաւ՝ բերանը ծխամորջ չկար: Մարդը ուրացաւ ծրխամորջը բերնէն հանած ըլլալը, բայց մէկը չէր հաւատար իր ըսածին: Կը յիշեմ Յովհաննէսին սկզբունքը թէ երբեք պէտք չէ թողուլ որ մէկը ծխամորջով ախոռը մտնէ. «Կանոն մը, զոր ամէն տեղ պէտք է յարգել», կ'ըսէր:

Յակոբոս պատմեց թէ ձեզունը ու տախտակամածը ինկած էին և սեցած պատերը կային միայն մնայուն: Երկու խեղճ ձիերը, զորս չէին յաջողած դուրս հանել, թողուեր էին մոխիրներուն ու կղմնարներուն տակ:

ՔԼՈՒԾ ԺԸ.

ՅՈՎՀԱՆՆԵՍԻ ԽՕՍԱԿՅՈՒԹԻՒՆԸ

Մեր ճամբորդութեան մնացեալ մասը շատ դիւրին էր: Արեւը մարը մանկէն քիչ վերջ իմ ախոռնս բարեկամին տունը հասանք: Կովիկ մաքուր ախոռ մը տարին մեզ. բարեսէր կառապան մը կար, որ մեր հանգստութեան համար բան մը չինայեց, և որ սկսաւ մեծ համաբուժում ցոյց տալ Յակոբոսի մասին, երբ հրդեհին պատմութիւնը լսեց:

«Ինչ որ յայտնի է, երիտասարդ, ըսաւ, այն է թէ ձեր ձիերը գիտեն թէ որո՞ւ կրնան վտանհիլ: Աշխարհի ամէնէն դժուար բաներէն մէկն է ձի մը դուրս հանել ախոռէ մը, ուր հրդեհ կայ կամ ջրհեղեղ: Չեմ զիտեր թէ ինչո՞ւ կը յամառին ու կը մերժեն դուրս ելլել, բայց այդ է իրենց մեծագոյն մասին սովորութիւնը»:

Բանի մը օր մնացինք հոն և մեր տեղը վերադարձանք : ճամբորդութիւնը յաջողութեամբ կատարուեցաւ . ուրախ եղանք երբ դարձեալ մեր յատուկ ախոռները վերադարձանք , և Յովհաննէս ալ շատ ուրախացաւ երբ մեզ տեսաւ :

Իրիկունը մեզմէ բաժնուելէ առաջ , Յակոբոս ըսաւ .

«Ո՛վ պիտի դայ արդեօք իմ տեղս հոս» :

«Փոքրիկ Յովսէփը» , ըսաւ Յովհաննէս :

«Փոքրիկ Յովսէփը , բայց դեռ մանուկ մըն է ան» :

«Տամբըջորս ու կէս տարեկան է» :

«Բայց շատ փոքրիկ մանչուկ մըն է» :

«Այո , փոքրիկ , բայց արագաշարժ և բարեյօժար ու նաև բարեխիտ . շատ ալ կը փափաքի դալ ինչպէս և իր հայրը , և գիտեմ որ մեր տէրը միտք ունի թողուլ որ փորձէ . ըսաւ որ եթէ այնպէս կը կարծեմ թէ անյարմար է , աւելի չափահաս մէկը պիտի փնտռէ , բայց ես փափաք յայտնեցի վեց շարաթի չափ փորձել զայն :

«Վեց շարաթ միայն , բայց դոնէ վեց ամիս պիտի անցնի մինչև որ ձեզի օգտակար կարենայ ըլլալ , շատ աշխատութիւն պիտի պատճառէ ձեզի» :

«Շատ լաւ , ըսաւ Յովհաննէս խնդալով , աշխատութիւնը և ես մտերիմ բարեկամներ ենք , ես մինչև հիմայ աշխատութենէ վախցած չեմ» :

«Ի՞նչ օրքա՞ն բարի էք , ես ալ կը փափաքէի ձեզի պէս ըլլալ» :

«Ես իմ անձիս նկատմամբ յաճախ չեմ խօսիր , ըսաւ Յովհաննէս . բայց որովհետեւ քիչ ատենէն պիտի բաժնուիս մեզմէ , քանի մը կարծիքներ կ'ուզեմ յայտնել քեզի : Ես ճիշտ Յովսէփին տարիքը ունէի , երբ հայրս ու մայրս տենդէ բռնուեցան ու մէկը մեռաւ միւսէն ինք օր վերջը , և ես ու իմ անդամայրձ քոյրս՝ Նէլի՝ մինակ մնացինք աշխարհիս մէջ , առանց նոյն իսկ ազգականի

մը՝ որմէ կարենայինք օգնութիւն յուսալ : Ագարակապանի մը քով մտայ , բայց իմ շահածս հազիւ բաւական էր իմ սպրուստիս համար , և չէր գիտեր թէ ի՞նչ պիտի պատահեր քրոջս , առանց իմ տիրուհիս օգնութեանը . (Նէլի իր բարի հրեշտակը կը կոչէ զայն , և իրաւամբ) : Սենեակ մը վարձեց անոր համար և հիւսելու ու կարի գործ տուաւ , անոր ոյժերուն ներածին չափ . և երբ հիւանդացաւ , ուտելիք ու հագնելիք կը զրկէր անոր և լաւ պէս կը հողար զինքը : Տէրս ալ զիս դբաւ կառապանին քով : Կերակուրս տունը կ'ուտէի և ձեղնայարկը կը պառկէի . ձեռք մը հագուստ ու շարաթը քսան դահեկան վարձք ունէի , այնպէս որ կրնայի Նէլիի օգնել : Կառապանը հօր մը պէս կը վարուէր ինձի հետ , թէև անլարժ աղայ մըն էի : Երբ ձեր կառապանը մեռաւ քանի մը տարի վերջ , ես տեղը անցայ . և հիմայ անշուշտ լման վարձք կ'ընդունիմ և կրնամ յաջորդ կամ ձախորդ օրերուն համար խնայողութիւն ընել , ալ կատարելապէս երջանիկ եմ : Այսպէս կը տեսնես որ իրաւունք չունիմ դժկամակութեամբ ընդունելու անփորձ աղայ մը , և իմ տիրոջս ալ դժգոհութիւն պատճառելու : Քու մեկնումիդ համար պիտի ցաւիմ , բայց մեր ձեռքէն եկածը պիտի ընենք , և մեծ հաճոյք մըն է բարիք ընել ուրիշին , երբ առիթը կը ներկայանայ» :

«Ուրեմն ձեր սկզբունքը այն չէ , ըսաւ Յակոբոս , թէ ամէն մարդ իր անձին հոգ տանելու է և իր անձը մտածելու է» :

«Անշուշտ ո՛չ , ըսաւ Յովհաննէս . ի՞նչ պիտի ըլլար իմ և իմ քրոջս վիճակը , եթէ այդ ըլլար մեր տիրոջ , տիրուհիին և ձերունի կառապանին սկզբունքը . քոյրս աղբատանոցը պիտի ըլլար և ես ալ գեանախնձորի արտի մէջ աշխատող : Ի՞նչ պիտի ըլլար Թուխ Գեղանիին և Կոճապղդ-

պեղին վիճակը, եթէ միայն քու անձդ մտածէիր դուն, անշուշտ կրակին մէջ պիտի խանձէին: Այո՛, հեթանոսական սկզբունք մըն է ասիկա, և ո՛վ որ այնպէս կը հաւատայ, թէ իր միակ գործը իր անձը հողալն է, աւելի լաւ կ'ըլլայ որ շան կամ կատուի ձագի մը պէս խեղդամահ ըլլայ իր աչքերը բացուելէն առաջ. այս է իմ կարծիքս», րասա Յովհաննէս գլուխը շարժելով:

Յակոբոս խնդաց, բայց իր ձայնը կը դողդղար, երբ րասա. «Դուք իմ ամենալաւ բարեկամս եղած էք մօրմէս վերջ, կը յուսամ որ չպիտի մոռնաք զիս:»

«Անշուշտ ո՛չ, և երբ իմ օգնութեանս պէտք զգաք, կը յուսամ որ դուք ալ զիս չպիտի մոռնաք»:

Հետեւեալ օրը Յովսէփ ակտօռը եկաւ, որպէս զի կրցածին չափ գործին վարժուի Յակոբոսի մեկնելէն առաջ: Ախտօր աւելի, յարգ ու չոր խոտ բերել սորվեցաւ, սկսաւ կազմածները մաքրելու վարժուիլ, և կառքը մաքրելու կ'օգնէր: Որովհետեւ դեռ զիս կամ կոճապղպեղը դարմանելու չափ բարձրահասակ չէր, Յակոբոս Գեղասրունքին վարժեցուց զինքը և անոր գրեթէ բոլոր հոգածութիւնը իրեն յանձնեց: Շատ սիրուն և ուշիմ սղայ մըն էր, և միշտ գուարթութեամբ ու սուլելով կուգար իր գործին:

Գեղասրունք շատ սրտնեղած էր, որովհետեւ անսիրտ սղու մը, ինչպէս կ'ըսէր, յանձնուած էր իր հողը, բայց երկրորդ շաբաթը դեռ հազիւ աւարտած էր, երբ մտերմաբար րասա ինծի թէ շատ խոսամեալից կը գտնէր այն սղան:

Վերջապէս եկաւ այն օրը, երբ Յակոբոս պիտի բաժնուէր մեզմէ: Թէև զուարթերես էր միշտ, բայց այդ առտուն ախուր երեւոյթ մը առած էր:

«Տեսէ՛ք թէ, րասա Յովհաննէսին, որքա՛ն սիրելի

բաներէ պիտի բաժնուիմ. մայրս, քոյրս, ձեզ, բարի տէր մը ու բարի տիրուհի մը, և վերջապէս ձիերը և իմ սիրական բարեկամս Գեղասրունքը: Այն նոր տեղը ուր պիտի երթամ՝ մէկ հողի մը չկայ զոր ձանձնամ: Եթէ աւելի բարձր դիրք մը ու աւելի դրամ ստանալու և այսպէս իմ մօրս աւելի օգտակար ըլլալու յոյսը չունենայի, չէր կարծեր թէ այս տեղէն մեկնելու քաջութիւնը պիտի ունենայի»:

«Ա՛հ, Յակոբոս, իրաւունք ունիք, բայց իմ համարուն մա քու վրազ պիտի պակսէր, եթէ առանց ցաւ զգալու կարենայիր առաջին անգամն ըլլալով բաժնուիլ քու տունէդ: Մի վնասիր, հոն ալ բարեկամներ պիտի չանիս, և եթէ գործիդ մէջ յաջողութիւն ցոյց տաս, ինչպէս վստահ եմ, երջանկութիւն մը պիտի ըլլայ մօրդ համար, որ հպարտ պիտի զգայ ինքզինքը, տեսնելով թէ այդքան փափաքելի դիրքի մը տիրացած ես վերջապէս»:

Յովհաննէս այսպիսի խօսքերով քաջալերեց Յակոբոսը: Բայց ամէնքս ալ կը ցաւէինք որ պիտի կորսնցնէինք զինքը. իսկ Գեղասրունք օրերով անոր կարօտը քաշեց և ակտօրակը կորսնցուց: Յովհաննէս քանի մը օր զինքը դուրս հանեց ինծի հետ, և կը թողուր որ հետս վազէ ու խաղայ, ասով տակաւ ապաքինեցաւ:

Յովսէփին հայրը յաճախ կուգար օգնելու իր զաւկին, որովհետեւ շատ փորձառութիւն ունէր այս գործին մէջ: Յովսէփ ջանք չէր խնայիր սորվելու, և Յովհաննէս ալ մեծ յոյսեր ունէր իր մասին:

ԳԼՈՒԽ ԺԸ.

ԲԺԻՇԿԻՆ ՃԱՄԲՈՐԳՈՒԹԻՒՆԸ

Գիշեր մը, Յակոբոսին մեկնելէն քանի մը օր վերջ, խոտ կերած և յարգին մէջ պառկած խորունկ քունի մէջ ինկած էի, երբ յանկարծ արթնցայ ախոռին զանգակին աղմուկէն: Լսեցի Յովհաննէսի տան դրան բացուիլը և անոր դէպի մեր տիրոջը բնակարանը վազելը: Քանի մը վայրկեանէն վերադարձաւ, ախոռին դուռը բացաւ և ներս եկաւ պուսալով. «Արթնցիր, Գեղանի, քու արագութիւնդ ցոյց տարու պատեհութիւն մը ահա»: Հազիւ այս բառերը արտասանած՝ արգէն համետս կրօնակս դրած էր և սանձս ալ բերանս: Աճապարանքով վերարկուէն հագաւ, և սրարչաւ բնակարանին դուռը տարաւ զիս: Մեր աղնուական տէրը կեցած էր՝ ձեռքը լայտեր մը բռնած:

«Կրցածիդ չափ աճապարէ, Յովհաննէս, տիրուհիդ կեանքը վտանգի մէջ է. վայրկեան մը չկայ կորսնցնելու: Այս տոմսակը բժիշկին յանձնէ, թող որ ձիդ պանդոկը հանգչի պահ մը, և ես եկուր կարելի եղածին չափ շուտ»:

«Այո, տէր իմ», պատասխանեց Յովհաննէս, և վայրկեանէ մը կռնակս ցատկեց: Պարսիզպանն ալ իր սենեակէն բսած էր ախոռին զանգակին հնչւելը, և դուռը բացած էր: Ու մենք դարտատանին ու գիւղին մէջէն պրցանք բլուրն ի վար:

Առջևէնիս՝ գետին եզերքն ի վեր երկար տափարակ ճամբայ մը կար. Յովհաննէս ըսաւ ինծի. «Քեզ տեսնեմ, Գեղանի, կարողութիւնդ ցոյց տուր.» և ես ալ

հնազանդեցայ. ո՛չ խարազանի պէտք ունէի և ոչ խթանի և երկու մղոն տեղ կայծակի արագութեամբ վազեցի. չեմ կարծեր թէ իմ մեծ հայրս որ ձիարչաւի մէջ մրցանակ չահած էր, ասիէ աւելի արագ վազած ըլլար: Երբ կամուրջին քով հասանք, Յովհաննէս սանձս քաշեց քիչ մը և իմ վիզս շոյեց. «Ապրիս, Գեղանի, ապրիս» լսաւ: Կ'ուզէր որ քայլերս դանդաղեցնէի, բայց զրգուած էի. առաջուան պէս արագ սկսայ վազել: Օղը ղով էր, լուսինը սպաճառ էր և ամէն ինչ հաճելի: Գիւղի մը մէջէն անցանք, յետոյ մուտք անտառի մը մէջէն, բլուրն ի վեր, բլուրն ի վար, մինչեւ որ վերջապէս ութ մղոն սրարչաւ երթալէ վերջ, քաղաքը հասանք և շուկան մտանք: Կատարեալ լուսիւն կը տիրէր. իմ սմբակներուս աղմուկը միայն կը լսուէր: Ամէն մարդ խոր քունի մէջ էր տակաւին: Եկեղեցիին զանգակը երեք կը հնչէր, երբ բժիշկին դրան առջև կանգ առինք: Յովհաննէս երկու հեղ հնչեցուց զանգակը և բոլոր ուժովը դուռը զարկաւ: Պատուհան մը բացուեցաւ, և բժիշկը զլուխը դուրս հանելով՝ «Ի՛նչ կ'ուզէք», հարցուց:

«Տիկին Կօրտըն ծանր կերպով հիւանդ է, պարոն, տէրս կը խնդրէ որ անմիջապէս երթաք, այնպէս կը կարծէ որ պիտի մեռնի, եթէ դուք ժամանակին չհասնիք: Ահաւասիկ իր զրկած տոմսը»:

«Ապասեցէք, ըսաւ, հիմայ կուգամ»: Պատուհանը գոցեց և դուռը եկաւ քանի մը վայրկեանէն:

«Դժբախտութիւնը այն է որ, ըսաւ, իմ ձիս բոլորովին յողնած է: Զուակս միւս ձին առած գացած է, չեմ գիտեր թէ ի՛նչ ընելու եմ. կրնամ ձեր ձին գործածել»:

«Գրեթէ բոլոր ձամբան քառասուրակ եկած է, պարոն, և ես մտադիր էի քիչ մը հանգչելու պատեհութիւն տալ իրեն. բայց քանի որ ուրիշ հնար չկայ, լսաւ, չեմ կարծեր որ տէրս բան մը ըսէ»:

«Լաւ ուրեմն, անմիջապէս կը պատրաստուիմ»:

Յովհաննէս քովս կանգնեցաւ և վիզս փայփայեց: Չափազանց տաքցած էի: Իժիշկը երեւցաւ՝ խարազանը ձեռքը:

«Այդ խարազանին պէտք չունիք, ըսաւ Յովհաննէս. Թուիս Գեղանին չպիտի կենայ մինչև որ յոգնութենէն դետին ինչայ: Լաւ հոգ տարէք իրեն, պարոն, չպիտի ուզէի որ որևէ մեաս հասնէր իրեն»:

«Կը յուսամ թէ ս'չ», ըսաւ բժիշկը և վայրկեանէ մը արդէն հեռացած էինք Յովհաննէսէն:

Իժիշկը շատ աւելի ծանր էր քան Յովհաննէսը. սնոր չափ վարժ ալ չէր ձի հեծնելու. սակայն ձեռքէս եկածը ըրի: Երբ բլուրին մօտեցանք, բժիշկը սանձս քաշեց. «Հիմայ, սիրելիս, քիչ մը շունչ առ հոս», ըսաւ: Ուրախ էի այսպէս ընելուն, որովհետեւ գրեթէ ուժասպառ եղած էի. բայց այս հանդիստը օգտակար եղաւ ինձի, և շատ չանցած մեր դարաստանը հասանք: Յովսէփ պարտէզին դրան քով կը սպասէր. մեր տէրն ալ բնակարանին դրան քով, որովհետեւ մեր գայուն ձայնը լսած էր: Բառ մը անդամ չարտասանեց. բժիշկը իրեն հետ ներս մտաւ և Յովսէփ ախոռ տարաւ զիս: Որչա՛փ ուրախ էի տուն վերադարձած ըլլալուս համար. սրունքներս կը դողային և կը հեւայի. մէկ չոր մազ չկար մարմինիս վրայ. քրտինքը սրունքներէս վար կը վազէր և բոլոր մարմնէս շոգի կ'ելլէր: Խեղճ Յովսէփը դեռ տկար պատանի մըն էր ու անսիրձ և իր հայրն ալ որ կրնար ինձի օգտակար ըլլալ, բացակայ էր, բայց ինչ որ կրնար ըրաւ: Սրունքներս ու կուրծքս չիկեց բայց վերարկուս վրաս չձգեց. այնպէս խորհեցաւ թէ արդէն չափազանց տաքցած էի: Յետոյ դոյլ մը ջուր բերաւ խմելու. ցուրտ ու հաճելի էր. բոլորն ալ խմեցի: Ետքը քիչ մը խոտ ու

գարի տուաւ, և կարծելով թէ պարտքը կատարած էր, իր տեղը գնաց: Շատ չանցած սկսայ դողդղալ, և մարմինս սառեցաւ, սրունքներս ցաւիկ սկսան, ինչպէս նաև կողերս ու կուրծքս: Որչա՛փ կը փափաքէի որ վերարկուս վրաս ըլլար: Կը փափաքէի որ Յովհաննէսը գար. բայց ութ մղոն ունէր ան քարելու. այդպէս յարդի մէջ պառկեցայ և փորձեցի քնանալ: Շատ ժամանակ անցնելէն վերջ Յովհաննէսին դրան մօտենալը լսեցի, և խորունկ հառաջանք մը արձակեցի, որովհետեւ խիստ ցաւերու մէջ էի: Անմիջապէս քովս եկաւ և սկսաւ զննել զիս: Կարողութիւն չունէի զգացածս պատմելու, բայց կ'երեւայ թէ ինքը արդէն կը հասկնար վիճակս. զիս ծածկեց երկու երեք տաքուկ ծածկոյթներով, և վազելով տուն գնաց քիչ մը տաք ջուր բերելու, զոր խմեցի, և այնուհետեւ քունս տարաւ:

Յովհաննէս շատ վրդոված կ'երեւար, ու կ'ըսէր ինքնիրեն. «Անմիտ տղայ, անմիտ տղայ, վերարկուն վրան չէ ձգեր, և հաւանականաբար պազ ջուր խմցուցեր է. այս տղաքը բանի մըն ալ օգուտ չունին»: Բայց Յովսէփ, պէտք է ըսել, բարի տղայ մըն էր:

Ծանրապէս հիւանդ էի. բորբոքում մը տեղի ունեցած էր թոքերուս մէջ և չէի կրնար շունչ առնել առանց ցաւ զգալու: Յովհաննէս գիշեր ցերեկ խնամեց զիս. գիշերը երեք չորս անգամ կ'ելլէր քովս գալու համար: «Իմ բարի Գեղանիս, ըսաւ որ մը, իմ Գեղանիս, դուն քու տիրուհիդ կեանքը ազատեցիր, այո՛, սնոր կեանքը ազատեցիր»: Շատ ուրախ էի այս խօսքերը լսելով. որովհետեւ բժիշկը ըսած էր որ եթէ քիչ մը աւելի ու շացած ըլլայինք, օգնութիւնը կարելի չպիտի ըլլար: Յովհաննէս ըսաւ մեր տիրոջ թէ կեանքին մէջ ձիու մը այն-հաննէս ըսաւ մեր տիրոջ թէ կեանքին մէջ ձիու մը այն-քան արագ վազելը տեսած չէր: Կարծես թէ ձին գիտէր թէ ի՛նչ կը սպասեն իրմէ:

ԳԼՈՒԽ ԺԲ.

Մ Ի Ա Յ Ն Տ Գ Ի Տ Ո Ի Թ Ի Ի Ն

Ձեմ գիտեր թէ որչափ ատեն հիւանդ մնացի: Անասնաբոյժը ամէն օր կուգար զիս տեսնելու: Օր մը արիւն առաւ ինձմէ: Յովհաննէս դոյլ մը բռնեց որ արբիւնը մէջը վազէ: Ինքզինքս շատ տկար կը զգայի անկէ վերջ և մահս մօտ կը համարէի. կարծեմ ուրիշներուն ալ կարծիքը այդ էր:

Կոճապղպեղ և Գեղասրունք ուրիշ ախտ մը տարուած էին որպէս զի բորբոսովին հանդարտ ըլլամ, որովհետեւ սենդը սրած էր լսելու կարողութիւնս. ամենափոքր ալմուկն անգամ անտանելի կ'երևար և դուրսը քաղողնեւրուն ոտքի ձայները կը լսէի: Շուրջս անցած դարձածը գիտէի: Գիշեր մը Յովհաննէս խմելու դեղ մը պիտի տար ինձի. Թովմաս եկաւ իրեն օգնելու: Գեղը լամեցի. Յովհաննէս կրցածին չափ իմ հանգստութիւնս հողալէ վերջ, ըսաւ թէ կէս ժամու չափ պիտի սպասէր դեղին արդիւնքը գիտելու համար: Թովմաս ալ իր քով մնաց, նստարանի մը վրայ նստաւ և լապտերն ալ գետնին վրայ իրենց ոտքերուն քով դրին, որպէս զի լոյսը չնեղէ զիս:

Ինչ մը ժամանակ երկուքն ալ լուռ մնացին. յետոյ Թովմաս ցած ձայնով մը ըսաւ.

«Երանի թէ, Յովհաննէս, քաջալերական մէկ երկու խօսք խօսէիր Յովսէփի. սիրտը բորբոսովին կտարած է. ոչ կրնայ կերակուր ուտել, ոչ ալ ժպտիլ: Կ'ըսէ թէ գիտէ որ ինք է յանցաւորը. թէև անգիտութեամբ գործած է: Եթէ Գեղանին մեռնի, կ'ըսէ, ոչ ոք իրեն հետ պիտի

ուզէ խօսիլ: Սիրտս կը ցաւի իր խօսքերը լսելով. կ'ուզէի որ մխիթարէիր զինքը: Չար տղայ մը չէ:»

Կարճատե լուրթնէ մը վերջ՝ Յովհաննէս ըսաւ. «Ձիս չարաչար մի՛ քննադատեր, Թովմաս, գիտեմ որ մլաս հասցնել չէր իր նպատակը. գիտեմ որ չար տղայ մը չէ, բայց կը տեսնես որ իմ սիրտս ալ նեղուած է: Իմ ամէնէն մեծ սիրականս էր այդ ձին, և մանաւանդ որ իմ տէրս ու տիրուհիս ալ շատ կը սիրէին զինքը. չեմ կրնար ներել որ իր կեանքը այս կերպով զոհուի: Բայց եթէ այնպէս կը կարծէք որ չափազանց խիստ եմ տղուն նկատմամբ, վաղը կը ջանամ աւելի քաղցրութեամբ խօսիլ իրեն, եթէ Գեղանին վիճակը բարւոքած ըլլայ»:

«Շնորհակալ եմ, Յովհաննէս, գիտէի որ դուք չէիք ուզեր չափէն աւելի խիստ ըլլալ իրեն նկատմամբ. սեսէ՛ք բոլոր պատճառը տգիտութիւնն է միայն:»

Յովհաննէսի ձայնը դրեթէ զիս սարսափեցուց: «Տգիտութիւն միայն, միայն տգիտութիւն, ինչպէս կ'ըսէք, միայն տգիտութիւն, չէք գիտեր որ տգիտութիւնը ամբարշտութեան մօտ բան մըն է. և ո՞վ գիտէ որը աւելի բարշտութեան մօտ բան մըն է. և յարդիկ այնպէս կը կարծեն թէ, երբ չէի մլասակար է: Մարդիկ այնպէս կը կարծեն թէ, երբ չէի գիտեր, կամ մլաս հասցնելու միտք չունէի ըսեն՝ ինքզինքնին արդարացուցած կ'ըլլան: Հաւանականաբար Մարթան զխառնորութիւն չունէր չարիք գործելու երբ քնացընելու զօրաւոր դեղ մը տուաւ մանուկին և այսպէս անոր մահուն ան պատճառ եղաւ, բայց իրեւ մարդասպան դատուեցաւ:»

«Եւ շատ ալ իրաւունքով, ըսաւ Թովմաս, որեւէ կին պէտք չէ մանուկի մը հոգը ստանձնէ, եթէ չգիտեր թէ ինչ օգտակար է անոր և ինչ մլասակար»:

«Մարկոս միտք չունէր իր եղբայրը վտանգաւոր ջղային տաղնապներու մասնելու, երբ ոգիի մը պէս

հազուեցաւ ու անոր երեւցաւ լուսնի լոյսով գիշեր մը: Բայց այդ սիրուն, սրամիտ պարոնը, որ կրնար իր ծընողքին փառքն ու պարծանքը ըլլալ, ապուշ մը եղած է հիմայ և ապուշ պիտի մնայ, նոյն խակ եթէ խոր ծերութեան հասնի: Գուրջ ալ թովմաս, խիստ սրանեղած էիք, երբ երկու շաբաթ առաջ օրիորդները բաց թողուցեր էին ձեր ջերմոցին դուռը, և ցուրտ հովը տունկերէն շտտերուն մնասած էր»:

«Այո, ըսաւ թովմաս, մատղաշ տունկերէն ոչ մէկը սպասած էր. նորեր զնեղու է անոնց տեղ. բայց զբժարողութիւնը այն է որ նորեր գտնելը գրեթէ անկարելի է: Խեղքս գրեթէ գլխէս թռաւ, երբ տեսայ թէ ի՞նչ պատահած էր»:

«Վստահ եմ որ օրիորդները գիտնալով չէ որ գործեցին, միայն տգիտութիւն էր»:

Այ ուրիշ բան չստեցի այս խօսակցութենէն, որովհետեւ դեղը իր ազդեցութիւնը ըրաւ և քունս տարաւ: Առտուն շատ աւելի հանգիստ է. բայց այնուհետեւ շատ անգամ միտքս ինկած են Յովհաննէսի խօսքերը:

ՓԼՈՒՆ Ե.

ՅՈՎՍԷՓ ԿՐԻՆ

Յովսէփ Կրին կը յառաջգլխէր հետզհետէ. այնչափ արագ ու այնչափ խնամքով կը կատարէր իր գործը, որ Յովհաննէս կրնար իրեն վստահիլ շատ մը գործեր: Բայց որովհետեւ, ինչպէս ըսի, պզտիկ մնացած էր իր տարիքին նայելով, քիչ անգամ իրեն կը յանձնուէր Կո-

ճապղպեղը կամ զիս պտոյտի տանելու հողը: Բայց առտու մը այնպէս պատահեցաւ որ Յովհաննէս դուրս ելած էր գործով և մեր տէրն ալ կ'ուզէր տոմս մը զրկել պարոնի մը, որ մեզմէ երեք մըոնի չափ հեռու կը բնակէր: Յովսէփին հրաման զրկեց որ համետը դնէ և ինք տանի այդ տոմսակը, պատուիրեց նաև որ զգուշութեամբ գործածէ զիս:

Տոմսակը տեղը յանձնուեցաւ, և հանդարտ քայլերով ետ կը դառնայինք, երբ աղիւսի գործարանին քով հանդիպեցանք աղբով բեռնաւորուած սայլի մը. անիւները լաւ մը խրած էին ծակի մը մէջ, և սայլապանը անխնայ կը ծեծէր ու կը խարազանէր երկու ձիերը: Յովսէփի կանգ առաւ: Տխուր տեսարան մըն էր: Երկու ձիերն ալ իրենց բոյր ուժովը կը ձգնէին սայլը իր խրած տեղէն քաշելու, բայց չէին կրնար զայն տեղէն խախտել: Քրտինքը առատօրէն կը հոսէր իրենց սրունքներէն ու կողերէն, կը հեւային, և իրենց մասնները պրկուած էին, մինչդեռ մարդը առջևի ձիուն գլխէն բռնած կը քաշէր կը քաշկուտէր շարունակ և իր խարազանը կը գործածէր հայնոյելով:

«Բաւական է, ըսաւ Յովսէփ, հերիք նեղեցիր այդ ձիերը, անիւները այնպէս խրած են որ չեն կրնար սայլը շարժել»:

Մարդը բնաւ ուշադրութիւն չըրաւ, այլ շարունակեց խարազանել:

«Կեցի՛ր, կ'աղաչեմ, կեցի՛ր, ըսաւ Յովսէփ. ես կ'օգնեմ ձեզի սայլին բեռը թեթեւեցնելու. այս վիճակին մէջ կարելի չէ որ շարժի»:

«Իուն քու գործը նայէ՛, անպիտան, պատասխանեց մարդը, ես ալ իմ գործս կը նայիմ»:

Սոսկալի կերպով բարկացած էր և գինով. այդպէս

չարունակեց իր հարուածները: Յովսէփ գլուխը դարձուց
և դէպի գործաւորին տիրոջ տունը փութացինք: Չեմ
գիտեր թէ Յովհաննէս պիտի հաւանէ՞ր որ այսպէս ա-
րագ երթանք, բայց Յովսէփ և ես համակարծիք էինք
և այնքան բարկացած որ չէինք կրնար աւելի դանդաղ
երթալ:

Տունը ճամբուն վրայ էր. Յովհաննէս դուռը բաղ-
խեց ու սրուաց. «Պարոնը ա՞նէն է»: Դուռը բացուե-
ցաւ և պարոնը դուրս ելաւ:

«Ի՞նչ կ'ուզես, ըսաւ, ի՞նչ է աճապարանքդ, տէրդ
ստիպողական հրաման մը զրկած է»:

«Մէջ պարոն, բայց մարդ մը կայ ձեր բակին մէջ
որ երկու ձի ձեծելով պիտի մեռցնէ: Խնդրեցի իրմէ որ
դադրեցնէ, բայց մտիկ չըբաւ, խոտաացայ իրեն սայլը
թեթեւցնել, բայց մերժեց, և այսպէս ստիպուեցայ դալ
ձեզի իմաց տալ: Կ'աղաչեմ որ դուք անձամբ երթաք»:
Յովսէփի ձայնը կը դողդղար խօսած միջոցին:

«Շնորհակալ եմ, տղաս, ըսաւ պարոնը, և աճա-
պարանքով իր գլխարկը աւաւ: «Վկայութիւն պիտի
տա՞ս տեսածիդ մասին, հարցուց, եթէ այդ մարդը դա-
տաւորին յանձնեմ»:

«Ուրախութեամբ», պատասխանեց Յովսէփ:

Մարդը գնաց, և մենք մեր ճամբան շարունակե-
ցինք:

«Ի՞նչ պատահեր է, Յովսէփ, բարկացած կ'երեւաս»,
ըսաւ Յովհաննէս, երբ տղան համեռտէս վար խոչացաւ:

«Շատ բարկացած եմ», ըսաւ Յովսէփ և՛ զբրդ-
ուռած եղանակով մը ու աճապարանքով եղածը պատ-
մեց: Յովսէփ ընդհանրապէս այնքան հեղ ու հան-
դարտարարոյ էր. զարմանալի էր որ կիրքը այսքան
զրգուռած վիճակի մը մասնած էր զինքը:

«Քու ըրածդ չիտակ էր, Յովսէփ, ըսաւ Յովհան-
նէս, մարդը դատաւորին առջեւ տարուի կամ ոչ: Շա-
տեր պիտի անցնէին, երթալին խորհելով թէ իրենց գործը
չէ միջամտել: Իմ համոզումս այն է թէ ամէն մարդու
պարտաւորութիւնն է միջամտել երբ կը տեսնէ որ ան-
գըթութիւն մը կամ բռնութիւն ի գործ կը դրուի. դուն
քու պարտքդ կատարեցիր, տղաս»:

Յովսէփ բորբովին հանդարտած էր մինչեւ այն ա-
տեն, և հպարտութիւն կը զգար որ Յովհաննէս կը հաւ-
նէր իր ընթացքին. ոտքերս մաքրեց, և սովորականէն
աւելի լաւ ձեւով մը մարմինս չփեց:

Ճաշի երթալու կը պատրաստուէի, երբ սպասաւորը
եկաւ իմաց տալու թէ տէրը կ'ուզէր Յովսէփը տեսնել
իր առանձնասենեակին մէջ: Մարդ մը եկած էր ձիերուն
չարաչար գործածութեանը մասին քննութիւն մը կատա-
րելու և Յովսէփին վկայութիւնը կ'ուզէր լսել: Տղան
մինչեւ ճակատը կարմրեցաւ և իր աչքերը փայլեցան:
«Պիտի երթամ վկայութիւն տալու», ըսաւ:

«Վրաղ գլուխդ քիչ մը կարգի դիր», ըսաւ Յով-
հաննէս: Յովսէփ իր փողկապը շտկեց, վերարկուն մաք-
րեց և վայրկեանէ մը հեռացաւ: Մեր տէրը նահանգին
դատաւորներէն մէկը ըլլալով, դատերը շատ անգամ ի-
րեն կը բերէին կամ խորհուրդ կը խնդրէին իրմէ: Ախտոլին
մէջ երկար ատեն ոչինչ իմացանք, որովհետեւ ճաշի ժամ
էր, բայց երբ Յովսէփ ախտու վերադարձաւ, տեսայ որ
զուարթ կերպարանք մը ունէր: Ձիս փայտայեց և ըսաւ.
«Մենք այդպիսի դէպքեր չպիտի տեսնենք, այնպէս չէ»:
Վերջը լսեցինք որ իր տուած վկայութեան վրայ, ու
ձիերուն ալ խոչտանդուած վիճակը տեսնելով, որոշած
ձիերուն ալ խոչտանդուած վիճակը տեսնելով, որոշած
էին դատի ենթարկել սայլորդը. հաւանականաբար երկու
կամ երեք ամսուան բանտարկութեան պիտի դատա-
պարտուէր:

Զարմանալի փոփոխութիւն մը կը տեսնուէր Յովսէփին վրայ : Յովհաննէս խնդարով կ'ըսէր թէ այդ շարթուան միջոցին անոր հասակը մէկ մասնաշափ երկնցածեր . և իրաւ ալ այնպէս էր : Հեղ ու բարեմիտ էր , ինչպէս առաջ , բայց աւելի կորով ու կամք կար իր բոլոր գործերուն մէջ , իբր թէ մէկ քայլով սղալութենէ չափահասութեան հասակը ցատկած ըլլար :

ԳԼՈՒԽ ԻԱ.

Բ Ա Ժ Ա Ն Ո Ւ Մ Ը

Երեք տարիէ ի վեր այս երջանիկ բնակարանին մէջ կը գտնուէի . բայց ախուր փոփոխութիւններ վերապահուած էին մեզի : Երբեմն երբեմն կը լսէինք թէ մեր տիրուհին հիւանդ էր : Բժիշկը յաճախ կ'այցելէր և մեր տէրն ալ լուրջ ու անձկալից կերպարանք մը ունէր : Յետոյ լսեցինք որ շուտով պիտի թողու իր բնակավայրը և աւելի տաք երկիր մը պիտի երթայ երեք չորս տարուան համար : Լուրը մահուան գոյժի մը տպաւորութիւնը ըրաւ ամէնուս վրայ : Ամէն մարդ սխրած էր . մեր տէրը սկսաւ պատրաստութիւններ տեսնել Անգլիայէն մեկնելու համար : Մեր ախուրին մէջ յաճախ կը խօսէին այս մասին . խօսակցութեան ուրիշ նիւթ չկար գրեթէ :

Յովհաննէս իր գործը կը կատարէր լսիկ ու ախուր , և Յովսէփ գրեթէ երբեք չէր սուրբ :

Առաջին բաժնուող խումբը կազմեցին օր . Ճէսի , Ֆրոբա և Իրենց վարժուհին : Եկան մեզի մնաք բարով ըսելու : Խեղճ Գեղասրունքը գրկեցին , սիրեցին բարեկամի մը պէս : Յետոյ խմայանք թէ ինչ կարգադրութիւն եղած էր մեր

մասին : Մեր տէրը զիս և Կոճապղպեղը ծախած էր իր մտերիմ բարեկամին՝ Ք . Լորաին , որովհետեւ մեզի համար յարմար աէր մը կը սեպէր զայն : Գեղասրունքը տեղւոյն երէցին տուած էր , բայց այն պայմանաւ որ երբեք չպիտի ծախուէր , և երբ ալ ծերանար ու անկարող ըլլար աշխատելու , գնդակահար պիտի ընէին զինքը ու թաղէին :

Յովսէփը վարձուած էր զայն հողալու և ամըն մէջ սպասաւորելու համար : Գեղասրունքը երջանիկ կը սեպէի : Յովհաննէսին ալ քանի մը նպաստաւոր առաջարկութիւններ եղան , բայց ան նախապատիւ սեպեց քիչ մը սպասել :

Իրենց մեկնելուն նախընթաց իրիկունը տէրը ախուր եկաւ , քանի մը հրահանգներ տուաւ , և իր ձիերը վերջին անգամ ըլլալով փայփայեց : Շատ ախուր կ'երեւար , ինչպէս յայտնի էր իր ձայնէն : Կարծեմ թէ մենք , ձիերս , ձայնէն շատ աւելի բան կրնանք գուշակել քան մարդիկ :

«Ինչ , ընելիքդ որոշեցիր , Յովհաննէս , հարցուց . կը լսեմ որ քեզի եղած առաջարկութիւններէն և ոչ մէկը ընդունած ես» :

«Ոչ տէր իմ . ես միտքս դրած եմ պաշտօն մը գտնել առաջնակարգ ձի կրթողի մը քով . ատիկա լաւագոյն գործը կը նկատեմ ինձի համար : Շատ մատողայ կենդանիներ կը վախնան ու կ'այլատերին չարաչար գործածուելով , ինչ որ չպիտի պատահէր , եթէ յարմար մարդու ձեռք ըլլային : Ես միշտ յաջող եղած եմ ձի կարողութեամբ ըլլալիս : Ես միշտ յաջող եղած եմ ձի կարողութեամբ ըլլալիս : Զեր կարծիքը ինչ է կար ըլլալ , ուրախ պիտի ըլլամ : Զեր կարծիքը ինչ է այս մասին , տէր իմ» :

«Այդպիսի գործի մը համար քեզմէ աւելի յարմար

մէկը չեմ գտներ, ըսաւ տէրը. դուն ձիերը կը ճանչնաս, և ձիերն ալ կ'երեւայ թէ քեզ կը ճանչնան. կրնայ ըլլալ որ վերջապէս անկախ գործի մը ձեռնարկես: Կարծեմ լաւագոյն բանը ատ է քեզի համար: Եթէ ու է կերպով պիտի կրնամ օգնել քեզի, ինծի երկտողով մը խմացուր: Իմ Լոնտոնի ներկայացուցչիս պիտի խօսիմ քու մասիդ և քու վկայականդ անոր քով պիտի ձգեմ»:

Տէրը Յովհաննէսին սուաւ հասցէն, յետոյ շնորհակալութիւն յայտնեց անոր՝ իր երկարատեւ ու հաւատարիմ ծառայութեան համար. Յովհաննէս շատ յուզուեցաւ. «Ոչ, կ'ազաչեմ, տէր իմ, մի՛ ըսէք ասիկա. դուք և իմ սիրելի տիրուհիս այնքան բարիք լրած էք ինծի որ երբեք չպիտի կրնամ փոխարինել: Բայց բնաւ չպիտի մոռնամ ձեզ. Աստուած տայ որ օր մը նորէն բարեբախտութիւնը ունենանք մեր տիրուհին հոս տեսնելու ողջ առողջ. մենք մեր յոյսը չպիտի կտրենք»:

Տէրը Յովհաննէսին ձեռքը սեղմեց առանց բառ մը ըսելու և երկուքն ալ արտուէն դուրս ելան:

Վերջին տխուր օրը հասած էր: Սպասաւորը և ծանր կարասիներուն սայլը ձամբայ ելած էին նախընթաց օրը. միայն մեր տէրը, տիրուհին և սպասուհին մնացած էին: Կոճապղպեղը և ես կառքը բնակարանին դրան առջև տարինք վերջին անգամ ըլլալով: Սպասաւորները բարձեր, գորգեր և ուրիշ շատ մը բաներ բերին. երբ ամէն բան պատրաստ էր, մեր տէրը սանդուխէն վար իջաւ, տիկինը իր բազուկներուն մէջ առած: Զգուշութեամբ կառքին մէջ դրաւ դայն, մինչդեռ տանը ծառաները բոլորաբար կանգնած արցունք կը թափէին:

«Բարձեալ մնաք բարով, ըսաւ, ձեզմէ և ո՛չ մէկը պիտի մոռնանք»: Եւ կառքը մտաւ, յարելով. «Ձիերը վարէ, Յովհաննէս»:

Յովսէփի ալ կառքին վրայ ցատկեց. և մենք դանդաղ քայլերով անցանք դարաստանէն ու գիւղէն, ուր ժողովուրդը դուռներուն առջև կեցած էր վերջին անգամ նայելու իրենց և ողջերթ մաղթելու:

Երբ կայարանը հասանք, կարծեմ թէ տիրուհին ոտքով գնաց կառքէն մինչև սպասման սրահը: Լսեցի որ իր սովորական անուշ ձայնովը կ'ըսէր. «Մնաս բարով, Յովհաննէս, Աստուած օրհնէ քեզ»: Յովհաննէս պատասխան չտուաւ, թերեւս չէր կրնար խօսիլ: Երբ Յովսէփի կառքին մէջ եղածները դուրս հանեց, Յովհաննէս կանչեց զինքը և ըսաւ որ ձիերը բռնէ, և ինք կառախուժին քով գնաց: Խեղճ Յովսէփի մեր գլխուն մօտիկը կեցաւ, իր արցունքները ծածկելու համար: Շատ չանցած կառախուժըրը եկաւ Փշալով, և մէկ երկու վայրկեանէն դուռները դոցուեցան, կայարանապետը սուրեց, և կառախուժըրը անհետ եղաւ, իր ետեւ թողլով միայն ձերմակ մուխի ամպեր ու կոտորած սրտեր:

Այն ատեն Յովհաննէս ետ դարձաւ: «Անգամ մըն ալ չպիտի տեսնենք մեր տիրուհին, ըսաւ, երբե՛ք»: Սանձը ձեռք առաւ, կառքին առջևը նստաւ և Յովսէփին հետ դանդաղօրէն սուռն վերադարձաւ. բայց այլևս մեր տունը չէր:

Մ Ա Ս Բ .

Գ Լ ՈՒ Ն Ծ Ք .

Ը Ր Շ Ս Լ

Հետևեալ առտուն նախաճաշէն վերջ Յովսէփի պատ-
րաստուեցաւ Գեղասարունքը երիցաստուն տանելու : Նախ
եկաւ մնաք բարով ըսելու . Գեղասարունք ախտէն կը
վրնջէր : Յովհաննէս համետը դրաւ Կոճապղպեղին կը-
նակը և սանձն ալ բերանա և տասնը՛իկնգ մղոն ճամ-
բորդելէ վերջ հասանք Ըրշալ , ուր լորտը կը բնակէր :
Շքեղ տուն մը և ընդարձակ ախոռներ կային : Գաւիթը
մտանք և Յովհաննէս Պ . Եօրքը փնտուեց : Բաւական
ժամանակ անցնելէն վերջ եկաւ : Վայելչադէմ , միջին
տարիքով մարդ մըն էր , և իր ձայնէն անմիջապէս
յայտնի կ'ըլլար թէ հնազանդութիւն կը պահանջէր : Շատ
բարեկամական ու քաղաքավար կերպով վարուեցաւ Յով-
հաննէսի հետ , և մեր վրայ ահնարի մը ձգելէ վերջ
ձիապան մը կանչեց և հրամայեց որ մեզ մեր տեղերը
տանին : Յովհաննէսն ալ հրաւիրեց քիչ մը բան ուտելու
իրեն հետ :

Մենք լուսաւոր , օղաւէտ ախոռ մը տարուեցանք
և դրուեցանք իրարու կից խցիկներու մէջ , ուր մեզ
չիեցին ու լուացին : Կէս ժամ վերջ Յովհաննէս և Պ .
Եօրք որ մեր կառապանը պիտի ըլլար , մեզ տեսնելու
եկան :

Մեզ զգուշութեամբ քննելէ վերջ , Պ . Եօրք ըսաւ
Յովհաննէսին .

«Այս ձիերուն վրայ ուէ թերութիւն չեմ նշմարեր ,
բայց մեզ ամէնուս ծանօթ է թէ ձիերն ալ ինչպէս մար-
դիկ՝ ունին իրենց առանձնայատկութիւնները և երբեմն
տարբեր վարմունքի կը կարօտին . արդեօք այս ձիերն
ալ մասնաւոր բնութիւն մը ունին :»

«Չեմ կարծեր թէ մեր կողմերը լաւագոյն զոյգ մը
ձի գտնուի , և սրտի անկեղծ ցաւով է որ կը բաժնուիմ
անոնցմէ . Բայց երկուքն ալ ճիշդ միենոյնը չեն . սեը
կատարելապէս հեղ է , հաւանական է որ իր մանկութե-
նէն ի վեր ոչ խիստ բաւ մը լսած է , ո՛չ ալ հարուած մը
ընդունած է , և կը թուի թէ ամենամեծ հաճոյքն է ձեր
ուզածը կատարել : Բայց շագանակագոյնը կ'երեւայ թէ
խիստ վարմունքի ենթարկուած է , զինքը ծախողն ալ
արդէն ատիկա կը խոստովանի : Դիւրագրգիռ ու կասկա-
ծոտ բնութիւն մը ունէր երբ մեր քով եկաւ , բայց երբ
հասկցաւ թէ ի՞նչ տեսակ տեղ մըն էր իր նոր տեղը ,
այդ թերութիւնը սրբագրեց : Երեք տարիէ ի վեր բար-
կութեան ամենափոքր նշան մը նշմարած չեմ իր վրայ ,
և եթէ մէկը լաւ վարուի իրեն հետ , իրմէ աւելի հեղ
ու յօժար կենդանի կարելի չէ՛ գտնել : Բայց ինչպէս ըսի՝
ի բնէ աւելի դիւրագրգիռ է քան սեւ ձին . ճանձերը
աւելի կը նեղեն զինքը , իր կազմածին մէջ եղած ուէ
պակտութիւն անհամբեր կ'ընէ զինքը , և եթէ մէկը չա-
րաչար վարուի իրեն հետ , հաւանական է որ ինք ալ
պիտի փոխարինէ : Գիտէք որ այդ է արդէն աշխոյժ ձի-
երուն բնութիւնը» :

«Անշուշտ , պատասխանեց Պ . Եօրք , գիտեմ ասիկա ,
բայց այս տեսակ ախոռներու մէջ կարելի չէ որ բոլոր
ձիապաններն ալ նոյն նկարագիրը ունենան : Չեւքէս
եկածը չպիտի խնայեմ , ձեր ըսածները պիտի չմոռնամ» :
Ախոռէն դուրս ելլելու վրայ էին , երբ Յովհաննէս
կանգ առաւ ու ըսաւ .

«Պէտք է ըսել նաև թէ երեսի սանձ բնաւ գործածած չենք երկուքին համար ալ» :

«Լաւ , բայց հոս ստիպուած պիտի ըլլան այդ սանձը գործածել : Ես ինքս արձակ սանձը կը նախընտրեմ , և իմ տէրս ալ այդ մասին շատ ողջամիտ կարծիքներ ունի , բայց իմ տիրուհիս բոլորովին տարբեր է , վայելչութիւնը կը սիրէ , և եթէ իր ձիերը պիրկ սանձ չկրեն , երեսնին անգամ չի նայիր . երբոր ինք հեծնէ ձիուն վրայ , կը ստիպուինք պիրկ սանձ գործածել» :

«Եստ , շատ կը ցաւիմ , ըսաւ Յովհաննէս , բայց պէտք է մեկնիմ , եթէ ոչ շողեկաւքը կը փայցնեմ» :

Քովերնիս եկաւ և վերջին անգամ ըլլալով մեզ փայ- փայեց : Տխրութիւն մը կար իր ձայնին մէջ :

Երեսս իրեն մօտեցուցի , այդ միայն կրնայի ընել իրեն ողջերթ մաղթելու համար : Յետոյ մեկնեցաւ ու երբեք չեմ տեսած զինքը անկէ վերջ :

Հետեւեալ օրը յորտ Ք . եկաւ մեզ դիտելու և մեր երեւոյթէն գոհ կ'երեւար :

«Մեծ վստահութիւն ունիմ այս ձիերուն վրայ , ըսաւ . վաղուց իմ բարեկամս յանձնարարած է զանոնք : Միեւնոյն գոյնը չունին անշուշտ , բայց ևս այնպէս կը կարծեմ որ կրնան կառքին լծուիլ , որչափ ատեն որ գիւղը կը գանուինք : Երբ Լճնտօն երթանք , տարբեր կարգադրութիւն կ'ընենք : Սեւ ձին հեծնելու խիստ յարմար կ'երեւայ» :

Եօրք այն ատեն կրկնեց իրեն ինչ որ ըսած էր Յովհաննէս մեր մասին :

«Լաւ , ըսաւ յորտը , պէտք է ուշադրութիւն ընես , և շատ չպրկես զամբիկին սանձը : Հաւանական է որ հետըզհետէ կը վարժուին : Ես տակաւին կը խորհիմ այս մասին» :

Կէս օրէն վերջ կառքին լծուեցանք , և ճիշդ երբ ժամը երեք կը հնչէր՝ տանը դրան առջև տարուեցանք : Երեզ տուն մըն էր , մեր առջի տունէն աւելի ընդարձակ , բայց ոչ այնքան հաճելի , եթէ ներելի է ձիու մը կարծիք ունենալ : Երկու սպասաւորներ պատրաստ կը կենային իրենց համազգեստները հագած : Քիչ մը վերջը մետաքսի չրչիւնը լսեցինք և ահա մեր տիկինը քարէ աստիճաններէն վար կ'իջնէր : Ակնարկ մը ձգեց մեր վրայ . բարձրահասակ , հպարտ կերպարանքով կին մըն էր , և կ'երեւայ թէ բանէ մը դժգոհ էր . բայց բան մը չըսաւ և կառքը մտաւ : Առաջին անգամ էր որ պիրկ սանձ մը կը դրուէր բերնիս . և պէտք է ըսել թէ ինձի շատ անհաճոյ կուգար , որովհետև չէի կրնար երբեմն երբեմն գլուխս ծռել . բայց ստիպուած չէի սովորականէն աւելի գլուխս վեր բռնելու : Կոճապղպեղին մասին անձկութիւն կը զգայի . բայց գոհ ու հանդարտ կը թուէր :

Հետեւեալ օրը , ժամը երեքին , դարձեալ դուրս տարուեցանք . և դարձեալ պատրաստ էին երկու հետևորդ սպասաւորները . մետաքսէ չրջագգեստին չրչիւնը լսեցինք . տիկինը սանդուխին ստտիճաններէն վար իջաւ , և հրամայողական շեշտով մը ըսաւ Եօրքին .

«Եօրք , այս ձիերուն գլուխը աւելի բարձր կապելու ես . այս վիճակին մէջ մարդ կ'ամչնայ զանոնք դուրս տանելու» :

Եօրք վար իջաւ ու ըսաւ .

«Ներողութիւն կը խնդրեմ տիկին , բայց այս ձիերը երեք տարիէ ի վեր այդ տեսակ սանձ կրած չեն , և իմ տէրս ըսաւ թէ աւելի սպառնով պիտի ըլլար աստիճանաբար վարժեցնել զանոնք : Բայց եթէ ձեր կամքը այն է , կրնամ զանոնք քիչ մը աւելի բարձրացնել» :

«Լաւ» , ըսաւ ան :

Յօրք եկաւ և մեր սանձը կարծեմ ծակ մը աւելի կարճցուց: Փոքրիկ բաները անդամ իրենց բարի կամ չար ազդեցութիւնը ունին:

Մենք այդ օրը ցից բլուրէ մը պիտի կլէխնք: Կ'ուզէի անշուշտ գլուխս դէպի առաջ երկնցնել և յօժարութեամբ կառքը վեր քաշել, ինչպէս վարժուած էի. բայց հիմայ ստիպուած էի գլուխս վեր բռնել, և ասիկա կը վհատեցնէր զիս. կռնակիս ու սրունքներուս վրայ կը ծանրանար ամբողջ բեռը: Երբ վերադարձանք, Կոճապղզւպեղը ըսաւ.

«Տեսա՞ր հիմայ թէ ի՞նչ բան է պիտի սանձը. բայց այս շատ գէշ չէ. և եթէ ասկէ աւելի գէշ չըլլայ, չպիտի գանգատիմ, որովհետեւ այստեղ լաւ կը վարուին մեզի հետ: Բայց եթէ աւելի պրկեն, այդ ուրիշ խնդիր է. չեմ ուզեր և չեմ կրնար հանդուրժել»:

Ամէն օր ծակ մը աւելի կը կարճնար մեր սանձը. և փոխանակ առջի պէս հաճոյքով սպասելու որ կազմածս դնեն վրաս, կը զգուէի անկէ: Կոճապղպեղ ալ ջղախառցած կ'երեւար, թէև ոչինչ կ'ըսէր: Վերջապէս կարծեցի թէ մեծ տագնապը անցուցած էինք, որովհետև բաւական օրեր այլևս չկարճեցուցին սանձը: Միաքս դրի համակերպիլ ու ձեռքէս եկածը ընել, թէև հիմայ մշտատե նեղութիւն մըն էր, փոխանակ հաճոյք մը ըլլալու: Բայց աւելի գէշ բազդ մը վիճակուած էր մեզի:

ԳԼՈՒԽ ԻԳ.

ՊԱՅՔԱՐ ԱԶԱՏՈՒԹԵԱՆ ՀԱՄԱՐ

Սր մը աիկինը սովորականէն ուշ մնացած էր:

«Ք. Դքսուհին տունը պիտի վարեն կառքը», ըսաւ, և վայրկեան մը կենալէ վերջ աւելցուց. «Ե՞րբ այդ ձիերուն գլուխը բարձր պիտի կապեն, Յօրք: Շուտով բարձրացուր զանոնք և վերջ տուր այս մեղմ ու դգուշաւոր ընթացքին»:

Յօրք նսիս իմ քովս եկաւ, մինչդեռ ձիապանն ալ Կոճապղպեղին գլխուն քով կեցաւ: Գլուխս դէպի ետ քաշեց և այնքան պինդ պրկեց սանձը, որ գրեթէ անտանելի էր: Յետոյ Կոճապղպեղին գնաց, որ անհամբեր կերպով գլուխը վեր վար կը շարժէր, ինչպէս սովոր էր հիմայ: Գիտէի թէ ի՞նչ պիտի պատահէր. այն վայրկեանին որ սանձը բռնեց զայն կարճցնելու համար, պատեհութենէն օգուտ քաղելով ետեւի սրունքներուն վրայ կանգնեցաւ այնքան անակնկալ կերպով որ Յօրքի քթին զարկաւ և գլխարկը գետինը ձգեց. ձիապանն ալ գրեթէ գետին փռուեցաւ: Անմիջապէս երկուքն ալ գլխուն վրայ յարձակեցան. բայց անոր ոյժը երկուքին ալ կը բաւէր. շարունակեց հրել, կից զարնել անզուսպ կերպով: Վերջապէս կառքին ձողին վրայէն կից զարկաւ և գետին ինկաւ, ինծի ալ բուռն հարուած մը տալէ վերջ: Ո՞վ գիտէ ուրիշ ի՞նչ չարիք պիտի հասցնէր, եթէ Յօրք իր գլխուն վրայ հնետուէր զօրաւոր կերպով, չձգելով զինքը որ պայքարի: Միևնոյն ատեն կը պոռար. «Արձակէ՛ սե ձին, վազէ գործիքը բեր և կառքին ձողը տեղէն հանէ»:

Բայց վստահ եմ որ եթէ աւելի երկար այնպէս շարունակուէր, իմ առողջութիւնս և իմ ընտանոթիւնս պիտի վնասուէին: Անկէ առաջ ընդհատ փոփոխելը ինչ էր չէի գիտեր. բայց հիմայ սանձին ճնշումը լեզուիս վրայ և գլխուս ու կոկորդիս պրկուած վիճակը՝ բերանս քիչ շատ կը փոփոխեցնէին: Կան մարդիկ որ կ'ախորժէին ասկէ, և «Ինչ աշխոյժ ձի է», կ'ըսէին: Բայց այնքան անբնական է ձիերուն՝ որքան մարդոց բերնին փոփոխելը: Անհանգստութեան նշանն է այն և խնամքի կը կարօտի: Անկէ զատ իմ շնչափողիս վրայ ալ ճնշում կար, ինչ որ յաճախ շնչառութիւնս կը դժուարացնէր: Երբ իմ գործէս կը վերադառնայի, վիզս և կուրծքս կը ցաւէին, բերանս ու լեզուս դիւրապէս կ'ըլլային, ու խիստ յոգնած և ախուր կը զգայի ինքզինքս:

Իմ նախկին բնակարանիս մէջ ես միշտ գիտէի թէ Յովհաննէս ու աէրս իմ բարեկամներս էին. հոս, թէեւ շատ սեռակէտներով լաւ կը վարուէին հետս, բայց բարեկամ չունէի: Եօրք գիտնալու էր թէ որքան այդ սանձը կը տառապեցնէր զիս. բայց այնպէս կը կարծէր թէ ուրիշ ճար չկար: Ինչ որ ալ ըլլայ, զիս սփոխելու համար ոչինչ եղաւ:

ԳԼՈՒԽ ԻԳ.

ՕՐ. ԱՆՆԱ ԿՈՄ ՓԱԽՍՏԱԿԱՆ ՁԻ ՄԸ

Գարնան սկիզբները Լօրտ Բ. և իր ընտանիքին մէկ մասը Լճնտօն գացին և Եօրքն ալ իրենց հետ տարին: Կոճապղպեղ և ես ուրիշ քանի մը ձիերու հետ մէկտեղ

տունը մնացինք այլևայլ գործերու ծառայելու համար: Գլխաւոր ձիապանին յանձնուած էր մեր հսկողութիւնը:

Օր. Հարիէթ որ նոյնպէս հոս մնացած էր, վատառողջ էր, և երբեք կառքը չէր գործածեր. իսկ օր Աննա նախապատիւ կը սեպէր ձի հեծնել իր եղբօր կամ հօրեղբօրօրդոյն ընկերակցութեամբ. ձի հեծնելու մէջ կատարեալ վարպետ մըն էր, և այնքան հեղահոգի ու զուարթ, որքան գեղեցիկ: Ձիս ընտրեց իրր իր ձին և «Թուխ բարեկամ» կոչեց զիս: Ծատ կ'ախորժէր այս պտոյտներէն, վճիտ, զով օղին մէջ, երբեմն Կոճապղպեղին և երբեմն Լիզիի ընկերակցութեամբ: Այս Լիզին աշխոյժ, շագանակազոյն զամբիկ մըն էր, ազնիւ սեռէ, և սիրականը պարոններուն՝ իր կայտառ բնութեան համար. բայց Կոճապղպեղ որ ինձմէ աւելի ծանօթ էր անոր, կ'ըսէր թէ ջրային կազմութիւն մը ունի:

Հիւր մը կար որ միշտ Լիզիին վրայ կը հեծնէր և այնքան շատ կը գովէր զայն որ օր մը օր. Աննա հրաման ըրաւ որ իրեն յատուկ համետը դնեն անոր վրայ և այդ հիւր պարոնին յատուկ համետն ալ իմ վրաս: Երբ դրան առջեւ գացինք, պարոնը խիստ ափգոյն կը թուէր:

«Ինչ է այս, բաւ, միթէ ձեր բարի «Թուխ գեղանի»էն ձանձրացե՞ր էք»:

«Ոչ, պատասխանեց օրտրդը, բայց կ'ուզեմ որ անգամ մը հեծնէք անոր վրայ. ես ալ պիտի փորձեմ ձեր շնորհալի Լիզին. դուք ալ կ'ընդունիք թէ աւելի կը յարմարի կնոջ յատուկ ձի մը ըլլալու»:

«Խորհուրդ կուտամ ձեզի որ չհեծնէք անոր վրայ. շնորհալի արարած մըն է արդարեւ, բայց ջրային է և կնոջ համար անյարմար: Կը վստահացնեմ ձեզ թէ կատարելապէս ապահով չէ. կը խնդրեմ որ համետները փոխել տաք»:

«Սիրելի հօրեղբորդիս, ըսաւ օրիորդը խնդարով, այդքան մտատանջութեան մի մասնուիք իմ պատճառաւ: Ես մանկութենէս ի վեր ձերեռու վարժուած եմ, և որսի շուներուն հետեւած եմ շատ անգամներ: Այսպէս, կ'ուզեմ փորձել այս ձին, որուն դուք՝ պարոններդ՝ այնքան կը հաւնիք: Օգնեցէք ինձի ուրեմն որ հեծնեմ իր վրայ:»

Այլ ըսելիք չէր մնացած: Պարոնը դդուշութեամբ դայն համեախն վրայ տեղաւորեց և կազմածը լաւ մը քրննելէն վերջ սանձը ձեռքը տուաւ մեղմութեամբ. յետոյ իմ վրաս հեծաւ: Ճիշդ երբ շարժիլ սկսած էինք, սպասաւոր մը եկաւ և օր. Հարիէթի կողմէ սոմս մը բերաւ: «Կը հաճի՞ք այս հարցումը ընել բժիշկին և պատասխան մը բերել», կը գրէր:

Գիւղը մզոնի մը չափ հեռու էր և բժիշկին տունն ալ գիւղին ծայրն էր: Զուարթութեամբ յառաջացանք մինչեւ որ անոր դուռը հասանք: Բարձր մշտադպարնեբու մէջէն կ'անցնէինք: Պարոնը ձիէն վար իջաւ և դուռը պիտի բանար, որպէս զի օրիորդը անցնէր. բայց նախապատիւ սեպեց հոն սպասել, և ուղեց որ իմ սանձս դրան կապէ:

Տարակուսական նայուածքով մը՝ «Հինգ վայրկեանէն կուգամ», ըսաւ:

«Մի աճապարէք, պատասխանեց, Լիզի և ես միտք չունէինք փախչելու»:

Սանձս երկաթէ ձողերէն մէկուն կապեց, և շուտով ծառերուն մէջ աներեւոյթ եղաւ: Լիզի հանդարտօրէն կեցած էր ինձմէ քանի մը քայլ հեռու, կռնակը ինձի դարձուցած: Իմ մանկամարդ տիրուհին անխուով նստած էր անոր վրայ, սանձը թեթեւօրէն բռնած և եղանակ մը կը մրմուար: Լսեցի պարոնին դուռը բաղխելը: Ճամբուն

միւս կողմը մարգագետին մը կար, որուն ցանկապատին դուռը բաց մնացած էր: Ճիշդ այդ միջոցին քանի մը սայլի ձիեր ու մարուկներ վազելով դուրս ելան խառն ի խուռն, մինչդեռ մանչ մը իր խարազանը կը շաչեցնէր անոնց ետեւէն: Մարուկները անզուսպ էին և խաղասէր. անոնցմէ մէկը գնաց Լիզիի ետեւի սրունքներուն զարնուեցաւ: Մարուկին ըրածէն թէ խարազանին հարուածներէն գրգռուած, Լիզի բարկութեամբ կից մը դարկաւ, և սկսաւ սրարչաւ փախչիլ: Այնքան յանկարծական եղան իր շարժումները որ օրիորդը գրեթէ պիտի գլորէր համեաէն, բայց շուտով ինքզինքը գտաւ: Ես բարձրաձայն վրնջեցի և օգնութեան կանչեցի. կրկին և կրկին վրնջեցի, անհամբեր կերպով գետինը ոտքովս ծեծելով և ջանալով սանձս փրցնել: Շատ սպասել հարկ չեղաւ: Պարոնը աճապարանօք եկաւ, անձկութեամբ իր շուրջը նայեցաւ, տեսաւ ձիուն սուբալը, և անմիջապէս համեախս վրայ ցատկեց: Ես ո՛չ խարազանի պէտք ունէի, և ո՛չ խիժանի, որովհետեւ ես ալ իրենց չափ անձկութիւն կը զգայի: Ինք ալ գիտէր ասիկա, ուստի սանձս թողուց և քիչ մը դէպի առաջ ծռելով անոր ետեւէն խոյացանք:

Մէկուկէս մզոնի չափ տեղ ճամբան ուղիղ էր. այնուհետեւ դէպի աջ կը ձռէր ու երկու ձիւղի կը բաժնուէր: Գեռ մենք անկիւնէն հեռու էինք, երբ Լիզի անհետացած էր: Ո՞ր կողմ դարձած էր արդեօք: Կին մը կեցած էր իր պարտէզին առջեւ, ձեռքովը աչքերուն մը կեցած էր իր պարտէզին առջեւ, ձեռքովը աչքերուն շուք ըրած, և անձկութեամբ ճամբան ի վեր կը նայէր: «Ո՞ր կողմ», հարցուց պարոնը հազիւ սանձս քաշելով: «Դէպի աջ», աղաղակեց կինը, ձեռքովը ուղղութիւնը ցոյց տալով: Մենք ալ այն կողմը փութացինք: Վայրկեան մը նշմարեցինք զինքը, բայց ուրիշ անկիւնի մը ետեւ

անհետ եղաւ դարձեալ: Անոնց ետեւէն հասնելու յոյր շատ քիչ էր: Ճամբու աշխատաւոր մը կեցած էր քարի դէզի մը քով, գործիքները գետինը նետած և ձեռքերը վեր բարձրացուցած: Երբ մօտը եկանք, նշան ըրաւ, իբր թէ խօսիլ կ'ուզէր: «Դէպի հրապարակը, պարոն, հրապարակը, այս կողմէն դարձաւ»: Ես լաւ ծանօթ էի այդ հրապարակին. մեծ մասամբ անհարթ գետին մըն էր ցախով ու մացառներով ծածկուած, ամէնէն աննպաստ տեղը սրընթաց արշաւանքի մը համար:

Հաղիւ թէ այս հրապարակը մտած էինք, երբ անգամ մըն ալ նշմարեցինք կանանչ չըջողգետաւոր որ օդին մէջ կը թռչտէր: Օրիորդին գլխարկը թռած էր գլխէն և իր թուխ երկայն մագերը կը ծածանէին կռնակին վրայ: Գլուխը ու մարմինը դէպի ետև նետուած էին, յայտնի էր թէ իր բոլոր ոյժովը կը ճգնէր զսպել ձին, և թէ ոյժը սպառելու մօտ էր: Գետինին անհարթութիւնը շատ մը պակսեցուցած էր Լիդիին արագութիւնը, և ւայնպէս կ'երեւար թէ մենք կարող պիտի ըլլայինք իր ետեւէն հասնիլ:

Երբ ճամբուն վրայ էինք, պարոնը զիս ազատ թողած էր ուղածիս պէս վազելու. բայց հիմայ զիս կ'առաջնորդէր իր փորձառութեամբը և այնքան ճարտարութեամբ որ իմ արագութիւնս քիչցած չէր, և կը յուսայինք մեր նպատակին հասնիլ:

Հրապարակին մէկ կողմը լայն խրամ մը փորած էին, և փորուած տեղին հողը անկարգ կերպով մէկ կողմ դիզուած էր: Անշուշտ Լիդի կանգ պիտի առնէր այնտեղ. բայց ո՛չ, Լիդի կանգ չտուաւ, ցատկեց, սայթաջեցաւ և գետին ինկաւ. պարոնը սանձս ցնցեց և ես մէկ ոտսուժով թէ խրամէն և թէ հողի դէզէն անցայ:

Անշարժ, երեսը գետնին, օրիորդը պառկած էր:

Պարոնը ծնրադրեց, անոր անունը կանչեց, բայց պատասխան չկար: Մեղմութեամբ անոր երեսը վեր դարցուց. մեռելի նման դեղնած էր ու աչքերը գոցուած էին: «Աննա, սիրելի Աննա, խօսէ, կ'աղաչեմ»: Բայց ձայն չկար: Անոր չիակը քակեց, օձիքը թուլցուց, ձեռքերն ու դաստակը շօշափեց, յետոյ վեր ցատքեց և օգնութիւն փնտռեց իր բոլորախթը:

Ոչ շատ հեռուն երկու մարդիկ կային որ խոտ կը քաղէին. անոնք տեսնելով Լիդին որ առանց հեծեալի սանձարձակ կը սուրար, վազած էին զինքը բռնելու:

Պարոնին աղաղակը լսելով եկան հասան: Անոնցմէ մէկը պատահածը տեսնելով շատ վրդովեցաւ և հարցուց թէ ի՞նչ կրնար ընել:

«Կրնա՞ք ձի հեծնել»:

«Վարժ ձի հեծնող մը չեմ, բայց շատ յօժարութեամբ իմ գլուխս պիտի վտանգեմ Օր. Աննայի համար, որ այնքան բարիք ըրաւ կնոջս անցեալ ձմեռ»:

«Ուրեմն հեծէք այս ձին, բարեկամս, ձեզի համար վտանգ չկայ, և բժիշկին մօտ փութալով ըսէք որ հօս դայ անմիջապէս: Յետոյ մեր տունը գացէք, ձեր գիտցածը պատմեցէք և ըսէք որ օրիորդին կառքը զրկեն, իր սպասուհին ալ մէկտեղ: Ես հօս պիտի սպասեմ»:

«Շատ լաւ, տէր իմ, ձեռքէս եկածը պիտի ընեմ, և կ'աղօթեմ որ սիրելի օրիորդը իր աչքերը բանայ շուտով»:

Յետոյ, միւս մարդը տեսնելով՝ պուռաց.

«Շուտով մեր տունը վազէ և կնոջս ըսէ որ ջուր առնէ և Օր. Աննայի քով գայ»:

Մարդը զիս ճամբայ հանեց, խրամէն խուսափելու համար մեծ չըջան մը ընելով: Կը ցաւէր որ խարաղան չունէր, բայց իմ վազքս տեսնելով հասկցաւ թէ այդպէս ցաւելու պատճառ չունէր, և թէ իր բոլոր ընելիքն էր

համետին կառչած հանդարտ նստիկ իր տեղը . և այդ-
քանը կրցաւ ընել : Ես կարելի եղածին չափ քիչ կը ցնցէի
զինքը , բայց մէկ երկու անգամ անհարթ գետնին վրայ
վախ զգաց : Շխտակ ճամբան ա՛լ վախնալու ոչինչ կար :
Թէ բժիշկին մօտ և թէ տունը իր յանձնարարութիւն-
ները յաջողութեամբ կատարեց : Հրաւիրեցին զինքը որ
ներս երթայ ու կաթիլ մը բան խմէ : «Ո՛չ , ո՛չ , պատաս-
խանեց . ես անմիջապէս ետ պիտի դառնամ անոնց քով ,
կարճ ճամբով մը և կառքէն առաջ հոն պիտի հասնիմ :»

Այս բոլորը շատ մը աճապարանք ու չփոթութիւն
պատճառեց : Թողուցին որ ես իմ ախոռս երթամ իմ
սանձս ու համեստ հանեցին , և լաթով մը մարմինս ծած-
կեցին :

Մէկը Կոճապղպեղին վրայ հեծաւ և ճամբայ ելաւ
Լորտին իմաց տալու եղածը : Քիչ ատենէն լսեցի նաեւ
կառքին մեկնիլը :

Որչա՛փ երկար կ'երեւար ժամանակը , մինչեւ որ
Կոճապղպեղ ետ դարձաւ ու երկուքս մինակ մնացինք :
Այն ատեն իր տեսածները պատմեց :

«Պրեթէ բոլոր ճամբան քառասորակ գացինք , ըսաւ ,
և հոն հասանք բժիշկին հետ : Կին մը կար որ գետինը
նստած էր , օրիորդին գլուխը իր ծունկին վրայ դրած :
Բժիշկը բան մը լեցուց բերնէն վար , և բոլոր իմ լսածս
այն էր թէ մեռած չէր : Այն ատեն մարդ մը զիս քիչ
մը հեռացուց : Յետոյ զինքը վերցուցին , կառքը դրին և
մէկտեղ տուն եկանք : Ճամբան մէկը տէրս կեցուց և
տեղեկութիւն հարցուց . ան ալ պատասխանեց որ կը
յուսար թէ ոսկոր կտարած չէր , բայց տակաւին չէր կր-
նար խօսիլ :»

Երբ Լորտը Կոճապղպեղը որսի կը տանէր , Եօրք
գլուխը չարժեկով ըսաւ թէ պէտք էր որ վարժ ձեռք

մը մարդէր ձին առաջին անգամ , և ոչ թէ անոր նման
անվարժ մէկը :

Կոճապղպեղ շատ կ'ախորժէր այս արշաւանքներէն ,
բայց երբեմն վերադարձին չափազանց յոգնած կ'երեւար
ու կը հազար :

Այս արկածէն երկու օր վերջ մեր հիւր պարտնը
այցելութեան եկաւ ինձի , զիս փայտայեց ու գովեց ,
Լորտին ըսաւ թէ տարակոյս չունէր որ այն օրը
ես ալ իրեն նման գիտէի թէ Օր . Աննա վտանգի մէջ
էր , և չպիտի կրնար զիս կասեցնել , եթէ նոյն իսկ ու-
զէր : Իրենց երեւոյթէն կը դատէի որ իմ մանկամարդ
տիրուհին հիմայ վտանգը անցուցած էր , և քիչ ատենէն
պիտի կարենար ձի հեծնել նորէն : Շատ ուրախ էի և
երջանիկ օրեր կը յուսայի ունենալ :

ԳԼՈՒԽ ԻԵ .

ՌՈՒԻԲԷՆ ՁԻԱՊԱՆԸ

Քանի մը տեղեկութիւններ հաղորդեմ Ռուբէն ձիա-
պանին մասին , որուն յանձնուեցաւ մեր վերակացու-
թիւնը , երբ Եօրք Լոնտոն գնաց : Ո՛չ մէկը իրմէ աւելի
ճարպիկ էր իր գործին մէջ , և ո՛չ մէկը կրնար իրմէ
աւելի հաւատարիմ ու օգտակար ըլլալ : Ձիերուն հետ
շատ հեղութեամբ ու իմաստութեամբ կը վարուէր , և
զանոնք կրնար ճարտար բժիշկի մը չափ դարմանել . ու-
րովհետեւ երկու տարի անցուցած էր կենդանիներ դար-
մանող վիրաբոյժի մը քով : Առաջնակարգ կառապան
մըն էր , չորս ձիերը այնքան դիւրութեամբ կը կառա-

վարէր որքան զոյգ մը ձիերը: Վայելչադէմ մէկն էր, ուսեալ, և շատ հաճելի վարմունք մը ունէր: Չեմ սխալիւր եթէ ըսեմ թէ ամէն մարդ կը սիրէր զինքը. ձիերն ալ անտարակոյս կը սիրէին զինքը: Չարմանալին այն էր որ ստորադաս դիրք մը կը զբաւէր, և Եօրքի պէս առաջին աստիճանի կառապան մը եղած չէր: Ասոր հետ մէկտեղ մեծ թերութիւն մը ունէր, խմելը շատ կը սիրէր: Կարգ մը մարդոց պէս միշտ խմելու չէր տար ինքզինքը: Շաբաթներով ամիսներով զգաստ կ'ըլլար, և օր մըն ալ յանկարծ կ'երթար ոգելից ըմպելիքի մէջ կը թաթխուէր, ինքզինքը կ'անպատուէր, սարսափ կ'ազդէր իր կնոջ ու զաւակներուն: Այնքան օգտակար մէկն էր սակայն ու քանիցս Եօրք ծածկած էր իր վիճակը և Դուքսը ոչինչ իմացած էր, բայց գիշեր մը երբ Ռուբէն հանդէսէ մը տուն պիտի բերէր կառքով ընտանիքին մէկ քանի անդամները, այնքան զինով էր որ հազիւ կրնար սանձը ձեռքը բռնել, և պարոններէն մէկը ստիպուած էր իր տեղը անցնիլ ու կառքը վարել: Անշուշտ կարելի չէր այս ալ ծածկել. Ռուբէն անմիջապէս ճամբուեցաւ: Իր դժբախտ կինը ու զաւակները դուրս հանուեցան պարտէզին այն սիրուն տնակէն, ուր կը բնակէին, և ստիպուեցան ուրիշ տեղեր ապաստանիլ: Բայց իմ գալէս քիչ առաջ Ռուբէն դարձեալ իր առջի պաշտօնին մէջ ընդունուած էր: Եօրք իրեն համար բարեխօսած էր Դուքսին, և ինքն ալ խոստացած էր այնուհետեւ կաթիլ մը անգամ բերանը չզնել, որչափ ատեն որ անոնց քովն էր: Այնքան հաւատարմութեամբ իր խոստումը պահած էր որ Եօրք կարծեց թէ կարելի էր իրեն վստահիլ և իր բացակայութեան ժամանակ զինքը իրեն վտանգի կարգել:

Ապրիլի սկիզբներն էր և կը սպասուէր որ ընտանի-

քը հոս վերադառնար Մայիսի միջոցին: Թեթեւ կառքը բոլորովին նորոգուելու էր, և որովհետեւ հիւր գնդապետը ստիպուած էր իր բանակը վերադառնալ, այնպէս կարգադրուեցաւ որ Ռուբէն զինքը կայարանը տանէր այդ կառքով և յետոյ ինք ձիով վերադառնար: Ես ընտրուեցայ այս ծառայութեան համար: Կայարանին մէջ գնդապետը քիչ մը զբամ դրաւ Ռուբէնի ձեռքը ու ըսաւ. «Մնաս բարով, Ռուբէն, ազէկ հոգ տար քու ղեռատի տիրուհիդ, և մի թողուր որ որ և է մէկը հեծնէ իր ձին, այլ միշտ իրեն պահէ զայն»: Կառքը գործարանը թողուցինք: Ռուբէն պանդոկը տարաւ զիս, և պատուիրեց որ լաւ մը կերակրեն ու պատրաստ պահեն ժամը չորսին: Իմ պայտիս գամբէն մէկը ինկած էր ճամբան: Ժամը հինգն էր երբ Ռուբէն վերադարձաւ, և ըսաւ թէ ժամը վեցէն առաջ ճամբայ չպիտի ելլէր, որովհետեւ քանի մը բարեկամներ գտած էր: Պանդոկապետը այն ատեն գամին մասին խօսեցաւ, և հարցուց թէ կ'ուզէ՞ր որ նոյն օրը զնել տար:

«Ոչ, պատասխանեց Ռուբէն, այսպէս ալ կրնանք տուն հասնիլ»:

Խիստ բարձր ու անհոգ ձայնով մը կը խօսէր, և ես կը զարմանայի որ իր սովորական հոգածութիւնը չէր ցոյց տար. որովհետեւ միշտ մեր պայտերը զգուշութեամբ կը քննէր: Ոչ ժամը վեցին եկաւ, ո՛չ եօթին և ո՛չ ութին. գրեթէ ժամը ինն էր, երբ եկաւ զիս կանչեց, այն ալ կոչոտ, բարձր ձայնով մը: Խիստ զիւրազրգիւ կ'երեւար, և ծանր խօսքեր ըսաւ պանդոկապետին, չհասկցայ թէ ինչո՛ւ:

Մէկը որ դուռը կանգնած էր, «Հոգ տար, Պ. Ռուբէն», ըսաւ: Բայց Ռուբէն հայհոյելով պատասխանեց: Դեռ քաղաքէն դուրս ելած չէինք, երբ սկսաւ քառասրճարակ արշաւել, իր խարաղանով յաճախակի հարուածնեմ

տալով ինձի, թէև, ես բովանդակ արագութեամբ կը վազէի: Լուսինը դեռ երած չէր և շատ մութ էր: Ճամբաները քարուտ էին, որովհետև դեռ նոր նորոգուած էին ու աւազով ծածկուած չէին: Այդ արագութեամբ այս քարերուն վրայէն վազելով պայտս աւելի թուլցաւ և քիչ վերջը բոլորովին տեղէն ելաւ: Եթէ Ռուբէնին խելքը գլուխը եղած ըլլար, պիտի զգար որ պակասութիւն մը կար քայուածքիս մէջ. բայց այնչափ զինովյա՞ծ էր որ ո՛չ մէկ բանի կրնար ուշադրութիւն ընել:

Քիչ մը հեռուն երկայն ճամբայ մը կար, ուր դեռ նոր քարերը դրուած էին, խոշոր սուր քարեր, որոնց վրայէն ո՛չ մէկ ձի կրնար անցնիլ անխտանդ: Այս ճամբուն վրայէն, մէկ ոտքս առանց պայտի, ստիպուած էի սրարշաւ երթալ, բոլոր ատեն խարաղանի ծանր հարուածներ կրելով և լսելով հայհոյութիւնները Ռուբէնին, որ կը ստիպէր զիս աւելի արագացնել քայլերս: Անշուշտ իմ անպայտ ոտքս չարաչար վնասուեցաւ. սմբակս ճեղքուած էր և բացուած մինչև միսս, որ սուր քարերէն կը ճեղքատուէր:

Կարելի չէր այսպէս շարունակել. ցաւը անտանելի էր: Սայթաքեցայ և ծանրապէս երկու ոտքերուս վրայ ինկայ: Ռուբէն ալ դեռին զլորեցաւ, և հաւանականաբար շատ ուժգնութեամբ, իմ արագ ընթացքէս դատելով: Անմիջապէս ոտքի ելայ և գացի ճամբուն այն մասը, ուր քար չկար: Լուսինը դեռ նոր երած էր և քանի մը կանգուն հեռուն կը տեսնէի Ռուբէնը՝ գետինը փռուած: Ոտքի չելաւ. պզտիկ ճիգ մը ըրաւ ելլելու, յետոյ խորունկ հառաչանք մը արձակեց: Ես ալ կրնայի հառաչել, որովհետև չափազանց նեղութեան մէջ էի, թէ իմ ոտքիս և թէ ծունկերուս պատճառաւ, բայց ձիերը վարժուած են իրենց ցաւերը լռիկ կրել: Չայն չհանեցի, բայց

հոն կեցած մտիկ ըրի: Ռուբէն հառաչեց անգամ մըն ալ, և հիմայ թէև լուսնի լոյսը վրան ծագած էր, իր շարժիլը չէի տեսներ: Ո՛չ իրեն կրնայի օգտակար ըլլալ և ո՛չ ինձի. բայց ի՛նչ անձկութեամբ կը փափաքէի ձիու կամ մարդու ոտնածայնը, կամ կառքի մը դղրդիւնը լսել: Այս ճամբուն վրայ շատ անցուղարձ չկար, և կրնայինք գիշերուան այս պահուս հոն ժամերով օգնութեան սպասել ի դուր: Ապրիլի հանդարտ, անոյշ գիշեր մըն էր, ստիպիլի մը մեղմ շեշտերը միայն կը լսուէին լուսութեան մէջ, և ոչինչ կը շարժէր, բացի ձերմակ ամպերէն և մոխրագոյն բուէ մը, որ ցանկին վրայ կը թռչտէր: Միտքըս եկան հին ատենուան ամառ գիշերները, երբ իմ մօրս քով կը պառկէի հեշտալի մարգագետնին մէջ:

ԳԼՈՒԽ ԻԶ.

ՎԱՍՃԱՆԸ

Կէս գիշերը անցած ըլլալու էր երբ հեռուէն լսեցի ձիու մը ոտքի աղմուկը: Այս աղմուկը երբեմն բոլորովին կ'անհետանար, երբեմն ալ աւելի որոշ լսելի կ'ըլլար: Այս ճամբուն մօտ կը տարածուէին դուքսին անտառները, և այդ ուղղութեամբ է որ աղմուկը կը լսուէր. կը յուսայի որ մէկը կուգար մեզ փնտռելու: Երբ աղմուկը հետոհետէ աւելի մօտեցաւ մեզի, Կոճապղպեղին քայուածքը որոշեցի. քիչ վերջը գիտէի որ փոքրիկ կառքը կը քաշէր: Բարձրաձայն վրնջեցի, և ուրախութիւնս մեծ եղաւ, երբ Կոճապղպեղին վրնջիւնը և մարդոց ձայներ ինձի պատասխանեցին: Դանդաղօրէն կը յառաջա-

նային քարերուն վրայէն , և կանգ առին այն մութ դան-
գուածին առջեւ որ գեանին վրայ տարածուած էր :

Մարդոցմէն մէկը գեաին ցատկեց . «Ռուբէնն է ,
չի շարժիր» , պուսաց :

Միւս մարդն ալ մօտեցաւ : «Մեռած է , ըսաւ , նա-
յեցէք ինչպէս պաղ են ձեռքերը» :

Վերցուցին զինքը , բայց անկենդան , և գլուխը ա-
րիւնդուայ : Վար դրին զինքը դարձեալ , և եկան զիս
դննելու , շուտով տեսան թէ ծունկերս վիրաւորուած էին :

«Զին ինկեր և զինքը վրայէն ձգեր է , ըսին : Որո՞ւն
մտքէն կ'անցնէր որ այս սեւ ձին ասանկ բան մը պիտի
ընէ : Ո՞վ կը հաւատար թէ պիտի իյնար : Կ'երեւայ թէ
ժամերով հոս պառկած մնացեր է : Զարմանալի է որ
ձին ալ տեղէն չէ շարժեր» :

Ռոպէրթ այն ասան փորձեց զիս առաջ քաշել : Մէկ
երկու քայլ առի և նորէն գեաին ինկայ ,

«Տեսէք , ո՛չ միայն իր ծունկերը այլ նաև իր ոտքն
ալ վիրաւորուած է : Իր սմբակը ամբողջովին ծակծկած է ,
դարմանալի չէ որ գեաին ինկած է : Կը վախնամ որ
Ռուբէն բնական վիճակի մէջ չէր , եթէ ոչ՝ ինչպէս պի-
տի հանդուրժէր այնպիսի քարոտ տեղերու վրայէն վա-
րել պայտէ զուրկ ձին : Յայտնի է թէ խելքը զլուխը
չէր , կը կասկածիմ որ իր հին փորձութեան մէջ ինկեր
է դարձեալ : Խեղճ Շուշանը , որքա՛ն սովորուած էր
երբ եկաւ հարցնելու թէ արդեօք տակաւին վերադար-
ձած չէ : Այնպէս ձեւացուց թէ բնաւ անձկութիւն չու-
նէր , և շատ մը պարագաներ կը յիշէր , որոնք կրնային
իր ուշանալուն պատճառ ըլլայ : Բայց տակաւին խընդ-
րեց իզմէ որ երթամ զինքը փնտռեմ : Ի՛նչ կրնանք ընել
հիմայ : Զին ալ տուն տարուելու է , ինչպէս մարդը . և
ատիկա զիւրին գործ չէ» :

Վերջապէս համաձայնեցան որ Ռոպէրթ ձիապանը
զիս առաջնորդէ , և Նէտ ալ մարմինը տանի : Դժուարին
գործ մըն էր մարմինը կառքին մէջ դնելը , որովհետեւ
մէկը չկար կոճապղպղը բռնելու համար . բայց ան ալ
գիտէր , ինչպէս գիտէի ես , թէ ի՛նչ պատահած է ու
անշարժ կեցաւ : Ասիկա իմ մասնաւոր ուշադրութիւնս
գրաւեց , որովհետեւ եթէ թերութիւն մը ունէր , այն ալ
անհամբեր ըլլալն էր իր կեցած տեղը :

Նէտ գանդաղօրէն ճամբայ ելաւ իր տխուր բեռով ,
և Ռոպէրթ եկաւ անգամ մըն ալ ոտքս քննելու : Յետոյ
թաշկինակ մը առաւ , և ոտքս զգուշութեամբ կապեց ,
և այսպէս առաջնորդեց զիս դէպի տուն : Երբեք չպիտի
մոռնամ այդ գիշերային ճամբորդութիւնը երեք մղոնէ
աւելի տեղ : Ռոպէրթ հանդարտութեամբ կ'առաջնորդէր
զիս , և ես ալ կրցածիս չափ կը քայլէի կողն ի կող , մեծ
նեղութիւն կրելով : Տարակոյս չունիմ որ շատ կը ցա-
ւէր վրաս , որովհետեւ յաճախ կը շոյէր զիս ու քաջա-
լերական խօսքեր կ'ընէր :

Վերջապէս իմ խցիկս հասայ , և քիչ մը կերակուր
կերայ : Ռոպէրթ իմ ծունկերս թաց լաթով փաթթեց , և
ոտքիս ալ թեկի խիւս կապեց՝ տաքութիւնը քաշելու
և զայն մաքրելու համար , մինչեւ որ ձիադարման բժիշկը
գար , հետեւեալ առտուն : Եւ ես կրցայ յարդին վրայ
պառկիլ և քնանալ հակառակ ցաւիս :

Հետեւեալ օրը բժիշկը զիս քննելով յայտարարեց
թէ կը յուսար որ յօդուածս վնասուած չէ . և այդպէս
դեռ հաւանականաբար պիտի կարենայի աշխատիլ , բայց
վէրքին հետքը միշտ պիտի մնար : Անշուշտ ջանք չիւր-
նայեցին զիս բուժելու համար , բայց երկարատեւ ու
ցաւառիթ գործողութիւն մըն էր : Ուռեցքներ գոյացան
ծունկերուս վրայ , և զանոնք այրելու ստիպուեցան . և

երբ վերջապէս բուժուեցաւ, երկու ծունկերուս վրայ
այ կսկծեցնող հեղուկ մը դրին, բոլոր մազերը թափելու
համար: Անշուշտ պատճառ մը ունէին որ այսպէս ըրին:

Որովհետեւ Ռուբէնի մահը այնքան յանկարծական
եղած էր և ականատես մըն ալ չկար, քննութիւն մը
բացուեցաւ: Թէ՛ պանդոկապետը և թէ՛ ուրիշներ վկայե-
ցին թէ գինով վիճակի մէջ էր ճամբայ ելլելէն առաջ: Իմ
պայտս գանուեցաւ քարերուն մէջ, այնպէս որ իրողու-
թիւնը կատարելապէս յայտնուեցաւ, և ես ամէն մե-
ղադրանքէ ազատեցայ:

Ամէն մարդ կը խղճար Շուշանի վրայ: Գրեթէ խելքը
կորսնցուցած էր: «Որչա՛փ բարի էր, կը կրկնէր դարձեալ
և դարձեալ. այդ անիծեալ ըմպելիքն է պատճառը. ա՛հ
Ռուբէն, Ռուբէն»: Այսպէս շարունակեց, մինչև որ ա-
մուսինը թաղուեցաւ, և յետոյ, որովհետեւ ո՛չ իրեն
յատուկ բնակարան ունէր և ո՛չ ազգական, ստիպուեցաւ
անգամ մըն ալ թողուլ իր ներկայ սիրուն անակը, և իր
վեց անչափահաս զաւակներովը մթին ու սիւսեր վայր
մը ապաստանիլ:

ՓԼՈՒԽ ԻԷ.

ԱՆԿՈՒՄԸ

Երբ ծունկերս ըստ բաւականին բուժուած էին, զիս
մէկ երկու ամիս արձակ թողուցին ընդարձակ մարզա-
գետանի մը մէջ: Ուրիշ որ և է արարած չկար հոն, և
թէպէտ ազատութիւնս կը գնահատէի, ու քաղցր խտտէն

կ'ախորժէի, բայց ինքզինքս միայնակ կը զգայի: Կոճա-
պղպեղ և ես մտերիմ բարեկամներ եղած էինք, և հիմայ
իր կարօսը կը քաշէի: Յաճախ կը վրնջէի, երբ ձիերու
ոտքի ձայնը կ'առնէի ճամբուն վրայ, բայց քիչ անգամ
պատասխան կ'ընդունէի, մինչև որ առտու մը դուռը
բացուեցաւ, և ա՛հ ներս եկաւ սիրելի Կոճապղպեղը:

Մարդը իր չուանը հանեց, ու զինքը արձակ թողուց
հոն: Ուրախ մրմունջով մը իրեն մօտեցայ. ուրախ էինք
իրար նորէն տեսնելուս. բայց չուտով իմացայ թէ մեր
հաճոյքին համար չէր որ այսպէս իրարու քով բերուած
էինք: Իր պատմութիւնը չափազանց երկար է, բայց
իրողութիւնը այն էր որ չարաչար գործածուելով վնասուած
էր, և հիմայ հոս բերուած էր հանգստանալու համար:

Լորալին սղան երիտասարդ էր ու խրատ մտիկ չէր
ըներ. յանդուգն ձի հեծնող մըն էր, և բնաւ առիթ չէր
կորսնցնէր սրսի երթալու, ձիերը բնաւ հոգը չընելով:
Իմ ախտէն ելլելէս քիչ վերջ ձիարշաւ մը կար և ինքը
որոշեց մասնակցիլ: Թէպէտ ձիապանը ազգարարեց իրեն
որ Կոճապղպեղը յոգնած էր և արչաւին մասնակցելու
վիճակին մէջ չէր, բայց չուզեց հաւատալ և արչաւին
օրը խեղճ ձին ստիպեց ամէնէն արագընթացներուն
հետ մրցելու: Իր աշխոյժ բնութեամբը իր բոլոր ոյժը
գործածեց, երեք առաջին ձիերէն մէկն ալ ինքը եղաւ:
Բայց չնչասպառ եղած էր. անկէ զատ Լորալը ծանրա-
մարմին էր և ձիուն կռնակը վնասուած էր: «Նւ այսպէս,
ըսաւ, մենք ապիկար եղած ենք մեր մատղաշ տարիքին
մէջ, դուն գինովի մը և ես յիմարի մը պատճառաւ.
Խիստ դժնդակ վիճակ մըն է ասիկա»: Երկուքս ալ կը
զգայինք որ մեր առջի կորովը չունէինք: Սակայն այդ
պատճառաւ չզղարկեցանք իրարու ընկերութիւնը վայելե-
լէ: Քառասմբակ չէինք վազեր, ինչպէս երբեմն, բայց

մէկտեղ կ'արածէինք ու կը պառկէինք, և ժամերով մէկտեղ կը կենայինք ծառի մը շուքին տակ, մեր գլուխները իրարու մօտեցուցած: Այսպէս մեր ժամանակը անցուցինք, մինչև որ ընտանիքը քաղաքէն վերադարձաւ:

Օր մը տեսանք որ դուքը մարգագետինը կը մըտնէր Եօրքին հետ: Ճանչցանք զիրենք, և ծառին տակ հանդարտ կենայով թողուցինք որ մեզի մօտենան: Մեզ խնամով քննեցին: Դուքը վշտացած երեւոյթ մը ունէր:

«Ահաւասիկ երեք հարիւր ոսկի կորսուած պարապ տեղը, ըսաւ, բայց ինչ որ զիս ամէնէն աւելի կը վշտացընէ, այն է որ այս ձիերը գրեթէ կորսուած են, մինչդեռ իմ բարեկամս կը կարծէր թէ լաւ խնամք պիտի վայելեն մեր քով: Զամբիկը թող տարի մը անգործ մնայ, տեսնենք թէ ինչ կ'ըլլայ արդիւնքը. բայց սեւը ծախուելու է. կը ցաւիմ, բայց այդպիսի ծուկերով ձի չեմ կրնար ունենայ իմ ախոտիս մէջ»:

«Անշուշտ ո՛չ, տէր իմ, ըսաւ Եօրք, բայց կարելի է այնպիսի տեղ մը գտնել իրեն, ուր երեւոյթը այնքան չի փնտռուիր, և ուր սակայն լաւ խնամք պիտի վայելէ: Ես մէկը կը ճանչնամ, որ երբեմն աժան ձի կը փնտռէ, և գիտեմ որ լաւ խնամք կը տանի իր ձիերուն: Քննութեան արդիւնքը այն եղաւ որ ձին մեղադրելի չէր. ձեր կամ իմ յանձնարարութիւնս վստահութիւնս պիտի ներչընչէ անշուշտ»:

«Լաւ կ'ըլլայ որ դուք գրէք իրեն, ես դրամէն աւելի տեղը կը փնտռեմ»:

Ասիկա ըսելով մեկնեցաւ:

«Քիչ ատենէն քեզ պիտի տանին, ըսաւ Կոճապղպեղ, և ես իմ միակ բարեկամս պիտի կորսնցնեմ. շատ հաւանական է որ անգամ մըն ալ իրար չպիտի տեսնենք: Դժուարին վիճակ մըն է ասիկա»:

Ատկէ գրեթէ չաբաթ մը վերջ Ռոպէրթ մարգագետինը մտաւ պախուրձով մը, զոր իմ գլուխս անցուց, և զիս առաւ տարաւ: Պատահութիւնս չունեցայ մնաս բարով ըսելու Կոճապղպեղին. երկուքս ալ վրնջեցինք, երբ կը մեկնէի. երբոր ցանկապատէն ելայ, անձկութեամբ կը վազվզէր, ձայն տալով ինծի:

Եօրքի յանձնարարութեամբ՝ վարձու ձիեր պահող մը գնած էր զիս: Կառախուժութիւն քովէն երթալու ստիպուած էի, ինչ որ նորութիւն մըն էր ինծի համար. նախ դժուարաւ կը հանդուրժէի, բայց երբ տեսայ որ ինծի չի վնասեր, բոլորովին անտարբեր դարձայ:

Երբ ճամբորդութիւնս աւարտեցաւ, ինքզինքս գտայ ըստ բաւականին հանգստաւէտ ախոտի մը մէջ, ուր լաւ խնամք կար: Այս ախոտները չէին այնքան օդասուն ու հաճելի որքան անոնք որոնց վարժուած էի: Ընցիկներուն տախտակամածը հակած էր փոխանակ հորիզոնական ըլլալու, և որովհետեւ գլուխս մտուրին կապուած էր, միշտ ստիպուած էի չեղին վրայ կանգնիլ, ինչ որ խիստ յոգնեցուցիչ էր: Մարդիկ կ'երեւայ թէ տակաւին հասկցած չեն որ ձիերը աւելի գործ կրնան կատարել, եթէ կանգնելու հանգիստ տեղ մը ունենան ու կարենան զիւրաւ շարժիլ. բայց զիս մաքուր կը պահէին, առատօրէն կը կերակրէին և մեր տէրը հաւանականաբար ոչինչ կը ինայէր մեր հանդատութեան համար: Շատ մը ձիեր ու տեսակ տեսակ կառքեր կը պահէր վարձու տալու համար: Երբեմն իր մարդիկը կը վարէին այս կառքերը, երբեմն ալ այն պարոնները կամ տիկիները որոնք կը վարձէին զանոնք:

ՓԼՈՒՆ ԻՔ.

ԱՇԽԱՏԱՆՔԻ ՁԻՈՒ ԿԵԱՆՔԸ

Մինչեւ հիմայ զիս վարողները այնպիսի անձեր էին, որոնք գոնէ վարել գիտէին, բայց այստեղ կը մնայինք այնպիսի մարդոց ձեռքը, որոնք կամ վարել չէին գիտեր կամ չարաչար կը վարէին: Եւ որովհետեւ ես աշխատանքի ձի մըն էի, և որ և է մէկը կրնար վարձել զիս, ու միւս կողմէ հեղ ու հանդարտաբարոյ էի, հետեւաբար վստահելի միւսներէն աւելի յաճախ վարձու կը սրուէի տգէտ մարդոց: Երկար պիտի ըլլար նկարագրել զիս վարելու սարքեր կերպերը. մէկ քանին բաւական են:

Նախ կային պիրկ սանձով վարողները, մարդիկ որոնք անանկ կը կարծէին թէ ամէն բան կախում ունէր սանձը կրցածնուն չափ պիրկ բռնելէն, երբեք հանգիստ չտալով ձիուն բերնին և չարժելու բնաւ ազատութիւն չձգելով: Ձին միշտ պինդ բռնելու է կ'ըսեն և գլուխը վեր, իբր թէ ձին ինքնաբերաբար վեր չպիտի բռնէր իր գլուխը:

Այն ձիերը որ մնասուած են, և որոնց բերանները կարծրացած ու անզգայ դարձած են այդ տեսակ վարողներու շնորհիւ, կարելի է օգտուին այսպիսի վարմունքէ մը. բայց այնպիսի ձիու մը համար որ կրնայ իր սրունքներուն վստահիլ, և որ զիւրազգած բերան մը ունի ու զիւրաւ կը կառավարուի, ասանկ վարմունք մը ո՛չ միայն նեղիչ է, այլ եւ անխելք:

Կան նաև թոյլ սանձով վարողները, որոնք սանձերը

անհոգ կերպով մեր կռնակին վրայ կը ձգեն, և իրենց ձեռքերը իրենց ծունկերուն վրայ կը հանդէպեն ծուրէն: Անշուշտ այսպիսիները օգնելու անպատրաստ են, եթէ բան մը պատահի յանկարծ: Եթէ ձի մը խրաչի, կամ յանկարծ վազէ, կամ ոտքը սահի, ոչ ձիուն և ոչ իրենք իրենց կրնան օգնել, մնասը տեղի ունենալէն առաջ: Անշուշտ ես իմ մասին առարկութիւն չունէի այս ընթացքին դէմ, որովհետեւ կամ սայթաչքելու և կամ վախնալու սովորութիւն չունէի: Բայց այդ անհոգ ընթացքը ծուրութեան ու անզգուշութեան կը վարժեցնէ ձին, և երբ ուրիշ վարողի մը ձեռքը կ'անցնի, հարկ կ'ըլլայ խաբազանել ու չարչարել զինքը: Կօրտըն ազնուականը միշտ հոգ կը տանէր մեր քայուածքին ու մեր վարմունքին: Իր կարծիքը այն էր թէ ձի մը խանգարելը այնքան դատապարտելի է որքան մանուկ մը խանգարելը, և երկուքին ալ թշուառութեան պատճառ կ'ըլլայ ապագային մէջ:

Այսպէս վարողներ նաև անհոգ են իրենց ձիերը խնամելու մասին: Այնպիսի մէկը անգամ մը իր կառքին լծեց զիս: Հետը տիկին մը ունէր և երկու տղաք: Երբ ճամբայ ելանք, սանձը թոյլ թողուց մէկ կողմ, և անշուշտ շատ մըն ալ անխմատ հարուածներ տուաւ ինձի, թէև ես իմ դօրծս կը կատարէի: Ծամբուն շատ մը մասերը նորոգուելու վրայ էին, և բազմաթիւ թոյլ քարեր ցրուած էին հոս հոն: Ձիս վարողը կը ծիծաղէր, կը կատակարանէր տիկնոջ ու տղոց հետ, և դիտողութիւններ կ'ընէր տեսարաններուն վրայ. բայց երբեք խոհեմութիւնը չունեցաւ իր ձին ալ մտածելու, կամ ճամբուն աւելի հարթ կողմերը առաջնորդելու զայն: Չարմանալի չէր որ սուր քար մը մխուեցաւ իմ առջի ոտքերէս մէկուն մէջ:

Կօրտըն ազնուականը կամ Յովհաննէս անմիջապէս

պիտի հասկնային որ արկած մը պատահած էր : Նոյն իսկ եթէ մութ ալ ըլլար , փորձառու ձեռք մը սանձէն պիտի կրնար դատել թէ թերութիւն մը կար քայուածքիս մէջ , պիտի իջնէր ու քարը հանէր : Բայց այս մարդը իր խնդանն ու խօսիլը շարունակեց , մինչ ամէն քայլափոխի քարը ալ աւելի կը տեղաւորուէր սոքիս միտին մէջ : Քարը սուր էր ներսի կողմը և տախարակ զուրսի կողմը , այսինքն ամէնէն վտանգաւոր տեսակը , որ կրնայ ձիու մը սոքին միտուի . որովհետեւ թէ՛ սոքը կը կտրէ և թէ՛ դիւրաւ սայթայքելու պատճառ կ'ըլլայ :

Մարդը արդեօք մասամբ կո՞յր էր թէ միայն անհող . չեմ գիտեր . բայց մինչև կէս մզն տեղ յաւաճանող պէտք եղաւ որպէս զի հասկնայ եղածը . սկսած էի այնքան ցաւ զգալ ու կաղալ որ վերջապէս տեսաւ ու պուռայ . « Ի՛նչ անվայել բան , կաղ ձի մը տուեր են ինձի » :

Յետոյ սանձը ցնցեց ու իր խարսղանով հարուածներ իջեցուց աղաղակելով . « Պարապ տեղը ձեր զինուորի մը պէս մի վարուիր հետս , այս ճամբան պիտի վերջացընենք , անօգուտ է կաղ ու ծոյլ դառնայ » :

Ճիշտ այդ միջոցին ազարակապան մը եկաւ , գլխարկը հանեց քաղաքավարութեամբ , և ըսաւ .

« Ներեցէք , պարոն , ձեր ձիուն արկած մը պատահած ըլլալու է . այնպէս կ'երեւայ թէ քար մը մխուած է իր պայտին մէջ : Եթէ թոյլ կուտաք , իր սոքը քննեմ , այս ցրուած թոյլ քարերը չափազանց վտանգաւոր են ձիերուն համար » :

« Վարձուած ձի մըն է , պատասխանեց , չեմ գիտեր թէ ի՛նչ պատահած է . ամօթ որ այսպիսի կաղ ձի մը յանձներ են ինձի » :

Ազարակապանը ձիէն իջաւ անմիջապէս , և իր ձիուն սանձը բազուկին անցընելով իմ սոքս քննեց :

« Քար մը մտած է , կաղ չէ այս ձին » , ըսաւ :

Նախ ջանաց իր ձեռքովը քաշել : Բայց որովհետեւ շատ խորը մխուած էր , գրպանէն գործիք մը հանեց և սնուով բուսական գծուարութեամբ յաջողեցաւ քարը քաշել : Յետոյ զայն ցոյց տալով ըսաւ .

« Ահաւաստիկ քարը որ ձեր ձիուն սոքը մտած էր , կը վարձանամ որ գետին չէ ինկեր մինչև հիմայ և ծունկերն ալ չեն կթոտեր » :

« Շատ տարօրինակ է , պատասխանեց պարոնը , բնաւ չէի գիտեր թէ քար կրնայ մանեկ ձիու մը սոքին մէջ » :

« Գիտնաք կամ ոչ , ըսաւ ազարակապանը արհամարհանքով , իրողութիւնը այս է , և ամէնէն լաւ ձիերուն ալ կրնայ պատահիլ ստիկա , մանաւանդ այսպիսի ճամբու մը վրայ : Եթէ մէկը չուզեր որ ձին կաղայ , պէտք է ո՛չ աղիւր ըլլայ , և անմիջապէս քարը հանէ : Այս ձիուն սոքը չափազանց վնասուած է , եթէ կը ներէք , խորհուրդ պիտի տամ , պարոն . որ քիչ մը ժամանակ չստիպէք զինքը արագ երթալ . իր կաղութիւնը կարելի չէ որ չուտով բուժուի » :

Գարձեալ հեծաւ իր ձին և գլխարկը հանելով սիկինը բարեւեց ու մեկնեցաւ :

Անոր մեկնելէն վերջ պարոնը սանձը ցնցեց ու կաղմածս ծեծեց . հասկցնել կ'ուզէր թէ պէտք է ճամբայ ելլէի : Աւրախ էի որ քարը հանուած էր , թէև դեռ շատ ցաւ կը զգայի :

Այս տեսակ փորձութիւններ հաղուաղէպ չէին մեզի , աշխատանքի ձիերուս համար :

ՔԼՈՒԽ ԻՔ.

Ո Ի Ր Ի Շ Փ Ո Ր Ձ Ո Ի Թ Ի Ի Ն Ն Ե Ր

Վարելու ուրիշ եղանակ մըն ալ վայրաշարժի արագութեամբ վաղցնելն է: Քաղաքի բնակիչներն են մեծ մասամբ ասիկա ընողները: Անանք երբեք անձնական ձի ունեցած չեն և երկաթուղիով ճամբորդելու վարժուած են: Անանկ կը կարծեն թէ ձիւն չողեշարժ մեքենայ մըն է. քանի որ անգամ մը դրամ վճարած են ձի մը վարձելու համար, կրնան ուղածնուն չափ հեռու, ուղածնուն չափ արագ և ծանրաբեռնեալ վաղցնել զայն: Ծամբաները ցեխոտ ըլլան կամ վտանգաւոր, քարուտ ըլլան կամ հարթ, բլուրէ վեր կամ վար, միշտ ստիպուած են նոյն արագութեամբ երթալ, առանց դադարի: Չէ որ դրամ տուած են: Իսկ ձիւն. ան վարժուած է. ձիերուն գործը ինչ է, եթէ ոչ մարդիկը բլուրն ի վեր հանել: Խարազանը կը շարժի, սանձը կը ցնցուի, և յաճախ բիրտ յանդիմանողական ձայն մը կ'աղաղակէ. «Յառաջ, ձոյլ կենդանի»: Ու դարձեալ խարազանի հարուածներ, մինչ մենք մեր բոլոր կրցածը կ'ընենք առաջ երթալու համար, առանց գանգատելու, առանց ապստամբելու, թէև յաճախ չափազանց նեղուած ու սրտաբեկ ըլլանք:

Վարելու այս եղանակը պատճառ կ'ըլլայ մեր շուտ մաշելուն: Նախապատիւ կը սեպեմ քսան մղոն երթալ զգուշաւոր կառապանի մը հսկողութեամբ. քան երկու մղոն այս անդգոյշ մարդոց հետ:

Ուրիշ թերութիւն մըն ալ այս է որ գրեթէ երբեք անուակալը չեն գործածեր, որքան ալ գառիւլայր ըլլայ բլուրը, ու այսպէս վտանգաւոր արկածներ կը պատահին

երբեմն. իսկ եթէ զայն գործածեն ալ, երբեմն կը մոռնան թուլցնել երբ բլուրին ստորտը հասնին, ինչ որ սոսկալի նեղութիւն կը պատճառէ ձիուն:

Դարձեալ՝ այն քաղաքացիները՝ փոխանակ հանգարտ քայլով ճամբայ հանելու, ինչպէս պարոն մը պիտի ընէր, ընդհանրապէս կատարեալ արագութեամբ կը մեկնին նոյն իսկ ախոսին բակէն, և երբ կանգ առնել ուզեն, նախ կը խարազանեն մեզ, և յետոյ այնքան յանկարծ սանձը կը քաշեն, որ մենք գրեթէ մեր դիտարուն վրայ կ'իջնանք, և մեր բերանն ալ սանձէն կը վիրաւորուի: Վարպետ գործ մը կը սեպեն զայն, և երբ անկիւնէ մը դառնան, շատ յանկարծակի կը դառնան, իբր թէ չիտակ կամ սխալ ուղղութիւն չըլլար:

Լաւ կը յիշեմ, գարնան իրիկուն մը, ես և ուրիշ ձի մը ամբողջ օրը դուրսն էինք: Մեր հեռան էր բուն կառապանը, զգուշաւոր ու բարի մարդ մը: Խիտ հաճելի օր մը անցուցինք: Վերջալոյսին միջոցին տուն կը վերադառնայինք արագ քալուածքով մը: Մեր ճամբան սուր անկիւնով մը դէպի ձախ կը դառնար, բայց որովհետև մէկ կողմէ ցանկին շատ մօտ էինք և լայն տեղ կար անցնելու, կառապանը սանձը չքաշեց: Երբ անկիւնին մօտեցանք, լսեցի որ երկանիւ կառք մը ուղղակի մեր վրայ կու գար բլուրն ի վար: Յանկը բարձր էր և ոչինչ կըրնայի տեսնել. վայրկեանէ մը իրարու բաղխեցանք: Բարետողաբար ես ցանկին կողմն էի, ընկերս ձողին ձախ կողմն էր և ինքզինքը պաշտպանելու ամէն միջոցէ զուրկ էր: Կառապանը դէպի անկիւնը կու գար, և երբ մեզ նշմարեց, ժամանակ չունէր իր կառքին ուղղութիւնը փոխելու: Խեղճ ընկերս էր որ կրեց բովանդակ բաղխումը՝ ձողը ճիշդ իր կուրծքը մխուսեցաւ. տատամեցաւ, արձակելով ձի մը, զոր երբեք չպիտի մոռնամ:

Միւս ձին ետեւի վրայ խնկաւ և ձողին մէկ մասը կտա-
րեցաւ: Այդ ձին այ մեր ախտուէն էր, և լծուած էր
բարձր անիւններով կառքի մը, ուրկէ երիտասարդները
չառ կ'ախորժէին:

Կառքը վարողը այն պատահական տգէտ մարդերէն
մէկն էր, որոնք նոյն խոկ չեն գիտեր թէ ո՞րն է իրենց
ուղղութիւնը ճամբուն մէջ, և եթէ գիտնան այ՛ հոգ չեն
ընեն: Այնպէս իմ գժբախտ ընկերոջս մարմինը փռուել-
ուած էր, և արիւնը առատօրէն կը հոսէր: Ըսին որ եթէ
վէրքը քիչ մը աւելի խորունկ ըլլար, մահացու պիտի
ըլլար: Թերեւս աւելի աղէկ՝ եթէ մահացու եղած ըլլար.
խեղճ արարածը:

Շատ ժամանակ անցաւ մինչև որ վէրքը բժշկուե-
ցաւ. յետոյ, ամուսի սալ քաշելու համար մէկը գնեց
զինքը, և ձիերը միայն գիտեն թէ ի՞նչ գժուար գործ է
ասիկա:

Այնուհետև ուրիշ ընկեր մը ունէի, զօրաւոր, վա-
յելչակազմ կենդանի մը, թխադոյն երկար բաշով ու պո-
չով: Ազնիւ սերունդէ չէր, բայց խիստ սիրուն էր և
քաղցրարարոյ. տակաւին անձկութեան նայուածք մը կար
իր աչքերուն մէջ, ուրկէ յայտնի կ'ըլլար թէ նեղութիւն
մը ունէր: Առաջին անգամ որ մէկտեղ դուրս ելանք,
տեսայ որ տարօրինակ քաղուածք մը ունէր, քանի մը
քայլ կը վազէր, և յետոյ դէպի առաջ կը ցատկէր:

Խիստ անհաճոյ էր ասիկա իրեն հետ լծուած ձիուն
համար. ևս այ կը գրգռուէի: Երբ տուն դարձանք,
պատճառը հարցուցի:

«Ահ, ըսաւ խռով ձայնով մը, գիտեմ որ քաղուած-
քըս շատ գէշ է, բայց ի՞նչ կրնամ ընել, յանցանքը իմն
չէ. պատճառը իմ սրունքներու կարճութիւնն է: Իմ
բարձրութիւնս գրեթէ ձերինին հաւասար է, բայց ձեր

սրունքները երեք մասնաշափի չափ աւելի երկայն են
ձեր ծունկերէն վեր, քան իմն, և անտարակոյս դուք
կրնաք աւելի երկայն քայլ առնել և աւելի արագ երթալ:
Իմ բոլոր նեղութեանս պատճառը իմ սրունքներու
կարճութիւնն է»:

«Բայց դուք, ըսի, այնքան զօրաւոր ու բարեբա-
ւոյ էք»:

«Մարդիկ արագ երթալ կ'ուզեն, և եթէ մէկը չը
կարենայ ուրիշ ձիերու հաւասարիլ, բոլոր ատենը հար-
ուածներ կը տեղան վրան: Ես այ ստիպուած եմ կրցածիս
չափ անոնց հաւասարիլ, և այս տգեղ քաղուածքը ստա-
ցած եմ: Միշտ այսպէս եղած չեմ. երբ դեռ իմ առջի
տիրոջս քովն էի, շատ աւելի կանոնաւոր քաղուածք մը
ունէի, բայց ան զիս այնքան չէր փութացներ: Գիւղի
մը երէցն էր, և շատ բարետիրտ մարդ մը: Իրարմէ
հետև երկու եկեղեցիներ ունէր և շատ զբաղած էր.
Բայց երբեք չէր յանդիմաներ զիս կամ չէր հարուածեր՝
աւելի արագ չքայելու համար: Շատ կը սիրէր զիս:
Որչա՛փ ուրախ պիտի ըլլայի, եթէ դարձեալ իր քովը ըլ-
լայի, բայց մեծ քաղաք մը տեղափոխուեցաւ և զիս
ազարակապանի մը ծախեց: Կան ազարակապաններ որոնք
առաջնակարգ տէրեր են, բայց ասիկա գժուճ մէկն էր.
Ըսաւ ձի ունենալը կամ լաւ վարելը հոգը չէր. միայն
արագ երթալը հոգը կ'ընէր: Կրցածիս չափ արագ կ'եր-
թայի, բայց նորէն չէի կրնար գոհացնել զինքը. շարու-
նակ կը խորազանէր զիս. այս պատճառաւ այսպէս դէպի
առաջ ցատկելու վարժուեցայ, արագ երթալ կարենալու
համար: Տօնապաճառի օրերը մինչև ուշ ատեն պանդոկը
կը մնար, և յետոյ զիչեր ատեն կ'աճապարէր տուն հաս-
նելու: Գիչեր մը դարձեալ սովորականին պէս կ'աճապա-
րէր, երբ յանկարծ անիւը ճամբուն վրայ ծանր բանի մը

զարնուեցաւ և անմիջապէս կառքը գլորեցաւ : Ինք ալ գետինը փուռեցաւ . կարծեմ մէկ թեւը և մէկ քանի կողակիւնները կոտրեցան . անկէ ետքը մէյ մըն ալ չգործածեց զիս . նոյն բանը պիտի պատահի ինծի , ամէն տեղ , եթէ մարդիկ ուղեն ամապարել : Երանի՛ թէ սրունքներս աւելի երկայն ըլլային» :

Խեղճ ընկերս , շատ կը ցաւէի իր վրայ և չէի կրնար մխիթարել զինքը , որովհետեւ գիտէի թէ որքա՛ն դժուարին էր յամբընթաց ձիերուն համար՝ արագընթացներուն հետ լծուիլ իրենք են որ կ'ընդունին բոլոր խաբազանի հարուածները , թէև խեղճերը բնաւ յանցանք չունին :

Յաճախ մինակը կը լծուէր կառքի , և տիկիններէն ոմանք շատ կը սիրէին զինքը , որովհետև շատ հեղ էր : Քիչ ետքը զինքը գնեցին երկու տիկիններ , որոնք անձամբ իրենց կառքը կը վարէին , և կը փափաքէին ապահով ու բարի ձի մը ունենալ :

Քանի մը անգամներ հանդիպեցայ իրեն գիւղը . հանգարա քաղուածքով մը կ'երթար , շատ զուարթ ու դո՛ւ երեւոյթով մը : Գո՛հ էի որ իրեն յարմար տեղ մը գտած էր :

Իր մեկնելէն վերջ ուրիշ ձի մը եկաւ : Դեռ մատուղաչ էր և գէշ համբաւ մը ունէր իբր խրտչող և փախչող . այդ պատճառաւ աղէկ տեղ մը կորսնցուցած էր : Հարցուցի իրեն թէ ինչո՞ւ այդպէս կը խրտչէր :

«Ես ալ չեմ գիտեր , պատասխանեց : Ես շատ երկչոտ էի , երբ մատուղաչ էի , և քանի մը անգամներ վախցայ . և եթէ տարօրինակ բան մը տեսնէի , գլուխս կը դարձնէի և վրան կը նայէի . մեր աչապահները արգելք կ'ըլլան բան մը տեսնելու ու հասկնալու , եթէ մէկ կողմ չդառնանք : Այն ատեն տէրս կը սկսէր խաբազանել զիս , ինչ որ անշուշտ սարսափս կը մեծցնէր : Եթէ թողուր որ

ես հանդարտութեամբ նայէի բոլորտիքս և վստահ ըլլայի որ ինծի վրաս պատճառող ոչինչ կայ , հարկաւ հեազնեալ պիտի վարժուէի անոնց : Օր մը ծեր պարոն մը իրեն հետ կառքին մէջն էր , և հովը ճիշդ գլխուս քով փչեց բերաւ ձերմակ թուղթի կամ կտաւի խոչոր կտոր մը : Խրտչեցայ և սկսայ վազել : Տէրս , իր բարի սովորութեան համեմատ , սկսաւ չարաչար հարուածել զիս , բայց ծերը միջամտեց . «Սխալ կ'ընես , սխալ կ'ընես , պէտք չէ երբեք խրտչող ձին ծեծել , բոլորովին կը խրտչի , որովհետև կը վախնայ . և դուք միայն զինքը աւելի կը վախցնէք , և յոռի սովորութիւն մը ստանալուն կը նպաստէք» : Յայտնի էր թէ ամէն մարդ իմ տիրոջս պէս չէր : Իմ գիտցած բաներէս երբեք չեմ վախնար : Ես մեծցայ դաբաստանի մը մէջ , ուր եղջերուներ կային : Անշուշտ ես անոնց ծանօթացած էի , ինչպէս ծանօթացած էի ոչխարներուն ու կովերուն . մինչդեռ կան ձիեր , նոյն իսկ չխրտչող ձիեր , որոնք կը վախնան եղջերուներէն» :

Գիտէի որ ընկերոջս ըսածը ճիշդ էր , ու կը փափաքէի որ ամէն մատուղաչ ձիու վիճակէր բարի տէր մը ունենայ :

Անշուշտ երբեմն լաւ կառավարներու կը հանդիպէինք : Կը յիշեմ որ առտու մը կառքի մը լծուեցայ և ընդարձակ տան մը առջեւ տարուեցայ : Երկու պարոններ դուրս եկան . սասնցմէ բարձրահասակը գլխուս մօտ եկաւ ու սանձը քննեց , վզնոցս ալ շարժեց , տեսնելու համար թէ վիզիս հանգիստ կերպով յարմարած է :

«Կը կարծէ՞ք թէ այս ձին կղակակալի պէտք ունենայ» , հարցուց իր ընկերոջը :

«Ինծի այնպէս կը թուի թէ առանց անոր ալ կ'ըլլայ . եղակիս կերպով վայելուչ բերան մը ունի . և թէև աշխոյժ է , բայց մոլութենէ զերժ է» :

«Յս չեմ ուզեր կզակահայ գործածել, ըստ պարո-
նը, հաճեցէք հանել զայն, և սանձը երեսին վրայէն ան-
ցուցէք: Ձիուն բերանը պէտք է հանգիստ ըլլայ երկար
ճամբորդութեան ատեն, այնպէս չէ՞, սիրելիս», ըստ
վիզս չոյերով:

Յետոյ սանձը ձեռք առաւ և երկուքն ալ կտաքը
մտան: Հիմայ կը յիշեմ թէ ինչ հանգարտութեամբ զիս
դարձուց, և ինչ մեղմութեամբ սանձը շարժեց՝ ճամբայ
եղած ատեննիր:

Վիզս վեր անկեցի և իմ լաւագոյն քայլովս մեկնե-
ցայ: Դիտելի թէ մէկը կար ետեւս որ գիտէր թէ ինչ-
պէս գործածելու է ազէկ ձի մը: Իմ հին օրերս յիշեցի
և ուրախացայ:

Այս պարոնը շատ սիրեց զիս, և քանիցս ժամերով
զիս փորձելէն վերջ, իմ տէրս համոզեց որ զիս ծախէ
իր մէկ բարեկամին: Այդ սանձը, հեծնելու համար, վըս-
տահելի ձի մը ունենալ կ'ուզէր: Այսպէս՝ ամառը դս րձ-
եալ ծախուեցայ:

ՊԼՈՒՆ Ա.

Գ Ո Ղ Մ Ը

Իմ նոր տէրս ամուրի էր և առեւտուրով զբաղած:
Իր բժիշկը յանձնարարեց իրեն ձիով պտոյտ ընել, և ա-
սոր համար զիս գնեց: Իր բնակարանէն ոչ շատ հեռու
ախտու մը վարձեց և ձիապան մը դտաւ: Իմ տէրս շատ
քիչ բան գիտէր ձիերու մասին, բայց խոհմութեամբ

կը վարուէր հետս, և շատ երջանիկ ու հանգիստ պիտի
ըլլայի: Ամենալաւ տեսակէն խոտ ու վարսակ ապսպրեց,
ինչպէս նաև ծեծուած լուրիս, թևի ու վիզն, որպէս զի
մարդը իմ կերակուրիս գործածէ: Լաւ լսեցի սիրոջս
այս մասին առեւ իրամանները, այնպէս որ գիտէի թէ
առատ ուտելիք կար և ես հանգիստ պիտի ըլլայի:

Քանի մը օր ամէն բան յաջող գնաց, տեսայ որ
ձիապանս իր գործին հմուտ էր: Ախտու մաքուր ու օ-
ղաւէտ կը պահէր, և զգուշութեամբ կը դարմանէր զիս:
Միշտ ազնիւ էր: Քիչ վերջ տեսայ որ վարսակի չափը
կը պակսէր, լուրիս կ'ունենայի, բայց թեփ խառնուած
էր հետը փոխանակ վարսակի, ուրկէ խիստ աննշան
քանակութիւն մը միայն կար, հողիւ սովորականին մէկ
քառորդը: Մէկ երկու շարթուան մէջ սկսայ տկարանալ
և կայտառութիւնս կորսնցնել: Ոտէ մնունը շատ լաւ
է անշուշտ, բայց իմ առողջութեանս համար բաւական
չէ առանց ցորենահատի: Չէի կրնար սակայն զանգատիլ,
ոչ ալ իմ կարօտութիւնս պարզել: Այսպէս շարունակեց
գրեթէ երկու ամիս, և կը դարմանայի որ իմ տէրս չէր
զուշակեր թէ պակաս բան մը կար: Ցերեկէ մը վերջ
սակայն վրաս հեծաւ և այցելութեան գնաց իր մէկ բա-
րեկամին, ազարակապանի մը:

Այս պարոնը շատ դիւրաւ կը հասկնար ձիերու վի-
ճակը, և իր բարեկամը սիրով ընդունելէն վերջ՝ վրաս
նայեցաւ ու ըստ.

«Ինձի այնպէս կ'երեւայ թէ ձեր ձին առաջուան
չափ լաւ վիճակի մէջ չէ, տկարացա՞ւ արդեօք»:

«Կարծեմ տկարացած է, ըստ տէրս, որովհետեւ
առջի պէս աշխոյժ չէ. ձիապանս կ'ըսէ թէ ձիերը առ
հասարակ այսպէս իրենց կայտառութիւնը կը կորսնցնեն
աշնան միջոցին»:

«Բայց մենք դեռ Օգոստոսին մէջն ենք, և քանի որ իր գործը ծանր չէ և լաւ սնունդ կը ստանայ, պատճառ չկայ որ այսպէս ակարանայ, նոյն խոկ եթէ աշուն ըլլար: Ի՞նչ սնունդ կուտաք իրեն»:

Տէրս ըսաւ թէ ի՞նչ սնունդ կը յանձնարարէր: Բարեկամը գլուխը շարժեց, և սկսաւ իր ձեռքով շօշափել զիս ամէն կողմէս:

«Ձեմ գիտեր թէ ո՞վ կ'ուտէ ձեր գնած վարսակը, բայց եթէ չեմ սխալիր, ձեր ձին չէ զայն ուտողը: Շատ արագ քայլեցուցիք զինքը»:

«Ո՛չ, ընդհակառակը, շատ հանդարտութեամբ»:

«Ձեռքդ բեր ուրեմն և իր վիզն ու ուսերը շօշափէ, այնքան տաքցեր է, խոնաւցեր է, իբր թէ դեռ նոր խոտ ձարակելէն կուգայ: Խրատ կուտամ ձեզի որ քիչ մը աւելի հսկողութիւն ընէք ձեր ախոսին մէջ: Կասկածոտ ըլլալ չեմ ուզեր և ուրախ եմ որ կասկածոտ ըլլալու ալ պատճառ չունիմ, որովհետեւ իմ մարդիկս հաւատարիմ են, բայց անզգամ մարդիկ կան որոնք խեղճ անխօս կենդանիի մը ուտելիքը կը գողնան. հարկ է որ քննութիւն մը կատարէք:»

Եւ իր մարդիկներէն մէկուն դառնալով, հրամայեց որ ձեռուած վարսակէ առատ ուտելիք տան ինծի:

Զիսպահաս ամէն առտու ժամը վեցին ատենները կուգար և հետը փոքրիկ տղայ մը կը բերէր, որ միշտ ծածկուած կողով մը ունէր ձեռքը:

Այս տղան հօրը հետ կազմածներուն սենեակը կը մտնէր, ուր վարսակը կը պահուէր, և կէս բաց դուռնէն կը տեսնէի զինքը, երբ պայուսակ մը կը լեցնէր վարսակով ու կը մեկնէր:

Ժամանակ մը վերջ, երբ տղան կը պատրաստուէր ախոսէն մեկնելու, դուռը բացուեցաւ, ու-

տիկան մը ներս մտաւ, ու տղուն ձեռքէն ուժով մը բռնեց. ուրիշ ոտտիկան մըն ալ ներս եկաւ և դուռնէն ներս նայելով հրամայեց մանչուն որ ցոյց տայ այն տեղը ուր իր հայրը ճաղարներուն ուտելիքը պահած էր:

Տղան շատ վախցաւ ու սկսաւ լալ, բայց խուսափիկ կարելի չէր, և տեղը ցոյց տուաւ: Ոտտիկանները դտան ուրիշ պարապ պայուսակ մը, նման անոր, զոր վարսակով լեցուն գտած էին տղուն կողովին մէջ:

Զիսպահան այդ միջոցին իմ ոտքերս մաքրելու զրգած էր, բայց չուտով տեսան զինքը, և թէև ընդդիմացաւ, բայց դարձեալ ձերբակալեցին զինքը և տղուն հետ բանտ առաջնորդեցին:

ՓԼՈՒՍ ԱՍ.

Կ Ե Ղ Ծ

Քանի մը օր վերջը, իմ տէրս յաջողեցաւ նոր ձիապան մը գտնել: Բարձրահասակ, վայելչակազմ մէկն էր, բայց եթէ երբեք կեղծ ձիապան մը կար աշխարհիս մէջ, ան ալ այդ մարդն էր: Շատ քաղաքավար էր ինծի հետ, և երբեք յուր վարմունք չունէր. միշտ կը խողանակէր բաշս և պոչս, սմբակներս ալ իւզով կ'օժէր զիս տունը տանելէն առաջ, այնպէս որ կորովի կ'երեւայի: Բայց բնաւ չէր մաքրեր ոտքերս, ոչ ալ պայտերս կը քննէր, իբր թէ կով մը ըլլայի: Սանձս կը ժանդոտէր, համտս ալ խոնաւ կը մնար, և իր հողը չէր: Ինքզինքը շատ գեղանի կը սեպէր, և շատ ժամանակ կը վատնէր մազէջը, մօրուքը և փողկապը յարդարելու համար: Երբ տէրը իրեն խօսէր, միշտ «Այո՛, տէր իմ, ո՛չ

տէր իմ» էր պատասխանը, ամէն մէկ խօսքին՝ գլխարկին տանելով ձեռքը: Ամէն մարդ զինքը շատ արժանի երիտասարդ մը կը համարէր, և իր տէրը խիստ բաղդաւոր կը նկատէին զինքը գտած ըլլալուն համար: Հարկ է ըսել թէ ամէնէն ծոյլ, ամէնէն ինքնահաւան մարդն էր զոր երբեք տեսած եմ: Տարակոյս չկայ որ լաւ բան մըն էր յոռի վարժունքի չենթարկուիլը, բայց ատկէ աւելի բանի մը կը կարօտի ձին: Ընդարձակ խցիկ մը ունէի, և կրնայի մէջը շատ հանգիստ ըլլալ, եթէ զաջն մտքերէ: Մտունդիս ալ լաւ խնամք չէր տաներ. տակաւ ակտիւսակս կորսնցուցի:

Օր մը տէրը ներս եկաւ ու ըսաւ. «Այֆրէա, ակտուին մէջ անախորժ հոտ մը կայ: Աղէկ չըլլար որ այս խցիկը լաւ մը մտքրես առաւ ջուրով»:

«Ամենայն յօժարութեամբ, տէր իմ, պատասխանեց ձեռքը գլխարկին տանելով. բայց վտանգաւոր է, տէր իմ, ձիւն մը խցիկին մէջ ջուր լեցնելը. կրնայ ըլլալ որ պաղ առնէ. չեմ ուզեր որ մնասուի, բայց պատրաստ եմ ձեր հրամանը կատարելու»:

«Ձեմ ուզեր որ մնասուի ձին, բայց այս ակտուն ալ շատ գէշ կը հոտի: կը կարծէք թէ կոյուղիները լաւ վիճակի մէջ են»:

«Հիմայ որ դուք այդ մասին խորհեցաք, տէր իմ, կրնամ ըսել թէ երբեմն շատ անախորժ հոտ մը կուզայ կոյուղիներէն. հաւանական է որ նորոգուելու պէտք ունենան»:

«Գործաւոր մը կանչէ ուրեմն և քննել տուր»:

«Ամենայն հաճութեամբ, տէր իմ»:

Գործաւորը եկաւ, շատ մը աղիւսներ հանեց, բայց բան մը չգտաւ. հետեւաբար ակտուին հոտը չարակտեցաւ: Սակայն այս չէր ամէնը. որովհետեւ խոնաւ

յարդի վրայ ստիպուած էի կենալ, ոտքերս տկարացան և փափկացան: Տէրս կ'ըսէր.

«Ձեմ գիտեր թէ ինչ եղած է այս ձիւն. տկար քայլեր կ'առնէ, երբեմն կը վախնամ որ պիտի սահի իյնայ»:

«Այո, տէր իմ, կը պատասխանէր Այֆրէա, ևս ալ նոյն բանը կը զիտեմ, երբ զինքը դուրս կը հանեմ մարզանքի համար»:

Իրողութիւնը այն էր սակայն որ գրեթէ երբեք զիս դուրս չէր հաներ մարզանքի համար, և երբ տէրս զբաղած էր, ևս օրերով կը մնայի առանց սրունքներս չարժեղու պատեհութիւն ունենալու. նոյն ատեն այնպէս կը կերակրուէի, իբր թէ դժուարին աշխատութիւն մը ըրած ըլլայի: Յաճախ առողջութիւնս կը խանգարուէր, և կորովս կը կորսնցնէի. երբեմն ալ ջրագրգիւ կը դառնայի ու տենդ կ'ունենայի: Երբեք կանանչեղէն չէր տար ինձի, ոչ ալ ջրախառն թեփ, որ զիս զովացնելու պիտի ծառայէր. որովհետեւ այնքան սղէտ էր որքան ինքնահաւան, և փոխանակ մարզանքի կամ անունդի փափխութեան, ստիպուած էի դեղեր առնել, որոնք նողկանք ու անհանգստութիւն կը պատճառէին ինձի:

Օր մը ոտքերս այնքան փափկացած էին որ քանի մը քարերու վրայ կոխած ատենա, երբ տէրս կանակս էր, երկու անգամ քիչ մնաց որ զետին փուռէի: Երբ քաղաք հասանք, տէրս զիս ձիադարձանի մը տարաւ որ քննէ: Մարդը մէկիկ մէկիկ ոտքերս վեր առաւ ու քննեց, և յետոյ ըսաւ.

«Ձեր ձին դօդօշէ բռնուած է և ծանր կերպով. ոտքերը խիստ կակուղ են, բարեբաղդաբար զետին չէ ինկեր: կը զարմանամ որ ձեր ձիադանը չէ զիտեր զայն մինչեւ հիմայ: Այս հիւանդութիւնը կը պատահի աղտեւ

դի ախտոներու մէջ, ուր ձիուն պառկած տեղը զգուշութեամբ չի մաքրուիր: Վաղը ինծի զրկեցէք որ սըմբակները խնամեմ և ձեր մարդուն սորվեցնեմ զեղերս գործածելու եղանակը»:

Հետեւեալ օրը ոտքերս լաւ մը մաքրեցին և զօրաւոր դեղի մը մէջ թաթխուած խծուծով պատեցին. շատ նեղութիւն պատճառող գործողութիւն մըն էր:

Ձիադարմանը հրաման ըրաւ որ ամէն օր խմ տեղս մաքրուի. ջրախառն թեփ ու քիչ մը կանանչեղէն պիտի ուտէի, և շատ քիչ վարսակ միայն, մինչև որ ոտքերս աւողջանային: Այս կերպով վիճակս լաւացաւ. բայց տէրս երկու անգամ իր ձիապաններէն խարուած ըլլալուն համար սրանեղած՝ որոշեց այլևս ձի չպահել, այլ վարձել, երբ պէտք ունենար: Ուստի, ոտքերս աւողջանալուն սպասեց, և յետոյ ծախեց զիս:

Մ Ա Ս Գ.

ԳՂՈՒԽ ԱՔ.

Ձ Ի ՈՒ Տ Օ Ն Ա Վ Ա Ճ Ա Ռ Մ Ը.

Տարակոյս չկայ որ ձիու տօնավաճառ մը շատ զուարճակ տեղ մըն է ամէն սնունց համար որոնք ոչինչ ունին կորանցնելիք:

Երկայն չարք մը մտաղաշ ձիերու, գիւղերէն եկած, փոքրահասակ մորուկներ՝ Կեղասրունքին պէս, ամէն տեսակ հարիւրաւոր սայլի ձիեր, ոմանց երկար պոչերը հիւսուած ու կարմրորակ թեկերով կասուած, ու բազմաթիւ ինծի պէս ձիեր՝ թէև աղնիւ սերունդէ, բայց միջին աստիճանի իջած՝ արկածի կամ խեղութեան մը, շնչարգելութեան և կամ ուրիշ ակարութեան մը պատճառաւ: Բանի մը շքեղ կենդանիներ կային իրենց ծաղիկ հասակին մէջ և ուէ գործի յարմար: Բայց անկիւն մը կը գանուէին կարգ մը խեղճ արարածներ, որոնք ծանր աշխատութենէն հիւժած էին. իրենց ծունկերը կը ծռէին և իրենց ետեւի սրունքները ամէն քայլի մէկ կողմ կը տատանէին: Կային նաև քանի մը տխրատեսիլ ձերուկ ձիեր, իրենց սաօրին չրթունքը վար կախուած և ականջնին ծանրապէս դէպի ետ ինկած, իբր թէ ալ հաճոյք չըլլար կեանքի մէջ, ո՛չ ալ յոյս: Ոմանք այնքան նիհար էին որ կարելի էր իրենց կողոսկրները տեսնել, և ոմանք ալ հինցած վէրքեր ունէին իրենց կանակին ու ազդերուն վրայ: Որքան կը տխրէի զանոնք տեսնելով:

Ամէն կողմ սակարկութիւն կար. բարձր գիւններ,

խոշոր զեղչեր . ամէնէն շատ ստախօսութիւնն ու խարդախութիւնն կար այդ տօնապահաւորն մէջ : Զիս ալ դրին երկու երեք զօրաւոր ու խոսամնայից երեւոյթով ձիերու հետ , և շատ մը մարդիկ եկան մեզ դնելու : Պարոնները միշտ կ'ուսակնին կը դարձնէին ինծի , երբ իմ ծուռնկերս կը տեսնէին , թէ և զիս ծախել ուզող մարդը երգում կ'ընէր թէ միայն սահած էի անտուն մէջ :

Նախ բերանս կը բանային , աչքերուս մէջ կը նայէին , սրունքներս մինչև վար կը շօշափէին , մորթս ու միսս կը սեղմէին և վերջն ալ քալուածքս կը փորձէին :

Հետաքրքրական էր տեսնել թէ ի՞նչ տարբեր մարդիկ ի՞նչ տարբեր կերպերով կը վարուէին : Ոմանք անդգոյ , բիրտ կերպով կը կատարէին իրենց քննութիւնը , իբր թէ փայտի կտոր մը ըլլայինք , մինչ ուրիշներ մեղմութեամբ կը շօշափէին , երբեմն երբեմն փայփայելով մեզ , իբր թէ թոյլառութիւն խնդրէին մեզմէ : Անշուշտ այս մարդոց նկարագրին մասին շատ բան կրնայի գուշակել իրենց մեր հետ վարուելու եղանակէն :

Մարդ մը կար որ շատ ուրախ պիտի ըլլայի եթէ գնէր զիս : Աղտուական դասուն չէր վերաբերեր , փոքրահասակ էր բայց վայելչակազմ և արագաշարժ : Զիս քննել սկսելուն պէս հասկեցայ թէ ձիերու քաջ ծանօթ էր : Աղտուութեամբ խօսեցաւ , և իր գորշ աչքերուն մէջ բարի ու զուարթ նայուածք մը կար : Քսաներկու ոսկի առաջարկեց ինծի համար , բայց մերժուեցաւ : Երբոր կը հեռանար , ետեւէն նայեցայ , մինչև որ անհետացաւ : Յետոյ բիրտ կերպարանքով , բարձր ձայնով մէկը եկաւ : Շատ կը վախնայի որ կը գնէ զիս , բայց ան ալ հեռացաւ : Քանի մը ուրիշներ ալ եկան , որոնք կ'երեւայ թէ զիտողներ էին միայն : Յետոյ այն բիրտ

կերպարանքով մարդը վերադարձաւ և քսաներեք ոսկի առաջարկեց : Սակարկութիւնը սկսաւ , և զիս ծախել ուզողը սկսած էր համոզուիլ որ իր փնտռած գինը չպիտի գտնէր և զեղչ ընելու կը պատրաստուէր , երբ գորշ աչքերով մարդը նորէն եկաւ : Գլուխս իրեն դարձուցի մեղմօրէն , ինք ալ երեսս փայփայեց :

«Լաւ , լաւ , կարծեմ թէ պիտի յարմարինք : Քսանըչորս ոսկի պիտի տամ :»

«Քսանն ինչպէ՞ տուէք և ձին առէք դացէք :»

«Քսանըչորսուկէս ոսկի , մէկ փարս աւելի չեմ տար :»

«Լաւ , ըսաւ ծախողը , կրնաք վստահ ըլլալ թէ շատ մը բարեմասնութիւններ ունի այս ձին , մանաւանդ եթէ կառքի լծել կ'ուզէք զինքը . շահողը դուք եղաք :»

Դրամը անմիջապէս վճարուեցաւ , և իմ նոր տէրս պախուրձէս բռնած զիս առաջնորդեց պանդոկ մը , ուր համետ մը ու անձ մը պատրաստ պահած էր : Զիս լաւ մը կերակրեց վարսակով և կերած միջոցիս քովս կենարով հետս կը խօսէր : Կէս ժամ վերջ ճամբայ ելանք Լօնտօն երթալու համար , անցանք հաճելի չափողներէ ու գիւղական ճամբաներէ , մինչև որ վերջապէս հասանք մեծ Լօնտօնի պողոտան , որուն վրայ քաղցինք անդադար : Վերջապային մեծ մայրաքաղաքը հասանք : Լապտերները արդէն վառուած էին և մղոններով տեղ աջ ու ձախ փողոցներ կը տարածուէին : Կարծես երբեք ծայրը չպիտի գար : Վերջ ի վերջոյ փողոցներէն մէկուն մէջ կառաստուն մը հասանք , ուր իմ տէրս զուարթ ձայնով մը «Բարև վարպետ» , պոռայ :

«Դուք էք , պատասխանեց ձայն մը , աղէկ ձի մը յաջողեցա՞ք գնել :»

«Կարծեմ յաջողեցայ» :

«Սերը տեսնէք» :

«Շնորհակալ եմ, վարպետ», պատասխանեց և ճամբանիս շարունակեցինք: Շուտով կողմնակի փողոցներէն մէկուն մէջ մտանք, յետոյ ուրիշ նեղ փողոց մը, ուր աղքատիկ երեւոյթով տուներ կային մէկ կողմը, և միւս կողմն ալ շէնքեր, որոնք ախոռներ կամ կառատուններ պէտք էին ըլլայ:

Տէրս այս տուններէն մէկուն առջև կանգ առաւ ու սուրեց: Գուռը անմիջապէս բացուեցաւ, և դեռատի կին մը, որուն փոքրիկ մանչ մը ու աղջիկ մը կը նեւտեւէին, դուրս վազեց: Արտալիր կերպով ողջագուրուեցան, երբ աէրս ձիէն իջաւ:

«Հէրի, դուակո, դուռները բաց, մայրիկդ ալ թող լապտերը բերէ»:

Քիչ ետքը անոնք ամէնքն ալ բոցբախքս կեցած էին փոքրիկ ախոռի մը բակին մէջ:

«Հեղ է, հայրիկ»:

«Այո՛, Տօլի, կատուի ձագուկիդ չափ հեղ, եկուր ու չոյէ զինքը»:

Զգայի որ փոքրիկ ձեռք մը ուսիս ամէն կողմը կը չոյէր առանց վախի: Որքան հաճոյք կը պատճառէր ինձի:

«Երթամ շարուած թեպ բերեմ, երբ դուն զինքը մաքրելու զբաղած ես», ըսաւ մայրը:

«Շատ լաւ, Տօլի, ճիշդ իր պէտք ունեցած բանն ալ այդ է. գիտեմ որ ինձի համար ալ պատուական սպորտ մը պատրաստուած է»:

«Երջիկ ու խաչած խնձոր», սրուաց տղան, ինչ որ ամէնքն ալ խնդացուց: Զիս հանգստուէտ, մաքուր օգով խցիկ մը տարին, ուր առատ յարդ կը գտնուէր: Լաւ մը ճաշեցի ու պառկեցայ, յուսալով որ երջանիկ պիտի ըլլամ:

ԳԼՈՒԽ ԼԳ.

ԼՕՆՏՕՆԻ ՄԷՋ ԿԱՌՔԻ ԶԻ ՄԸ

Նոր տիրոջն անունը Երեմիա էր: Փօլի՛ իր կինը՝ պատուական ամուսին մըն էր: Գիրուկ, կոկիկ, փոքրահասակ կին մըն էր, ոչորիկ սև մազերով, թուխ աչքերով և ծիծաղկոտ պղտիկ բերնով մը: Մանչը գրեթէ տասերկու տարեկան էր, բարձրահասակ, պարզամիտ, քաղցրաբարոյ պատանի մը, և փոքրիկն Տօրթի, զոր Տօլի կը կոչէին, ճիշտ իր մօրը պատկերն էր ութը տարեկան հասակին մէջ: Զարմանալի կերպով իրարու յարած էին. անոնց չափ երջանիկ ընտանիք տեսած չէի: Երեմիա իրեն սեփական կտուք մը ունէր և երկու ձի, և անոնց ամէնուն ինք հոգ կը տանէր անձնապէս: Իր միւս ձին բարձրահասակ, ձերմակ, խոշոր ոսկորներով կենդանի մըն էր, և «Զօրապետ» կը կոչուէր: Հիմայ ծերացած էր, բայց իր մտադաշու թեան միջոցին չատ շքեղ եղած ըլլալու էր: Տակաւին պահած էր իր գլուխը գոտոյ կերպով վեր բլուներու սովորութիւնը. արդարեւ ազնիւ ցեղէ, կատարելապէս ազնիւ բնաւորութեամբ ծերունի ձի մըն էր. ինձի պատմեց որ երբ դեռ մատաղաշ էր, Խրիմու պատերազմին մասնակցեցաւ. սպայի մը կը վերաբերէր և վաշտին կ'առաջնորդէր: Այս մասին աւելի տեղեկութիւններ պիտի տամ ուրիշ առթիւ:

Հետեւեալ աւտուն լաւ մը մաքրեցին զիս: Փօլի ու Տօլի բակը եկան զիս տեսնելու ու հետո բարեկամանալու: Հէրի հօրը օգնած էր առատունէ ի վեր և իր կարծիքը այն էր թէ պատուական ձի մը պիտի ըլլայի: Փօլի կտոր մը խնձոր բերաւ ինձի, և Տօլի կտոր մը հաց, այն-

քան զգուեց զիս, որ կարծեցի թէ տակաւին անցեալ օրերու «Թխորակ Գեղանի»ն եմ: Որքան հաճելի էր դարձեալ շոյուիլ և քաղցր ձայներ լսել. ես ալ կրցածս ըրի հասկցնելու համար թէ իրենց բարեկամութիւնը կը փափաքէի փոխարինել: Փօլի կ'ըսէր թէ խիստ գեղեցիկ էի և կառքի լծուելէ շատ աւելի արժանիք ունէի, եթէ միայն ծուռիկերս մնասուած չըլլային:

«Անշուշտ չենք գիտեր թէ սրճն յանցանքն է աւիկա, ըսաւ Երեմիա, և քանի որ չենք գիտեր, ես յօժար եմ զինքը անմեղ նկատել, որովհետեւ իրմէ աւելի հաստատուն ու կոկիկ քայուածքով ձի հեծած չէի բնաւ: Մեր առջի ձիուն անունը տանք իրեն, «Ճէք» կոչենք զինքը այնպէս չէ՞, Փօլի»:

«Այո՛, որովհետեւ կը փափաքիմ որ այդ բարի անունը պահուի»:

Զօրապետը կառքին լծուած էր բոլոր առատուն: Հէրի դպրոցէն վերադարձին քովս եկաւ ինծի կերակուր ու ջուր տարու: Յերեկէն վերջ ես լծուեցայ կառքին: Երեմիա զգուշութեամբ նայեցաւ թէ վզնոցս ու սանձս հանդիսա կերպով իրենց տեղը դրուած էին, ինչպէս Յովհաննէս կ'ընէր երբեմն: Ոչ վիզի սանձ կար, ոչ ալ կզակակալ, այլ պարզ թեթեւ պախուրձ մը: Ի՞նչ մեծ հանգըստութիւն էր ասիկա:

Կողմնակի փողոցէն անցնելէ վերջ, հասանք այն ընդարձակ կառատունը, ուր վայրկեան մը կանգ առած էինք նախապէս: Այս լայն փողոցին մէկ կողմը կային բարձր տուններ, իրենց ճակատի կողմը դարմանալի խոնոթներով. միւս կողմը կը դանտուէին հին եկեղեցի մը ու գերեզմանատուն մը, երկաթէ վանդակորմով չըջապատուած: Այդ երկաթեայ ձողերուն քով շատ մը կառքեր կապուած էին և յաճախորդի կը սպասէին. խոտի

խուրձեր կային հոն դրուած. մարդոցմէ ոմանք իրարու քով կեցած կը խօսակցէին, ոմանք իրենց կառքին վրայ նստած լրագիր կը կարդային, մէկ երկուքն ալ իրենց ձիերը կը կերակրէին կամ ջուր կը խմցնէին անոնց: Ամէնէն ծայրի կառքին ետեւը գացինք կենալու մենք ալ: Երկու երեք մարդիկ եկան վրաս նայեցան ու զխոսողութիւններ ըրին:

«Յուզարկաւորութեան շատ յարմար է», ըսաւ մէկը:

«Չափազանց կայտառ երեւոյթ մը ունի, ըսաւ միւսը զլուխը շարժելով բանգէտի մը երեւոյթով. քիչ ասանէն իր թերութիւնը երեւան պիտի գայ. եթէ ո՛չ ինծի թող Յակոբոս չըսեն»:

«Լաւ, ըսաւ Երեմիա, թող թերութիւնը գայ գտնէ զիս, ես զինքը չպիտի փնտսեմ, այնպէս չէ՞: Հետեւաբար հիմակուց հոգ ընելու պատճառ մը չեմ տեսներ»:

Յետոյ եկաւ լայն դէմքով մարդ մը, խոշոր գորշ վերարկու մը հագած: Զուարթ մարդ մըն էր. հոն կեցողները ճամբայ բացին իրեն: Զիս լաւ մը քննեց, իբր թէ պիտի դնէր, և յետոյ ուսերը վեր անկելով ըսաւ.

«Քեզի պէտք եղածը աս էր, Երեմիա, որչափ ալ զրամ վճարած ըլլաս, կ'արժէ»:

Այսպէս իմ համբաւս շինուեցաւ:

Այս մարդուն անունը կրանթ էր. բայց Զօրապետ կրանթ կը կոչէին զինքը: Ինք ամէնէն հինն էր այդտեղ, և իրեն էր որ դիմում կ'ընէին ունէ վէճ կարգադրելու համար: Ընդհանրապէս քաղցրաբարոյ ու ողջարեւոյտ համար: Ընդհանրապէս քաղցրաբարոյ ու ողջարեւոյտ էր. բայց եթէ զրգուէր, ինչպէս երբեմն կը պատահէր. եթէ սովորականէն աւելի խմած ըլլար, ոչ ոք կը համարձակէր շատ մօտ գալ իր բառնոցքին՝ որովհետեւ խիստ ծանր էին անկէ եկած հարուածները:

Իմ առաջին շաբաթս, իբր կառքի ձի, խիստ յու-

զուհանալից էր : Լծնոսնի վարժուած չէի բնաւ . և աղմու-
կը , շտապը , ձիերու , սայրերու և կառքերու ամբոխը ,
որոնց մէջ ստիպուած էի ճամբայ բանալ , ջղազրգիւ
կ'ընէին զիս : Բայց շուտով համողուեցայ թէ կրնայի
կատարելապէս վատահիլ կառապանիս , և այսպէս միտքս
հանդարտեցաւ և նոր վիճակիս վարժուեցայ :

Երեմիայէն աւելի վարպետ կառավար տեսած չէի .
այնքան հոգ կը տանէր ձիերուն որքան կը տանէր իր
անձին : Շուտով հասկցաւ թէ ես յօժար էի ձեռքէս
եկածը ընելու , և երբեք իր խարստանք չէր փորձեր վրաս .
միայն անոր ծայրը մեղմով կռնակիս վրայէն կը սահեցը-
նէր , երբ կ'ուզէր որ ճամբայ ելլէի , բայց ես ատոր ալ
պէտք չունէի , որովհետեւ այդ բանը կը հասկնայի իր
սանձը բռնելու եզանակէն :

Շատ ժամանակ չանցած ես և տէրս իրար լաւ մը
հասկցանք : Սխտուին մէջ ալ ոչինչ կը խնայէր մեր հան-
գըստութեան համար : Խցիկները հին ոճով էին , չափա-
զանց հակեալ , բայց մասնաւոր կարգադրութիւններ ըրած
էր մեր շարժելու դիւրութեան համար :

Երեմիա մեր մաքրութեան հոգ կը տանէր խղճմտօ-
րէն , և կարելի եղածին չափ այրազան կ'ընէր մեր սը-
նունդը և միշտ առատ . նաև միշտ առատ մաքուր ջուր
կուտար մեզի , ու դոյլը մեր քով կը թողուր գիշեր
ցերեկ , բայց այն ատեններէն երբ քրտնած կը վերա-
դառնայինք : Ոմանք այնպէս կը կարծեն թէ ձին իր ու-
ղածին չափ խմելու չէ , բայց գիտեմ որ երբ ուղած
ատեննիս խմելու պատահութիւն ունենանք , շատ չենք
խմեր մէկ անգամէն : Ատիկա շատ աւելի օգտակար է
քան կէս դոյլ ջուր մէկ անգամէն լախելը : Չիապաններ
կան որոնք սուռն կ'երթան իրենց գարեջուրը խմելու և
մեզ ժամերով կը թողուն մեր չոր խոտովը ու վարսա-

կովը , առանց զանոնք թըջելու : Անշուշտ վերջէն , երբ
ջուր տան մեզի , չափազանց շատ կը կլլենք մէկ անգամէն ,
ինչ որ մեր շնչառութեան կը վնասէ և մեր ստամոքսը
կը պաղեցնէ : Բայց բաւազոյն բանը զոր մենք ունէինք
հոս , մեր կիրակնօրեայ հանգիտան էր . շարժուան մէջ
այնպէս չարաչար կ'աշխատէինք որ կարծեմ թէ չափի
տակայինք առանց այս հանգիտին : Սակէ գտաւ , այսպէս
պատահութիւն կ'ունենայինք իրարու ընկերութիւնը վա-
յելելու : Այսպիսի պատահութիւններով էր որ ես խմ ըն-
կերոջս պատմութեան տեղեկացայ :

ԳԼՈՒԽ ԱԳ.

ՊԱՏԵՐԱԶՄԻ ՎԱՂԵՄԻ ԶԻ ՄԸ

Զօրապետ մարդուած էր բանակի մը մէջ : Իր առա-
ջին տէրը հեծերազօրքի սպայ մըն էր , որ Խրիմի պատե-
րազմին մասնակցած էր : Ըսաւ թէ շատ կ'ախորժէր ու-
րիշ շատ մը ձիերու հետ մարդուելէն , անոնց հետ մէկտեղ
վաղելէն , անոնց հետ մէկտեղ աջ կամ ձախ դառնալէն ,
հրամանը տրուելուն պէս կանգնիլ կամ քառասմբակ սու-
րալէն , երբ փողին ձայնը լսուէր կամ սպային նշանը
տեսնուէր : Մատրաշ եղած ատենը մութ գօրշ գօրշ մը
ուռնէր և շատ զեղեցիկ կը սեպուէր : Տէրը , կայտառ
երիտասարդ պարոն մը , շատ յարած էր իրեն , և սկիզ-
բէն շատ սիրով ու բարութեամբ կը խնամէր վինքը :
Բանակի ձիուն կեանքը խիստ հաճելի գտած էր , բայց
խնդիրը փոխուած էր երբ ընդարձակ նաւով մը օտար
երկրի փոխադրուելու եկած էր կարգը :

«Այդ փորձառութիւնը շատ անհաճոյ եղաւ, ըսաւ ընկերս: Անշուշտ չէինք կրնար ցամաքէն ուղղակի նաւ մտնել, ուստի ստիպուեցան մեր մարմիններուն սակ զօրաւոր փոկեր դնել և յետոյ մեզ վեր քաշել, հակառակ մեր պայքարներուն. յետոյ օդին մէջ, ծովուն վրայէն, մեզ հրեցին նաւին տախտակամածը: Հոն նեղ խցիկներու մէջ դրուեցանք, և երկար ատեն ընաւ երկինք չտեսնաք, ո՛չ ալ կրցանք մեր սրունքները գործածել: Երբ հովը զօրաւոր էր, նաւը կը տատանէր, և մենք ալ հոս հոն կը զարնուէինք ու կը տառապէինք: Բայց վերջապէս մեր տեղը հասանք, վեր քաշուեցանք և ցամաք հանուեցանք: Շատ ուրախ էինք և մեր ուրախութիւնէն կը վրնջէինք, երբ անգամ մըն ալ հաստատուն գետինը զգացինք մեր ոտքերուն տակ:

«Շուտով տեսանք որ այս նոր երկիրը շատ տարբեր էր մերինէն, և կուուելէ դատ, շատ դժուարութիւններ պիտի կրէինք, բայց մարդոցմէն շատերը այնքան յարած էին իրենց ձիերուն, որ բան մը չէին խնայեր անոնց հանդստութեան համար, հակառակ ձիւնին, անձրևին և ամէն կարգի ճախողութեանց:»

«Բայց պատերազմիլը ամէնէն անտանելի բանը չէ», հարցուցի:

«Որոշ պատասխան մը տալը դժուար է. միշտ կ'ախորժէինք փողին ձայնէն և անհամբեր էինք ձամբայ ելլելու, թէև կը պատահէր որ երբեմն կը ստիպուէինք ժամերով ոտքի վրայ կենալ, հրամանի սպասելով, և հրամանը արուելուն պէս առաջ կը խոյանայինք մեծ եռանդով ու զուարթութեամբ, իբր թէ թնդանօթի սուժբեր, սուխներ ու գնդակներ չըլլային: Կարծեմ թէ որքան ատեն զգայինք որ մեր տէրը հաստատուն կը կենար մեր կռնակին վրայ և իր ձեռքը անյողդող սան-

ձին վրայ, մեզմէ և ո՛չ մէկը տեղի կուտար վախի, նոյն իսկ երբ ուռմբերը օդին մէջ կը շաչէին և փշուելով հաղար կտոր կ'ըլլային:

«Ես իմ ազնիւ տիրոջս հետ բազմաթիւ ճակատամարտներու մասնակցեցայ առանց վիրաւորուելու, և կը տեսնէի ձիեր որոնք գնդակահար կ'իյնային, կամ նիզակներով կը խոցուէին և սուխներով կը վիրաւորէին, ու կը մնային դաշտին վրայ կամ մեռած և կամ մահուան ճգնաժամին մէջ: Չեմ կարծեր որ իմ մասիս վախ ունեցած ըլլամ, երբեք. տիրոջս զուարթ ձայնը, երբ իր մարդիկը կը խրախուսէր, ինձի այնպէս կարծել կուտար թէ ինքը և ես երբեք չպիտի սպաննուէինք: Այնքան կատարեալ էր իմ վստահութիւնս իր վրայ որ երբ ինք առաջնորդէր զիս, պատրաստ էի նոյն իսկ թնդանօթին բերանը խոյանալ: Տեսայ շատ քաջ մարդիկ խոցոտուած, շատեր մահացու կերպով վիրաւորուած, որոնք վար կը գլորէին իրենց համեաններէն: Լսած էի մեռնողներուն ազազակները ու հառաչանքները, քալած էի ձամբաներու վրայէ որոնք լսրծուն էին արիւնով, և յաճախ պէտք է զգոյշ ըլլայի, վիրաւորուած մարդու կամ ձիու վրայ չը կոխելու համար: Օր մը միայն, սոսկալի օր մը, սարսափ զգացի. այդ օրը ընաւ չպիտի մոռնամ»:

Հոս ծերունի Զօրապետը կանգ առաւ վայրկեան մը և երկար շունչ մը քաշեց: Ես սպասեցի և ինք շարունակեց.

«Այնան առտու մըն էր և սովորականին պէս արեւ ծագելէն ժամ մը առաջ մեր ձիաւոր զօրքը դուրս ելաւ կազմ ու պատրաստ օրուան աշխատութեան համար: Մարդիկ իրենց ձիերուն քով կեցած հրամանի կը սպասէին: Երբ հետզհետէ աւելի լուսցաւ, սպաններուն մէջ զրգուութիւն մը կը նշմարուէր. հազիւ արեւը ծագած

էր, երբ թշնամիին թնդանօթներուն դուռը լսեցինք:

«Այն ատեն սպաներէն մէկը մեզի մօտենարով հրաման ըրաւ ձիերը հեծնել, և երկվայրկեանի մը մէջ ամէն մարդ իր համեօտին վրայ էր, ամէն ձի սանձին ցնցումին կը սպասէր և կամ հեծեալին կրունկներուն ճընշումին. ամէնքն ալ ոգեւորուած էին. բայց լաւ մարդուած ըլլալով անշարժ կը կենային:

«Կարելի չէ պատմել ամէն ինչ որ այդ օրը պատահեցաւ. բայց պիտի պատմեմ այն վերջին յարձակումը, զոր կատարեցինք մէկտեղ: Հովիտի մը մէջն էր, որ թշնամիին թնդանօթին ճիշդ ճակատը կը գտնուէր: Հիմայ վարժուած էինք խոշոր թնդանօթներու որոտումին, հրացանաձգութեանց մխորին և գնդակներու մեր մօտէն թռչելուն, բայց երբեք ներկայ ելած չէի այն օրուանին պէս սոսկալի ուժակոծութեան մը: Աջ կողմէն, ձախ կողմէն, ճակատէն ուսմբ ու գնդակ կը տեղային մեր վրայ: Գանի քաջ մարդիկ տապալեցան, քանի ձիեր գլորեցան՝ իրենց հեծեալները գետինը նետելով, քանի անաէր ձիեր շարքերէն դուրս խոյսցան վայրագօրէն, և յետոյ իրենց միայնութենէն սարսափած և չուենարով զիրենք վարող ձեռք մը, փութացին վերադարձան իրենց նախկին ընկերներուն քով, անոնց հետ մասնակցելու համար յարձակման:

«Իմ տէրս իր ընկերները կը խրախուսէր՝ աջ բազուկը վեր բարձրացուցած, երբ ուռմբերէն մէկը իմ գլխուս քովէն չնչելով անցաւ ու զինքը զարկաւ: Կը զգայի որ կը դողդղար, թէ և ո՛չ մէկ ձի արձակեց: Զանայի իմ արագութիւնս կասեցնել, բայց սուրը ինկաւ իր աջ ձեռքէն, և սանձը իր ձախ ձեռքէն, և իր համեօտին վրայ դէպի ետ ծռելով գետին փռուեցաւ: Միւս զօրքերը եկան անցան մեր քովէն արագօրէն, և իրենց

յարձակման ուժգնութենէն ետ հետու մղուեցայ այն տեղէն ուր իմ տէրս ինկած էր:

«Կը փափաքէի քովը կենալ և չթողուլ որ այդ խոյսցող ձիերուն ոտքին կոխան ըլլար, բայց ի գուր. և հիմայ, առանց տիրոջ և առանց բարեկամի, մինակ մնացած էի այդ սպանդանոցին մէջ: Յետոյ սարսափ մը զգացի և սկսայ դողալ, ինչպէս երբեք դողացած չէի. ես ալ, ուրիշ ձիերու պէս, փորձեցի շարքին միանալ և անոնց հետ արշաւել: Ծիշդ այդ պահուն զինուոր մը որուն ձին սպաննուած էր, իմ սանձէս բռնեց և վրաս հեծաւ. այս նոր տիրոջս հետ սկսայ դէպի առաջ երթալ, բայց մեր քաջարի գունդը ստիպուած էր տեղի տալ, և անոնք որ կենդանի մնացած էին այս թնդանօթներուն դէմ, իրենց կատարի յարձակումէն վերջ, սկսան նահանջել նոյն տեղէն: Զիերէն սմանք այնքան չարաչար վիրաւորուած էին որ հողիւ կրնային շարժիլ, որովհետեւ շատ արիւն կորսնցուցած էին. ուրիշ ազնիւ կենդանիներ կը ջանային երեք սրունքներով քալել, և ուրիշներ կը ձգնէին իրենց առջևի ոտքերուն վրայ կանգնիլ. իրենց ետեւի ոտքերը փշրուած էին գնդակներէն: Որքան տխուր էր իրենց հառաչանքը լսել. երբեք չպիտի կրնամ մոռնալ թախանձագին նայուածքը իրենց աչքերուն, երբ ազաթախանձագին նայուածքը իրենց աչքերուն, երբ ազաթախանձագին կ'անցնէին իրենց քովէն, և զիրենք իրենց բազուկը կը ձգէին: Ընկառամարտէն վերջ վիրաւոր մարդիկը ներս բերուեցան և մեռեալներն ալ թաղուեցան:»

«Ի՞նչ եղան վիրաւոր ձիերը, հարցուցի, թողուցին որ հոն մեռնին»:

«Ո՛րք, բանակին ձիազարմանները զացին և իրենց ատրճանակներով գնդակահար մեռցուցին բոլոր անոնք որ չափազանց վնասուած էին. անոնք որ միայն թեթեւ վէրքեր ստացած էին, բերուեցան ու խնամուեցան, բայց մե-

ծագոյն մասը այն սղնիս , անձնուէր արարածներուն , որոնք մեկնած էին այդ առտուն , չվերադարձան երբեք : Մեր ախտին մէջ միայն չորսէն մէկը վերադարձաւ :

«Անգամ մըն ալ չտեսայ իմ սիրելի աէրս : Կարծեմ թէ մնաւ էր երբ ինկաւ : Եւ ո՛չ մէկ ուրիշ տէր մը այնքան սիրած էի : Ուրիշ բազմաթիւ ճակատամարտներու մասնակցեցայ , բայց միայն մէկ անգամ վիրաւորուեցայ և այն ալ ոչ վտանգաւոր կերպով , և երբ պատերազմը լմնցաւ , նորէն Անդղլիա եկայ այնքան առողջ ու զօրաւոր , որքան էի մեկնած օրս» :

Գ Լ Ո Ւ Խ Լ Ե .

Ե Ր Ե Մ Ի Ս .

Իմ տիրոջմէս լաւ ու աշխատասէր մարդ տեսած չէի երբեք : Կ'ըսէր որ եթէ մէկը առտուն ժամերը լաւ չգործածէ , ամբողջ օրուան մէջ իր գործը կը կաղայ : Որչափ ալ վերջը աճապարես , զոջաս ու ցաւիս , կորսուած ժամանակը կորսուած է յաւիտեան : Ծուլութեան երբեք չէր հանդուրժեր , և չկար բան մը որ այնքան բարկացնէր զինքը քան երբ տեսնէր որ մարդիկ ուշ մնացեր են և իրենց ծուլութեան պատճառաւ իրենց կորսնցուցած ժամանակը շահելու համար կառքին ձիերը կը ստիպեն արագ արագ քայլ :

Օր մը երկու բիրտ կերպարանքով երիտասարդներ մօտակայ պանդոկէ մը դուրս ելան և Երեմիան կանչեցին :

«Հոս նայէ՛ , կառապան , ուշ մնացած ենք , արագ պիտի երթաս , և մեզ կայարան պիտի տանիս . պէտք է

հասնինք ժամը մէկի կառախումբին . քեզի մէկ շիլին պարգև» :

«Սովորական ընթացքով պիտի տանիմ ձեզ , պարոններ , շիլիններու համար չարժեր այնքան աճապարկ» :

Ուրիշ կառապան մը մեր մօտն էր . անմիջապէս իր կառքին դուռը բացաւ : «Ես եմ ձեր փնտռած մարդը , պարոններ , ըսաւ . իմ կառքս մտէք , իմ ձիս ձեզ ժամանակին պիտի հասցնէ» : Եւ երբ կը մեկնէր , Երեմիային նայեցաւ ու ըսաւ . «Այս մարդուն խղճին հակառակ է սովորականէն աւելի փութացնել իր ձիերը» : Յետոյ իր արդէն նիհար ձին խարաղանելով կրցածին չափ շուտ ճամբայ ելաւ : Երեմիա վիզս շոյեց . «Ո՛չ , մէկ շիլինի համար այդպիսի յիմարութիւն ընել չարժեր , այնպէս չէ՛ , սիրելիս» , ըսաւ :

Թէև Երեմիա այնքան հակառակ էր կառքը փութացնելու , անհոգ մարդոց հաճելի ըլլալու համար , թէև չափաւոր քայլով մը կ'երթար միշտ , բայց հակառակ չէր «չոզին շատցնելու» , ինչպէս կ'ըսէր , եթէ գիտնար թէ բանաւոր պատճառ մը կար :

Լաւ կը յիշեմ առտու մը , մինչդեռ կեցած յաճախորդի կը սպասէինք , երիտասարդ մը ծանր պայուսակ մը ձեռքը բռնած , գետինը դտնուող նարինջի կեղեւի կտորի մը վրայ կոխեց և վար ինկաւ ուժգնութեամբ :

Երեմիա իսկոյն փութաց և զայն վերցուց : Գրեթէ մարած էր , և երբ զինքը խանութ մը կ'առաջնորդէին , յայտնի էր որ շատ նեղութեամբ կ'առնէր իր քայլերը : Երեմիա անշուշտ նորէն իր կառքին քով եկաւ , բայց գրեթէ աստը վայրկեան վերջ խանութպաններէն մէկը կանչեց զինքը , և մենք ալ սարայանտակին մօտեցանք :

«Կրնա՞ք զիս շոգեկառքի կայարանը տանիլ , ըսաւ երիտասարդը , կը վախնամ որ այս դժբաղդ անկումը զիս

ուչ թողած է, բայց շատ կարեւոր է որ ժամը տասներկու-քի կառախուսքը չկորսնցնեմ: Շատ երախտապարտ պիտի ըլլամ ձեզի, եթէ զիս ժամանակին հասցնէք»:

«Ձեռքէս եկածը պիտի ընեմ», պատասխանեց Երեմիա եռանդազին:

Վայրկեանէ մը Երեմիա կառքին վրայ ցատկած էր դուարթ ձայնով մը զիս խրախուսելով և շարժելով սանձը այնպիսի կերպով մը, զոր ես կը հասկնայի:

«Մ'ն ուրեմն, սիրելի ձէք, ըսաւ, դէպի յառաջ, մենք պիտի ցոյց տանք թէ ինչպէս կրնանք աճապարել, եթէ կարեւոր պատճառ մը ունենանք»:

Միշտ դժուարին է կառքը արագ վարել քաղաքին մէջ, կէս օրուան միջոցին, երբ փողոցները խճողուած են, բայց մենք ըրինք ինչ որ կարելի էր: Երբ լաւ կառապան մը և լաւ ձի մը իրար կը հասկնան, միշտ կը յաջողին դժուարութիւնները դել:

Փողոցները շատ խճողուած էին այդ օրը, բայց մենք յաջողեցանք մեր ճամբան շարունակել. միայն անգամ մը ստիպուեցանք կանգ առնել, երբ երիտասարդը դուրսը դուրս անկելով ըսաւ անձկութեամբ. «Թերեւս աւելի աղէկ է որ դուրս ելլեմ և քայլելով երթամ, ժամանակին չպիտի համնիմ, եթէ այսպէս երթանք»:

«Բոլոր կարելի եղածը պիտի ընեմ, պարոն, ըսաւ Երեմիա, կը յուսամ որ ժամանակին պիտի համնինք: Երկար ատեն հարկ չպիտի ըլլայ կանգ առնել հոս, և ձեր պայուսակը այնքան ծանր է որ դուք չէք կրնար տանիլ զայն»:

Ճիշդ այդ միջոցին մեր առջևի սայրը սկսաւ շարժիլ, և մենք ալ կրցանք մեր ճամբան շարունակել: Մէկ կամ միւս կողմ շարունակ դառնալով վերջապէս հասանք կամուրջը, որ բարեբախտաբար խճողուած չէր, և կառ-

քերը արագ արագ նոյն ուղղութեամբ կ'երթային մեր առջևէն, թերեւս փութալով համնելու այն կառախուսքին, որուն մենք կ'աճապարէինք համնիլ, մինչդեռ ութը վայրկեան կար տասերկուքին:

«Փանք Աստուծոյ, հասանք, ըսաւ երիտասարդը, շնորհակալ եմ ձեզի, բարեկամ, և ձեր ձիուն. ձեր մատուցած ծառայութիւնը կարելի չէ դրամով վարձատրել. կը խնդրեմ որ ձեր վարձքէն զատ այս տասը դահեկանը ընդունիք իրր պարգեւ»:

«Ո՛չ, ո՛չ, պարոն, շնորհակալ եմ. ուրախ եմ որ ժամանակին հասանք. բայց ժամանակ մի կորսնցնէք. ահա զանգակը պիտի հնչէ»:

Եւ առանց վայրկեան մըն ալ սպասելու, Երեմիա կառքը հեռացուց, ուրիշներու տեղի տալու համար:

Երբ մեր տեղը վերադարձանք, շատեր իր վրայ խընդային և հեզնեցին զինքը, վամնդի աճապարանքով իր կառքը վարած էր, աւելի վարձք մը ընդունելու համար, ըսին: Ու հարցուցին թէ ինչ ստացաւ:

«Սովորականէն շատ աւելի, ըսաւ խորամանկ նայուածքով մը, իր սուած դրամին շնորհիւ երկար օրեր պիտի կրնամ հանդիսա ընել»:

«Ինչ կեղծաւոր է, ըսաւ մէկը, ինծի կը քարոզէ. և ինք իր քարոզածին ճիշդ հակառակը կ'ընէ»:

«Ինծի նայէ, ըսաւ Երեմիա, պարոնը ուզեց տասը դահեկան աւելի տալ ինծի, բայց ես մերժեցի. ես ինքզինքս ըսա բաւականին վարձատրուած կը սեպէի, երբ տեսայ որ ուրախ էր իր կառախուսքին համնելով, և եթէ ես և ձիս մեր անձնական հաճոյքին համար երբեմն այդպէս արագ արշաւանք մը կը կատարենք, ատիկա մեր գլխնալիք բանն է և ոչ ձերը»:

«Գուն երբեք չպիտի հարստանաս», պատասխանեց մէկը :

«Գուն հարուստ ըլլալու արժանի ես, Երեմիա, ըստ ուրիշ մէկը. հարստութիւնը քեզի անէծք չպիտի բերէ, իսկ այս մեր ընկերը աղքատութեան մէջ պիտի մեռնի, քանի որ այնքան դրամ կը վասնէ խարազանի համար :»

«Ի՞նչ ընեմ, քանի որ ձիս առանց խարազանի չեմ թար» :

«Երբեք ձանձրութիւնը յանձն չես տաներ տեսնելու թէ առանց խարազանի ալ կրնայ երթալ : Խարազանդ անդադար չարժանն մէջ է, և եթէ քեզ չի մաշեցներ, ձիդ կը մաշեցնէ. միշտ ստիպուած ես ձի փոխելու, և գիտես ինչո՞ւ, որովհետեւ երբեք հանդիսս չես թողուր զանոնք :»

«Աղէկ բազդ ունեցած չեմ, այդ է պատճառը» :

«Եւ երբեք չպիտի ունենաս : Աղէկ բազդը գիտէ թէ որու երթալու է, և սովորաբար նախապատիւ կը սեպէ երթալ անոնց որոնք ողջմտութիւն ունին և բարի սիրտ. գոնէ այս է իմ փորձառութիւնս :»

ԳԼՈՒԽ Ա.

ԿԻՐԱԿԻ ՕՐՈՒԱՆ ԿԱՌՔԸ

Առտու մը երբ Երեմիա զիս կառքին լծելու գալ զամ մը, պարոն մը եկաւ իր քով : «Մտուայ եմ, տէր իմ», ըսաւ Երեմիա :

«Բարի լոյս, Պ. Երեմիա, ըսաւ պարոնը. կ'ուզեմ որ ամէն կիրակի առտու տիկին Ռիկաը կանոնաւորապէս

եկեղեցի տանիք : Մենք հիմայ նոր եկեղեցին կը յաճախենք, և իրեն համար դիւրին չէ այնքան հեռու տեղ ուղտով երթալ :»

«Շնորհակալ եմ, տէր իմ, ըսաւ Երեմիա, բայց ես միայն վեց օր աշխատելու հրաման ձեռք ձգած եմ, ու չեմ կրնար կիրակի օր ալ գործելու յանձնառու ըլլալ. ապօրէն գործ մը պիտի ըլլար ատիկա» :

«Չէի գիտեր որ ձերինը վեց օրուան կառք մըն էր. բայց անշուշտ շատ դիւրին պիտի ըլլար ձեր արտօնագիրը փոխել. ես չպիտի թողու՞մ որ ո եւ է կորուստ ընէք այդ կերպով : Շիտակը այն է որ տիկին Ռիկա կը նախընտրէ ձեր կառքով երթալ :»

«Ուրախ պիտի ըլլայի տիկինին ծառայելով, բայց անգամ մը եօթը օրուան արտօնագիր մը ունէի, և տեսայ որ ատիկա չափազանց դժուար էր թէ ինձի և թէ ձերու համար : Տարուան սկիզբէն մինչեւ վերջը ամէն օր աշխատիլ և կիրակի մը չունենալ կնոջս և զաւակներուս հետ անցընելու համար, և երբեք կարող չըլլալ եկեղեցի երթալ, ինչպէս կ'երթայի կառապանութեան տեղէն : Այս պատճառաւ հինգ տարի է ի վեր միայն վեց օրուան աշխատութեան արտօնագիր կը ստանամ և ատիկա ինձի աւելի օգտակար կը նկատեմ» :

«Անշուշտ, պատասխանեց Պ. Ռիկա, պէտք է որ ամէն մարդ հանդիսս ունենայ և կարենայ կիրակի օրերը եկեղեցի երթալ. բայց այնպէս կը կարծէի որ այնքան կարճ հեռաւորութիւն մը յոգնութիւն չպիտի պատճառէր ձեռք ձգելու և այն ալ օրը մէկ անգամ միայն. օրուան սէր ձիւղ և այն ալ օրը մէկ անգամ պիտի ըլլաք. միւս կողմէ, բարձր մնացած մասը ազատ պիտի ըլլաք. միւս կողմէ, մենք ալ գէշ յաճախորդներ չենք» :

«Իրաւունք ունիք, տէր իմ, բայց չեմ կրնար : Գրուած է որ Աստուած ստեղծեց մարդը և ստեղծեց կինը

և բոլոր միւս կենդանիները , և զանոնք ստեղծելէն անմիջապէս վերջ հանգիստի օր մը սահմանեց , և հրամայեց որ ամէնքն ալ եօթերորդ օրը հանգչին : Անտարակոյս Ան գիտեր մեր պէտքերը : Ես աւելի զօրաւոր և աւելի առողջ եմ հիմայ որ կիրակիս կը պահեմ . ձիերն ալ աւելի ուժով են , և այնքան շուտով չեն մաշիր : Բոլոր անոնք որ իմ օրինակիս կը հետեւին , նոյն առաւելութիւնը ունին : Ասկէ զատ՝ առաջուընէ՛ աւելի ալ զրամ կրցամ եմ խնայել» :

«Շաւ լաւ , մի՛ նեղուիք այդ պատճառաւ , ես ուրիշ տեղ գիմում պիտի ընեմ» :

Եւ ասիկա ըսելով մեկնեցաւ :

«Պէտք է որ մեր կիրակին չկորսնցնենք , անանկ չէ՛ , ձէ՛ք» , ըսաւ տէրս՝ ինծի դառնալով :

«Փօլի , Փօլի , հոս եկուր» , պոռայ յետոյ իր կնոջ : Փօլի անմիջապէս եկաւ :

«Ի՞նչ կայ սիրելիս» :

«Պ . Ռիկա կ'առաջարկէ որ իր կինը եկեղեցի տանիմ ամէն կիրակի առտու : Ես ալ իրեն պատասխանեցի թէ միայն վեց օրուան արածնագիր առած եմ : Կ'ուզէ որ եօթը օրուան արածնութիւն մը ստանամ . լաւ պիտի վարձարէ : Գուն գիտն'ս , Փօլի , թէ որքան լաւ յաճախորդներ են : Տիկիներ յաճախ ժամերով շուկայ կ'եղէ կամ այցելութիւններ կ'ընէ , և անմիջապէս ամբողջ վարձքս հաճութեամբ կը վճարէ : Եթէ ուղածը չընեմ , կը վախնամ որ բոլորովին կը կորսնցնենք զիրենք : Քու կարծիքդ ի՞նչ է , անուշիկս» :

«Իմ կարծիքս այն է որ , ըսաւ ամէն մէկ բառը կշռելով , եթէ Տիկին Ռիկա քեզի ոսկի մըն ալ տարու ըլլայ ամէն կիրակի , պէտք չէ որ կիրակիդ դո՛հես : Մենք գիտցանք թէ ի՞նչ է կիրակի չունենալը , ինչպէս հիմայ

գիտենք թէ ի՞նչ է ունենալը : Փառք Աստուծոյ մեզ պահելու չափ բան կը շահիս , թէև երբեմն դժուար կ'ըլլայ վարսակին , խոտին , հրամանագրին և ուրիշ ծախքերու հասնիլ : Բայց մեր զաւակը , Հէրի , քիչ սանենէն պիտի սկսի քիչ շատ բան շահիլ , և ես ալ իմ կողմէս նախապատիւ կը սեպեմ աւելի աշխատիլ քան անգամ մըն ալ վերադառնալ այն սոսկալի օրերուն , երբ դուն հազիւ վայրկեան մը կ'ունենայիր զաւակներուդ երեսը նայելու , և երբեք չէինք կրնար մէկտեղ եկեղեցի երթալ , կամ երջանիկ հանգիստ օր մը ունենալ : Աստուած չընէ որ անգամ մըն ալ նոյն վիճակին դառնանք : Ահա այս է իմ ըսելիքս , Երեմիա» :

«Ճիշդ ես ալ այդ ըսի Պ . Ռիկաի , սիրելիս , ըսաւ Երեմիա , և միտքս փոխելու արամագիր չեմ : Այդպէս պարագ պեղը մի՛ նեղուիք , Փօլի - (որովհետև կինը սկսած էր լալ) . ես հին օրերուն չպիտի ուզէի դառնալ , նոյն իսկ եթէ երկու անգամը շահէի : Ասիկա վերջացած ինդիր մըն է ինծի համար : Զուարթ եղիր և ես իմ տեղս երթամ նորէն» :

Երեք չարախներ անցան այս խօսակցութենէն վերջ , և բնաւ հրաման ընդունած չէինք տիկին Ռիկաէն . պատահական յաճախորդներու միայն կը սպասէինք : Երեմիա շատ վշտացաւ , որովհետև իր գործը հիմայ աւելի դժուարին էր , բայց Փօլի շարունակ զինքը կը խրախուսէր և կ'ըսէր .

«Հող չէ , հող չէ , դուն քու պարտաւորութիւնդ կատարէ , և անձկութիւն մի ունենար , վստահ եղիր որ վախճանդ լաւ պիտի ըլլայ» :

Շուտով յայտնի եղաւ որ Երեմիա կորսնցուցած էր իր լաւագոյն յաճախորդը , և ի՞նչ պատճառաւ : Շատեր ըսին թէ յիմարութիւն էր ըրածը , բայց մէկ երկու հոգի ալ իր զրամը պաշտպանեցին :

«Եթէ բանուորները իրենց կիրակին չպահեն, ըստ մէկը, վնասը շուտով պիտի կրեն. ամէն մարդու, ինչպէս ամէն կենդանիի իրաւունքն է: Աստուծոյ օրէնքին համեմատ հանդիստի օր մը ունինք, և Անդղիայ օրէնքին համեմատ ալ հանդիստի օր մը ունինք. իմ կարծիքս այն է որ մենք պէտք է փարինք այդ իրաւունքին, զոր այս օրէնքները կուտան մեզի»:

«Ի՞նչ ք, բարեպաշտ մարդիկդ, ըսէք ինչ որ կ'ուզէք, ըստ ուրիշ մը, իմ նպատակս է քառօրդ մը շահիլ երբ կրնամ: Ես կրօնքի վրայ հաւատք չունիմ, սրովհետեւ յայտնի է որ ձեր կրօնասէր մարդիկը միւսներէն աւելի աղէկ վիճակ մը չունին»:

«Եթէ աւելի աղէկ վիճակ մը չունին, յարեց Երեմիա, պատճառը այն է որ անոնք կրօնասէր չեն: Ինչ իրաւունք ունիք ըսելու թէ մեր երկրին օրէնքները լաւ օրէնքներ չեն, քանի որ կան մարդիկ որ չեն յարգեր զանոնք: Եթէ մէկը իր բարկութիւնը չի դասեր, իր ընկերոջ մասին չարախօսութիւն կ'ընէ, իր պարտքը չի վճարեր, այդ մարդը կրօնասէր չէ, հող չէ թէ յաճախ եկեղեցի երթայ: Եթէ կեղծ մարդիկ կան, այդ պատճառաւ կրօնքը կեղծիք մը չըլլար: Իրական կրօնքը աշխարհիս ամէնէն լաւ և ամէնէն ճշմարիտ բանն է, և միակ բանը որ կրնայ մարդը ճշմարտապէս երջանիկ ընել և աշխարհիս վիճակը բարելաւել»:

«Եթէ կրօնքը օգուտ մը ունենար, ըստ ուրիշ մը, քու կրօնասէր մարդիկդ մեզ չպիտի աշխատցնէին կիրակի օրերը. ասոր համար է որ կ'ըսեմ թէ կրօնքը կեղծիք մըն է միայն: Եթէ եկեղեցի գացողները չըլլային, մենք ալ կիրակիները կառք չէինք հաներ զանոնք փոխադրելու համար: Իրենք անշուշտ պատասխանատու պիտի ըլլան իմ հոգիիս մասին, եթէ ինձմէ կը կորզեն զայն փրկելու պատենութիւնը»:

Ներկաներէն շատերը ծախահարեցին, բայց Երեմիա ըստ .

«Ճարտար խօսք մը ըրած ըլլալ կը կարծես, բայց կը սխալիս: Ամէն մարդ ինք իր հոգիին հոգ տանելու է, ուրիշ մէկու մը վրայ չես կրնար ձգել յանցանքը: Եթէ օրն ի բուն կառքիդ վրայ նստած յաճախորդի սպասես, անշուշտ երբեք չպիտի ըսն որ եթէ մենք չվարձենք զինքը, ուրիշը պիտի վարձէ, կիրակի պահելու միտք չունի»:

«Բայց ինչ պիտի ընեն այն բարի մարդիկը որոնք իրենց սիրական քարոզիչներուն խօսքերը լսելու պէտք ունին կիրակի օրերը. եթէ կառք չըլլայ, պիտի գրկուին անոնցմէ»:

«Իմ գործս չէ ուրիշներուն համար ծրագրեր սպասարատել, ըստ Երեմիա. բայց եթէ այդքան հեռուն չեն կրնաք քաղելով երթալ, կրնան աւելի մօտը երթալ, և եթէ անձրեւէ, կրնան իրենց անձրեւանոցները հագնիլ, ինչպէս կ'ընեն չարթու մէջ: Եթէ բան մը ուզիդ է, կարելի է ընել զայն. եթէ ուզիդ չէ, կարելի է չընել. բարի մարդը միշտ հնարք մը պիտի գտնէ: Ասիկա ճշմարիտ է մեզի, կառապաններուս համար այնքան, որքան եկեղեցի գացողներուն համար»:

ԳԼՈՒԽ ԱԷ.

Ո Ս Կ Ե Ղ Է Ն Կ Ա Ն Ո Ն

Անկէ երկու երեք շաբաթ վերջ, երբ իրիկուն մը ուշ ատեն մեր տեղը կը վերադառնայինք, Փօլի լսպտերը ձեռքը մեր առջեւ վազեց: Միշտ լսպտերը կը բերէր, եթէ օդը խիտ անձրեւոտ չըլլար:

«Վախճանը բարի է, Երեմիա, ըստ, տիկին Ռիկա իր սպասաւորը դրկեր էր ցերեկէն վերջ, քեզի լուր տալու համար որ վաղը ժամը տասնըմէկին կառքը իրեն տանիս:— «Շատ լաւ, ըսի, բայց մենք այնպէս կ'ենթադրէինք որ տիկինը հիմայ ուրիշ կառապան ունէր»: — «Շիտակը այն է որ տէրս սրողոս էր, որովհետեւ Պ. Երեմիա մերժած էր կիրակի օրը գալ: Բայց ոչ մէկ կառապան գոհ թողուց զինքը. ոմանք չափազանց արագ կը վարեն, ոմանք չափազանց դանդաղ, և տիկինին կարծիքը այն է որ ձեր կառքին չափ մաքուր ու կոկիկ կառք չկայ:—»

Փօլի դրեթէ չնչասպառ եղած էր, և Երեմիա սկսաւ բարձրաձայն խնդալ.

«Օր մը չէ որ մը վախճանը բարի պիտի ըլլայ, ըսիր դուն, սիրելիս, և իրաւունք ունէիր, դուն գրեթէ միշտ իրաւունք ունիս: Աճապարէ և ընթրիքը պտորաստէ, ևս ալ անմիջապէս ձէքին կազմածները պիտի հանեմ և զինքը հանգստացնեմ:»

Անկէ ետքը տիկին Ռիկա Երեմիային կառքը գործածեց առջի չափ յաճախ, բայց երբեք կիրակի օրերը: Ժամանակ մը եկաւ որ կիրակի օրն ալ աշխատեցանք: Ահա թէ ինչպէս պատահեցաւ ասիկա: Շաբաթ իրիկուն մը մենք ամէնքս ալ յոգնած տուն վերադարձած էինք, ուրախ որ հետեւեալ օրը հանգիստ պիտի վայելէինք. բայց անակնկալ մը կը սպասէր մեզի:

Յաջորդ առտուն Երեմիա զբաղած էր զիս մաքրելու բակին մէջ, երբ Փօլի իր ձօտը եկաւ խիտ մտադրաւ կերպարանքով մը:

«Ի՞նչ կայ», հարցուց Երեմիա:

«Խեղճ Տինա նամակ մը ընդունած է թէ իր մայրը վտանգաւոր կերպով հիւանդ է և պէտք է անմիջապէս

ճամբայ ելլէ, մտնելէն առաջ զինքը տեսնել կարենալու համար: Ճառ մղոնի չափ հեռու է տեղը, ու կիթէ կառախուժելով երթայ, սակաւին չորս մղոն տեղ քալելու է. բայց տկար է, և փոքրիկը դեռ հազիւ չորս շաբթուան է, անշուշտ չի կրնար այդչափ տեղ քալել և կ'ուզէ գիտնալ թէ կրնա՞ս կառքովը տանիլ զինքը. կը խոստանայ հաւատարմաբար վճարել վարձքը, որովհետեւ ստակ կրնայ գտնել»:

«Պէտք եղածը կը կարգադրենք, ևս ստակի վրայ չեմ խորհիր, այլ մեր կիրակին կորսնցնելուս վրայ ձիերը յոգնած են, ևս ալ յոգնած եմ, այդ է դժուարութիւնը»:

«Ինձի համար ալ դժուար է, ըսաւ Փօլի, որովհետեւ առանց քեզի կիրակին գրեթէ կը կորսուի, բայց գիտես որ ուրիշներուն ընկու ենք ինչ որ կ'ուզենք որ անոնք մեզի ընեն»:

«Գուն, սիրելի Փօլիս, կատարեալ քարոզիչ մըն ես. և որովհետեւ իմ այսօրուան քարոզս այսքան կանուխ լսեցի, կրնաս երթալ ըսել Տինային թէ ևս պատրաստ պիտի ըլլամ ժամը տասնին: Բայց կը խնդրեմ որ մեր դրացիին սուներ հանդիպիս և հարցնես թէ կը հաճի իր թեթեւ կառքը փոխ տալ: Գիտեմ որ երբեք չի գործածեր զայն կիրակի օրերը: Զիտե՞ս գործը շատ աւելի դիւրին պիտի ըլլայ»:

Փօլի մեկնեցաւ, և շուտով լուր բերաւ թէ զրացին հաճութեամբ կուտար իր կառքը:

«Լաւ, ըսաւ, հիմայ քիչ մը պանիր հաց պտորաստէ. ևս կրցածիս չափ շուտ կը վերադառնամ կէս օրէն վերջ»:

«Եւ երբ վերադառնաս, ճաշդ պատրաստ պիտի գրասես», ըսաւ Փօլի:

Զիս ընտրեց այս ճամբորդութեան համար, և ժամը

տասնին ճամբայ երանք թեթև կառքով, որ այնքան դիւրաւ կը շարժէր: Մայրի գեղեցիկ օր մըն էր, և քաղաքէն դուրս ելլելուս պէս քաղցր օդը, թարմ խտան բուրուձը, և դաշտերուն կակուղ ճամբաները չուտով կազդուրեցին զիս:

Տխնայի ընտանիքը փոքրիկ ազտրակի տան մը մէջ կը բնակէր, կանանչ արանեակի մը քով, մարդագեանի մը մօտիկ, հովանաւոր ծառերէ չըջապատուած: Երկու կովեր կ'արածէին: Երիտասարդ մը խնդրեց Երեմիայէն որ կառքը մարդագետինը տանի, ուր կրնար զիս չուքին մէջ կայել. կը ցաւէր որ լաւագոյն արտու մը չունէր:

«Եթէ ձեր կովերուն չի վրասեր, ըսաւ Երեմիա, իմ ձիս շատ երջանիկ պիտի ըլլայ մէկ երկու ժամ ձեր գեղեցիկ մարդագետնին մէջ անցընելով, հանդարտ ձի մըն է, և շատ պիտի արտօրի»:

«Շատ հաճութեամբ, ըսաւ երիտասարդը, ինչ որ ընենք շատ չէ ձեր մարդասիրութեանը փոխարէն: Ժամէ մը պիտի ճաշենք, և կը յուսամ որ դուք ալ պիտի հաճիք մեզի սեղանակից ըլլալ. թէև մայրերմիս այնքան հիւանդ է որ մենք ամէնքս ալ տխուր ենք»:

Երեմիա չորհակալութիւն յայտնեց և ըսաւ որ ինք արդէն իր հետը ճաշ ունէր և շատ կը փափաքէր քիչ մը ժամանակ դաշտերուն մէջ պտտելու:

Երբ իմ համեստ կռնակէս հանեցին, նախ չէի գիտեր թէ ինչ ընեմ, խոտ ուտեմ թէ կռնակիս վրայ տապըրրկիմ, պառկիմ հանգչիմ, թէ մարդագետնին մէջ ազատ համարձակ վազվզեմ: Ասոնց ամէնքն ալ ըրի կարգաւ: Երեմիա ալ ինծի չափ երջանիկ կ'երեւար: Ծառի մը չուքին տակ նստած՝ թռչունները մօտիկ ըրաւ. յետոյ երգեց, կարգաց, մարդագետնին շուրջը թափառեցաւ, ծաղիկներ քաղեց և փունջ մը կազմեց: Չմտ-

ցաւ զիս ալ կերակրել. բայց ժամանակը խիստ կարճ կ'երեւար. խեղճ կոճապղպեղէն բաժնուելէս ի վեր դաշտի երես տեսած չէի:

Հանդարտ քայլերով տուն վերադարձանք, և Երեմիային առաջին խօսքը սա եղաւ.

«Փօլի, կիրակիս չկորսնցուցի, որովհետեւ թռչունները օրհնեցրգ կ'երգէին ամէն թուփի մէջ և ես ալ իրենց պաշտամունքին մասնակցեցայ: Ծէք ալ մասաղ մըտրուկի մը պէս էր»:

Երբ ծաղիկները Տօլիին տուաւ, Տօլի ուրախութենէն ցատկըտեց:

ԳԼՈՒԽ ԼԸ.

ՏՕԼԻ ԵՒ ՃՇՄԱՐԻՑ ԱԶՆՈՒԱԿԱՆԸ

Չմուրը կանուխ սկսաւ, շատ ցուրտ և շատ խոնաւ: Ծարաթներով ամէն օր կամ կը ձիւնէր, կամ կ'անձրեւէր կամ ձիւնախառն կ'անձրեւէր, կամ սաստիկ հով մը կը փչէր և գետինը բոլորովին կը սառէր: Ձիերը բոլորն ալ սկսան սաստիկ նեղուիլ: Երբ չոր ցուրտ մը ըլլայ, ալ սկսան սաստիկ ճածկոյթ բաւական է մեղ տաք պահեղոյգ մը թանձր ճածկոյթ բաւական է մեղ տաք պահելու, բայց երբ հեղեղանման կ'անձրեւէ, այս ճածկոյթը, բայց երբ հեղեղանման կ'անձրեւէ, այս ճածկոյթը ներք չուտով կը թրջին, և ալ բանի մը չեն ծառայեր: Կառապաններէն ոմանք անթափանց ճածկոյցներ ունին, զորս ձիերուն վրայ կը ձգեն, և ասիկա շատ օգտակար է. բայց ոմանք այնքան աղքատ են որ չեն կրնար ո՛չ ինքզինքնին պաշտպանել ո՛չ ալ իրենց ձիերը, և շատերը չարաչար կը տառապին ձմրան միջոցին: Այդ տարին ալ

նոյնը պատահեցաւ : Երբ մենք , ձիերս , քանի մը ժամեր աշխատէինք , մեր չոր ախոռները կ'երթայինք և կրնայինք հանգչիլ , մինչդեռ կառապանները ստիպուած էին իրենց կառքերուն վրայ նստիլ , երբեմն մինչեւ կէս զիշերը մէկ երկու ժամ անցած , իրենց յաճախորդները վերադարձնելու համար :

Երբ գետինը սառած ու լարծուն ըլլար , այն ատեն ձիերը ամէնէն շատ նեղութիւն կը կրէին : Այդ պարագային մէջ մէկ մընն տեղ քալելը ծանր բևռ մը քաշելով ու հաստատուն ոտքի կուռան չունենալով՝ աւելի յոգնեցուցիչ էր քան չորս մընն տեղ քալելը :

Երբ օդը խիստ աննպաստ ըլլար , կառապաններէն շատերը կ'երթային մօտակայ գինետունը նստելու , և ուրիշի մը կը յանձնէին կառքերուն հսկելու հոգը . բայց յաճախ այդ կերպով յաճախորդ կը կորսնցնէին ու նաև դրամ կը վստանէին : Երեմիա երբեք չէր երթար այդ տեսակ տեղեր : Մօտը սրճարան մը կար , հոն միշտ կ'երթար : Իր համոզումը այն էր թէ օգելից ըմպելիքները և գարեջուրը մարդուս հոգերուն պատճառ կ'ըլլան , և թէ չոր հազուատ , լաւ անունդ , զուարթ բնութիւն և տանտիկին կին մը՝ լաւազոյն բաներն էին կառապանը տաք պահելու համար : Երբ ատեն երթալու ատեն չունենար , Փօլի միշտ ուսեղիք կը զրկէր իրեն . նախ փոքրիկ Տօլին կուզար , անկիւնէն կը նայէր թէ հայրիկը իր տեղն է : Եթէ հոն տեսնէր զինքը , արագութեամբ ատեն կը վազէր և չուտով կը վերադառնար հետը բերելով կողով մը կամ թիթեղեայ ամանով մը ուսեղիք ու խմելիք , տաք ապուր և կամ կարկանդակ գորս Փօլի պատրաստած էր : Զարմանալի էր որ ինչպէս իրեն պէս փոքրիկ աղջիկ մը կրնար անցնիլ յաճախ ձիերով ու կառքերով խճողուած փողոցներէն . բայց քաջ աղջիկ մըն էր , և շատ հպար-

տութեամբ կը բերէր հայրիկին ուսեղիքը : Ամէն մարդ կը սիրէր զինքը , և ամէն մարդ ուրախութեամբ կ'օգնէր իրեն , եթէ Երեմիա կարող չըլլար :

Խիստ ցուրտ փոթորկալից օր մը Տօլի աման մը տաք խմելիք բերած էր հօրը , և անոր քով կեցած էր : Յանկարծ պարոն մը արագ արագ մեր կողմը գալով , իր հովանոցը վեր վերցուց : Երեմիա իր զխարկին տարաւ ձեռքը , բարեւեց , ամանը Տօլին տուաւ և իմ ծածկոցս վերցնելու վրայ էր , երբ պարոնը իր քով փութալով պուսաց .

«Ո՛չ , ո՛չ , նախ ապուրդ լմնցո՛ւր , բարեկամս , իրաւ է որ կորսնցնելու շատ ժամանակ չունիմ , բայց կրնամ քիչ մը սպասել» : Այսպէս ըսելով կառքին մէջ նստաւ : Երեմիա շորհակալութիւն յասնեց և նորէն Տօլին քով եկաւ :

«Տեսա՞ր , Տօլի , ըսաւ , այսպիսի մէկու մը ճշմարիտ աշնուական կ'ըսեն . ժամանակ կը գտնէ խեղճ կառապանի մը և փոքրիկ աղջկան մը հանդիստը մտածելու» :

Երեմիա իր ապուրը լմնցուց , աղջիկը ձամբու դըրաւ , և յետոյ ձամբայ ելաւ : Անկէ ետքը քանի անգամներ նոյն պարոնը մեր կառքը նստաւ : Կարծեմ թէ ձի և չուն շատ կը սիրէր , որովհետեւ ամէն անգամ որ իր տանը դուռը կը տանէինք զինքը , երկու երեք շուներ վազվզելով զինքը կը դիմաւորէին : Երբեմն քովս կուզար , զիս կը չոյէր , և մեզմ ձայնով մը կ'ըսէր .

«Այս ձին բարի տէր մը ունի , և արժանի է այդպիսի տէր մը ունենալու» :

Քիչ անգամ կը պատահէր որ յաճախորդներ ուշադրութիւն ընծայէին իրենց գործածած ձիուն :

Այդ պարոնը երիտասարդ չէր , և իր ուսերը կորացած էին : Երթունքները նուրբ էին և գոց , թէև շատ

հաճելի ժպիտ մը ունէին . աչքը սուր էր , և իր ծնօտին ու իր գլուխին շարժումներու մէջ բան մը կար որ կարծել կուտար թէ զորաւոր կամքի տէր էր : Իր ձայնը հաճելի և քաղցր էր : Որևէ ձի կը վստահի այդպիսի ձայնի մը , թէ և այդ ձայնն ալ իր բոլոր միւս երեւոյթներուն նման հաստատ կամք մը կը ցուցնէր :

Օր մը ինքը և ուրիշ պարոն մը մեր կառքը նստան , խանութի մը առջին կանգ առին , և մինչդեռ իր բարեկամը ներս մտաւ , ինքը դրան առջև կեցաւ : Մեզմէ քիչ հեռու փողոցին միւս կողմը սալ մը շքեղ ձիերով կեցած էր գինիի մառանի մը առջև : Սայրորդը հոն չէր . և ով գիտէ որչափ ատենէ իվեր ձիերը հոն կը սպասէին . բայց կ'երեւայ թէ ձանձրացած էին սպասելով ու սկսան շարժիլ : Հաղիւ քանի մը քայլ առած էին , երբ սայրորդը դուրս եկաւ և բռնեց զանոնք : Կատուած կ'երեւար առնոց շարժելուն համար , և անգլխաբար պատճեց զանոնք՝ խարազանելով , նոյն իսկ անոնց գլուխին հարուածներ տեղալով : Մեր պարոնը այս բոլորը տեսաւ և շուտով փողոցին մէկ կողմէն միւսը անցնելով ըսաւ վճռական շեշտով մը .

«Եթէ անմիջապէս չդադրեցնես ձեռք , քեզ օտարկանութեան պիտի յանձնեմ ձիերդ թողած ըլլալուդ և անոնց հետ անգլխաբար վարուելուդ համար» :

Մարդը որ խմած էր , հայհոյանքներ մուտաց , բայց իր հարուածները դադրեցուց , և սանձը ձեռք առնելով իր սայլը նստաւ : Նոյն միջոցին մեր բարեկամը կամաց մը յուշատետր մը հանած էր իր գրպանէն և սայլին վրայ գանուող հասցէն նշանակած էր անոր մէջ :

«Ի՞նչ է գրածդ» , մուտաց սայրորդը , խարազանը շահեցնելով և իր ճամբան երթալով : Բայց գլխու շարժում մը և ցուրտ ժպիտ մը եղաւ իր ընդունած բոլոր պատասխանը :

Քիչ մը վերջ իր բարեկամն ալ եկաւ ու խնդալով ըսաւ . «Դուն քեզի անձնական բաւական գործ ունիս արդէն , չէի կարծեր թէ ուրիշներու ձիերով զրազելու ժամանակ պիտի գտնես» :

«Գիտես ինչու համար մեր աշխարհը այսչափ վատ է» , հարցուց :

«Ոչ» , պատասխանեց ընկերը :

«Անոր համար որ մարդիկ միայն իրենց անձնական գործերը կը մտածեն և ձանձրութիւնը յանձն չեն առներ հարստահարեալները պաշտպանելու և կամ անիրաւութիւն գործողները մասնանիչ ընելու : Ես երբեք չեմ կըրնար ականատես ըլլալ այսպիսի անգուլթ ընթացքի մը , առանց ձեռքէս եկածը ընելու . և շատ տէրեր չնորհակալ եղած են ինձի , իրենց ձիերուն կրած նեղութեանց մասին զիրենք տեղեկացուցած ըլլալուս համար» :

«Երանի թէ ձեզ նման ազնուականները բազմանային , տէր իմ , ըսաւ Երեմիա , որովհետեւ շատ պէտք կայ իրենց այս քաղաքին մէջ» :

Մեր ճամբան շարունակեցինք , և երբ կառքէն դուրս ելան , մեր բարեկամը ըսաւ . «Իմ սկզբունքս այն է որ երբ ականատես կ'ըլլանք անգուլթ և անիրաւ արարքներու , զորս կրնանք արդիլել , և ոչինչ կ'ընենք , մենք ալ մասնակից եղած կ'ըլլանք յանցանքին»

Գ Լ ՈՒՆ Ե Լ Ք .

Փ Ն Թ Ի Ս Է Մ

Պէտք է ըսել թէ արդարեւ նախանձելի վիճակ մը ունէի իբր կառքի ձի . կառապանը իմ տէրս էր , և

իր շահը կը պահանջէր լաւ վարուիչ հետս և զիս չափազանց չյոգնեցնել: Բայց բազմաթիւ ձիեր կային, որոնք հարուստ կառքի տէրերու կը վերաբերէին և որոնք օրական սաչափ դրամի փոխարէն վարձու կը սրուէին կառապաններու: Որովհետեւ ձիերը այս մարդոց չէին վերաբերեր, իրենց միակ մասածուը այն էր թէ ինչպէ՞ս կրնան ամէնէն շատ դրամ շահիլ ձիերուն միջոցաւ. դարմանալի չէ որ այդ ձիերէն ոմանք սոսկալի վիճակ մը ունէին: Անշուշտ ես շատ բան հասկնալու կարողութիւն չունէի, բայց ասիկա յաճախ խօսակցութեան նիւթ մըն էր կառքի կայարանին մէջ, և կայարաննապետը, որ բարեմիտ մէկն էր և ձիերը կը սիրէր, երբեմն դիտողութիւն կ'ընէր, երբ ձի մը տեսնէր մաշած կամ չարաչար գործածուած:

Սր մը ցնցոտիներով, թշուառ կերպարանքով կառապան մը, որ ծանօթ էր «Փնթի Սէմ» անունով, իր ձին ներս բերաւ անգթօրէն ձեծուած: Կայարանապետը ըսաւ.

«Դուն և քու ձիդ աւելի ոտտիկանութեան պաշտօնատանը կը վերաբերիք քան այս կայարանին»:

Մարդը իր բղքատուած ծածկոցը ձիուն վրայ նետեց, կայարանապետին դարձաւ և ըսաւ գրեթէ յուսահատ ձայնով մը.

«Եթէ ոտտիկանութիւնը պիտի խառնուի այս գործին, պէտք է նախ ուշադրութիւն դարձնէ ձիերու տէրերուն, որոնք չափազանց վարձք կը պահանջեն, և կամ կառքերու սակագինին որ այնքան քիչ է: Երբ ստիպուած ես օրական հինգ մէճիտ վճարելու իրր կառքի ու ձիերու վարձք, ինչպէս մեզմէ շատերը կը վճարեն այս եղանակին մէջ, և քիչ մը բան ալ քեզի համար պիտի չահիս, գործը շատ դժուարին կը դառնայ: Եթէ ձիերը

չախտափն մննք անօթի պիտի մեռնինք. և ես ու իմ գաւազներս գիտենք արդէն թէ ինչ է անօթութիւնը: Վեց զաւակ ունիմ և միայն մէկը քիչ մը բան կը շահի: Օրը մինչեւ տասնըչորս կամ տասնըվեց ժամ դուրսն եմ, և այսքան չարաթններէ ի վեր կիրակի օր մըն ալ ու, նեցած չեմ: Չարաչար ախտատուութիւն չէ՞ ասիկա: Շատ պէտք ունիմ տաքուկ հազուամներու և անձրեւանոցի, բայց երբ այսքան բերաններու հաց պիտի ճարեմ, ինչպէ՞ս կրնամ դնել զանոնք: Շարաթ մը առաջ ժամացոյցս գրաւ դնելով քիչ մը դրամ փոխ առի, և զիտեմ որ անգամ մըն ալ չպիտի կարենամ ես սունել զայն»:

Կառապաններէն ոմանք, որ հոն էին, իրենց գլուխը շարժեցին, հաւանութիւն յայտնելով անոր ըսածներուն:

Մարդը շարունակեց.

«Ի՞նչ որ ձեր անձնական կառքն ու ձիերը ունիք, բարի տէրեր, պատեհութիւն ունիք լաւ վիճակ մը և ուղիղ ընթացք մը բնենայու. ես չունիմ: Սակագինը որոշուած է, և անկէ աւելի պահանջել կարելի չէ: Նոյն իսկ այս առտու մինչեւ վեց մղոն տեղ գացի և մէճիտ կայս առտու մինչեւ վեց մղոն տեղ գացի և պարապ մը ստացայ: Վերադարձին յաճախորդ չգտայ, և պարապ եկայ, որով տասերկու մղոն տեղ գացած եղայ մէկ մէճիտի փոխարէն: Անկէ վերջ երեք մղոն տեղ երթալու համար վարձուեցայ, և շատ մը պայուսակներ, տուփեր կային, որոնք քիչ շատ դրամ պիտի բերէին, եթէ դուրսը դրուէին. բայց դիտէք անշուշտ թէ ինչ է մարդոց սովորութիւնը. ամէն ինչ որ կրնային ներսը դիմացի կողմը դիզել, դիզեցին, և միայն երեք ծանր մտուկներ դուրսը մնացին. այս ամէնուն համար միայն տասը դանկական առի. քառորդ մըն ալ վերադառնալու տառնա: Տակաւին մինչեւ իրիկուն որչափ դրամ պէտք է չահիմ որ

վարձքս վճարեմ, և քիչ մը բան ալ իմ քովս մնայ: Անշուշտ ամէն օր այսքան գժբաղդ չեմ ըլլար, բայց գիտէք որ յաճախ կը պատահի ստիկա, և հեղնութիւն է ըսել որ մեր ձիերը շատ աշխատոյնելու չենք, որովհետեւ երբ ձին յոգնած է, միայն խորագանի միջոցաւ կարելի է քաղցնել զինքը, ուրիշ կերպ կարելի չէ. կլինու և զաւակներս ձիերէն նախընտրելի են: Ես իմ ձիերս կամաւ չարաչար չեմ գործածեր. դուք ամէնքդ ալ վրկայ էք ստոր: Երբեք հանդարտ ժամ մը չունիմ որ կնոջս ու զաւակներուս հետ անցնեմ: Յաճախ ձերացած կը զգամ ինքզինքս, թէ և զեռ միայն քառասունը չինոյ տարեկան եմ: Գիտէք թէ ինչպէ՞ս ազնուականներէն ոմանք կը կասկածին որ զիրենք կը խաբենք ու բարձր զին կը պահանջենք, և իրենց քսակը ձեռքերնին բռնած, մինչեւ մէկ փարսն կը համրեն և բոլոր ատենը թէ իրենցմէ ոմանք մեր տեղը ըլլային, օրը ասանդիկց ժամ դուրսը մնային ապրուստ մը ճարելու համար, ատկէ զատ հինգ մէճիտ ալ օրական վարձք ստիպուէին վճարել, այն ատեն չստի ինայէին և իրենց բոլոր բեռները կառքիս մէջ չսլախ լսնողէին: Կան ոմանք անշուշտ որ երբեմն կրորիկ պարգև մը կուտան. սպա թէ ոչ կարելի չսլախ ըլլար ապրիլ. բայց պարգևը սովորական բան մը չէ:»

Հոն եղողները կատարեալապէ՞ս համամիտ գտնուեցան, և անոնցմէ մէկը ըսաւ.

«Շատ յուսահատական վիճակ մըն է ստիկա, ու պէտք չէ վարձանանք երբ չարիք մը կը գործուի, կամ ոգելից ըմպելիին չափը կ'անցնի:»

Երևմտա մասնակցած չէր այս խօսակցութեան, բայց իր գէմքը երբեք այնքան սխուր երևցած չէր: Կայտարանին պետը կեցած էր, երկու ձեռքերը զրոյանները

դրած: Պահ մը թաշկինակը հանեց, և ճակատը սրբելով ըսաւ.

«Գուն ինձի յաղթեցիր, Սէմ, որովհետեւ ինչ որ ըսիր կատարեալապէս ճշմարիտ է, և ատկէ վերջ ոստիկանութեան խօսքը չսլախ ընեմ քեզի. այդ ձիուն աչքին նայուածքն էր որ յուզած էր զիս: Գոնէ երբեմն քաղցր խօսք մը ըսէ ձիուդ, խեղճ կենդանիները զարմանալի կերպով կրնան ըմբռնել ստիկա:»

Այս խօսակցութենէն քանի մը օրեր վերջը նոր մարդ մը երևցաւ մեր կայարանը, Սէմի կառքին վրայ:

«Ի՞նչ եղաւ Փնթի Սէմը», հարցուց մէկը:

«Հիւանդ պառկած է, պատասխանեց մարդը. երէկ գիշեր հիւանդութենէ բռնուեցաւ, և հազիւ կրցաւ մինչև տուն սողալով երթալ: Այն առտու տղան լուր բերաւ թէ հայրը ջերմ ունէր և չէր կրնար դուրս ելլել, այսպէս ևս եկայ իր տեղը:»

Հետեւեալ առտուն դարձեալ նոյն մարդը եկաւ:

«Ի՞նչպէս է Սէմը», հարցուց կայարանապետը:

«Ան գնաց», ըսաւ մարդը:

«Ի՞նչ գնաց, մեռա՞ւ:»

«Մարեցաւ գնաց. այս առտու ժամը չորսին մեռաւ: Երէկ ամբողջ օրը ցնորքի մէջ էր, իր ձիերուն ախրջ և կիրակի չունենալուն վրայ կը խօսէր անդադար: «Երբեք կիրակի հանգիստ մը չունեցայ», եղաւ իր վերջին խօսքը:»

Ոչ մէկը խօսեցաւ ժամանակ մը: Յետոյ կայարանապետը ըսաւ.

«Ստիկա ազդարարութիւն մըն է ամէնուս համար:»

ԳՂՈՒՆ ԱՍ

Խ Ե Ղ Ճ Կ Ո Ճ Ա Պ Ղ Պ Ե Ղ Ը

Օր մը , մինչդեռ մեր կառքը և ուրիշ շատեր կը սպասէին դուրսի կողմը դարաստան մը , ուր երաժշտութիւն կար , խարխուղ հին կառք մը մեր քովը եկաւ կեցաւ : Ձին ծեր ու մաշած էր , անխնամ , ոսկորները անկուած , ծունկերը ծռած և առջևի սրունդները դողդոջուն : Ես քիչ մը խոտ կ'ուտէի , և հովը անոր մէկ մասը իր կողմը տարաւ . խեղճ արարածը իր երկայն բարակ վիզը երկընցուց և դայն վերցուց յետոյ չորս դին նայեցաւ , ուրիշ կտոր մըն ալ գտնելու յոյսով : Յուսահատ նայուածք մը կար իր մարած աչքերուն մէջ , և երբ կը մտածէի թէ ո՞ւր այդ ձին տեսած էի ասկէ առաջ , ինքը ուղղակի երեսս նայելով ըսաւ .

«Թխորակ Գեղանի , դո՞ւն ես» :

«Կոճապղպեղն էր , բայց որքան փոխուած : Անոր շքեղ կամարածեւ ու փայլուն վիզը չխտակ և վախ էր . մաքուր , ուղիղ սրունդներն ու փափուկ ոտնակրծքը ուռած էին . յօգուածները տկարացած էին տաժանելի աշխատութեամբ . դէմքը որ երբեմն այնքան ողբերօրիչ էր , հիմայ տառապալից կ'երեւար , և կրնայի իր կողերուն ելեւէջէն և իր յաճախակի հազէն դատել թէ որքան ծանր էր իր շունչը :

Մեր կառապանները մեզմէ քիչ մը հեռու կեցած էին , և ես մէկ երկու քայլ մտեցայ , որպէսզի կարենանք հանդարտօրէն խօսակցիլ : Շատ ախուր պատմութիւն մը ըրաւ ինձի :

Տասերկու ամիս արձակ թողուելէ վերջ , դարձեալ

աշխատելու յարմար կը նկատուի : Ձինքը պարոնի մը կը ծախեն : Քիչ մը ժամանակ լաւ կ'անցնէ , բայց օր մը սովորականէն աւելի արագ արշաւանք մը ընելով , կը տկարանայ , և զինքը դարմանելէ վերջ նորէն կը ծախեն : Այսպէս քանիցս նոր աէրերու ձեռք կ'անցնի , բայց միշտ աւելի կը վատթարանայ իր վիճակը :

«Եւ այսպէս , վերջապէս ըսաւ , զիս գնեց մարդ մը որ շատ մը կառքեր ու ձիեր կը պահէ և վարձու կուտայ : Ուրախ եմ որ դուն լաւ վիճակի մէջ կ'երեւաս , բայց չես կրնար երեւակայել թէ որքան դժբախտ եղած է իմ կեանքս : Երբ տկարութիւնս հասկցան , ըսին թէ ինձի համար տրուած դրամը չէի արժեր , և թէ զիս թեթեւ կառքի մը լծելու են , մինչեւ որ բոլորովին հիւժիմ վերջանամ : Եւ այդ է ահա հիմակուան ըրածնին . զիս կը խարաղանեն , կ'աշխատցնեն , առանց վայրկեան մը մտածելու թէ որքան կը տառապիմ : Ինձի համար ստակ տուած են , և այդ ստակը պէտք է որ հանեն : Այն մարդը որ զիս կը վարձէ , բաւական մեծ դումար մը կը վճարէ տիրոջս . այսպէս ինքն ալ ամէն ջանք կ'ընէ այդ դրամը իզմով շահելու : Հիմայ շարթուան մէկ ծայրէն միւսը , առանց կիրակիի հանգիստ ունենալու , կ'աշխատիմ» :

«Ի՞նչն ինքզինքդ կը պաշտպանէիր , ըսի , եթէ չարաչար վարուէին հետդ» :

«Այո՛ , այդպէս էի երբեմն , բայց ալ անօգուտ է . մարդիկ աւելի զօրաւոր են . և եթէ անգութ են և զգացում չունին , մեղի կը մնայ միայն համբերութեամբ տանիլ , տանիլ , տանիլ շարունակաբար մինչեւ որ վախճանը նիլ , տանիլ , տանիլ շարունակաբար միայն որ վախճանը գայ : Երանի՛ թէ այդ վախճանը եկած ըլլար և ես մեռած ըլլայի : Ես մեռած ձիեր տեսած եմ , և վատահ եմ որ ցաւ չեն կրեր . երանի թէ աշխատած միջոցիս մեռնէի իյնայի :»

Շատ արամեցայ և քիթս իր քիթին մօտ տարի .
բայց բան մը չէի կրնար ըսել զինքը մխիթարելու համար :
Կարծեմ թէ գոհ էր զիս տեսնելուն :

«Դուն իմ միակ բարեկամս ես», ըսաւ :

Ճիշդ այդ պահուն իր կառատարներ եկաւ, և զինքը
առաւ տարաւ, զիս շատ տխուր մտքի վիճակի մը մէջ
թողլով :

Անկէ քիչ վերջ՝ սայլ մը որուն մէջ մեռած ձիւ մը
մարմինը կար, մեր կայարանին քովէն անցաւ : Ձիուն դու-
խը սայլէն դուրս ինկած էր, անկենդան լեզուէն արիւն կը
կաթկթէր : Ահուելի էր այդ տեսարանը : Քանի մը նշան-
ներէ հետեւցուցի թէ Կոնստանդնուպոլսը ըլլայու էր : Երանի՛
թէ ան ըլլար, կ'ըսէի, որովհետեւ իր նեղութիւններէն
ազատած պիտի ըլլար : Եթէ մարդիկ աւելի գութ ունե-
նային, մեզ հրացանի կը բռնէին, կը մեռցնէին, դեռ
այսքան թշուառ վիճակի մը մէջ չինկած :

ԳԼՈՒԽ ԽԱ.

Մ Ս Ա Վ Ա Ճ Ա Ռ Ը

Ընտանի ձիերուն կրած տառապանքները տեսայ .
անոնց տառապանքներուն մեծ մասը կրնար արգիլուիլ
քիչ մը ողջմտութեամբ : Մենք, ձիերս, դժուարին աշ-
խատութիւնը հոգ չենք ընել, եթէ լաւ վարուին մեզի
հետ, և վստահ եմ որ շատ ձիեր, որոնք աղքատ կառա-
պաններու ձեռքն են, աւելի երջանիկ կեանք մը կը վա-
րեն քան տոհմիկներու ձեռքը գտնուողները :

Սիրոսս յաճախ կը ցաւէր, երբ կը տեսնէի թէ ինչ-

պէս կը գործածուէին մատաղածիերը՝ ծանր բեռեր տա-
նելով և կամ անգութ աղու մը բուռն հարուածներուն
ենթարկուելով : Անգամ մը տեսայ փոքրիկ գորշ մատա-
ղածի մը, խիտ բաշով և սիրուն գլուխով մը, ճիշտ Գե-
ղասունքին նման : Ամէն ջանք ի գործ կը դնէր ծանր
սայլ մը քաշելու համար, մինչդեռ հուժկու, կոշտ աղայ
մը խարազանի հարուածներ կը տեղացնէր վրան և անոր
փոքրիկ բերանը կը խոշտանդէր :

Յաճախ կը զիտէի թէ մատաղածաները որքան արագ
կը վազցնեն իրենց ձիերը, թէ և պատճառը չէի գիտեր .
բայց օր մը մատաղածուի մը խանութին մօտ կեցած էինք,
բար սայլ մը եկաւ սրարչաւ : Ձին սաքցած էր և յոգ-
եղ մը զլուխը կախեց իր հեւացող կողերը և դողացող
սրունդները ցոյց կուտային թէ որքան չարաչար յոգնե-
ցուցած էին զինքը : Տղան սայլէն դուրս ցատկեց, և
կողովը սանելու վրայ էր, երբ տէրը խանութէն դուրս
եկաւ շատ դժգոհ երեւոյթով մը : Ձիուն վրայ նայելէն
վերջ՝ բարկութեամբ ըսաւ աղուն .

«Որչա՛փ անգամ քեզի պէտք է ըսել որ այսպէս
արագ չքալես : Դուն արդէն ձի մը լինցուցիր, և այս
այս նոյն կերպով լինցնելու վրայ ես : Եթէ գաւազն չը-
լայիր, քեզ անմիջապէս պիտի ձամբէի : Ամօթ է ձի մը
այս վիճակով խանութ բերել, կրնաս ոտտիկանութեան
ձեռքը իյնալ, և այդ պարագային իզմէ օգնութիւն մի
սպասեր :»

Այս խօսքերուն միջոցին աղան մէկ կողմ կայնեցաւ
դժգոհ ու խօժու, բայց երբ հայրը իր խօսքը լինցուց,
սկսաւ բարկութեամբ պատասխանել : Յանցանքը իրը
չէր, ինք միշտ հրամանի մը կը հնազանդէր :

«Դուն միշտ կ'ըսես որ շուտ ընեմ, չտեսնամ, և
երբ տուները կ'երթամ, մէկը ոչխարի դիտտ մը կ'ուզէ

չուտով և պէտք է քառորդէ մը տանիլ . ուրիշ մը կու-
 վու միս մուցեր է ապսպրել , պէտք է անմիջապէս եր-
 թամ բերեմ , եթէ ո՛չ տիրուհին պիտի սրդողի . ուրիշ մը
 կ'ըսէ որ հիւր ունեցած է անտկնկալ կերպով և պէտք է
 առանց ժամանակ կորսնցնելու քանի մը կողիկ բերել .
 թիւ 5 տան տիկինը՝ Մահիկ փողոցին մէջ՝ երբեք իր ընթ-
 ըիքը չապսպրեր , մինչև որ միւր բերուի ցերեկուան
 ճաշին համար . հետեւաբար պէտք է անապարել , անա-
 պարել բոլոր ատենը : Եթէ տիկինները կանխաւ խորհին
 թէ ի՞նչ բանի պէտք ունին և իրենց միւր որ առաջ
 ապսպրեն , իմ բաժնի յանդիմանութեանս պէտք չի մնար :»

«Ես այ նոյնը կը փափաքէի , ըսաւ մտալածառը .
 շատ մը նեղութենէ կ'ազատէի , և իմ յաճախորդներուս
 շատ աւելի հաճելի կ'ընայի ըլլալ . բայց ի՞նչ օգուտ ու-
 նի մեր այսպէս խօսիլը . ո՞վ կը խորհի մտալածառին կամ
 անոր ձիուն վրայ : Ներս բեր և լաւ խնամէ զինքը .
 այսօր դարձեալ դուրս ելլելու չէ . դուն պէտք եղածը
 կողովով տար» :

Բայց բոլոր աղաքը անգուլթ չեն : Ես տեսած եմ
 աղաք որ շատ կը սիրեն իրենց մատաղածին կամ էջը ,
 իբր թէ սիրական շուն մը ըլլար . և փոքրիկ կենդանի-
 ները կ'աշխատին զուարթութեամբ և յօժարութեամբ ,
 ինչպէս ես կ'աշխատիմ Երեմիայի համար : Երբեմն աշ-
 խատութիւնը դժուարին է , բայց բարեկամի մը ձեռքը
 և ձայնը կը զիւրացնէ զայն :

Տղայ մը կար որ բանջարեղէն ու գետնախնձոր կը
 բերէր մեր փողոցը . ծեր մարուկ մը ունէր , ո՛չ գեղեցիկ ,
 բայց միշտ զուարթ և միշտ աշխոյժ . հաճելի էր տես-
 նել այս երկուքին իրարու համար ունեցած սէրը : Չին
 չունի մը պէս իր տիրոջ կը հետեւէր , և երբ տէրը սայ-
 լին մէջ նստէր , կը սկսէր վազել առանց խարաղսնի կամ
 յանդիմանութեան : Երեմիա կը սիրէր այդ աղան :

Ծեր մարդ մըն ալ կար , որ մեր փողոցը հանքա-
 ծուխ կը բերէր պղտիկ սայլով մը . անխալածառի գըլ-
 խարկ կը կրէր և կոշտ ու սեւ կերպարանք մը ունէր :
 Ինքը և իր ծեր ձին փողոցներն ի վեր կ'ելլէին մէկտեղ :
 Չին ինքնիրենը կանգ կ'առնէր այն ատեներուն առջեւ ,
 ուր անուխ պիտի տրուէր : Մէկ ականջը միշտ իր տի-
 րոջ կողմը ծռած էր : Ծեր մարդուն աղաղակը կը լըս-
 ուէր հետուէն : Ի՞նչ կ'ըսէր , չեմ գիտեր , բայց աղաքը
 կը սիրէին խաղալ իրեն հետ : Փօլի անկէ կը գնէր իր
 անուխը և բարեկամ եղած էին : Երեմիա կ'ըսէր թէ ա-
 տիկա լաւ օրինակ մըն է թէ ինչպէ՛ս ծեր ձի մը կ'ընար
 երջանիկ ըլլալ նոյնիսկ աղքատի մը . ձեռքին մէջ :

ՓԼՈՒՆ ԽՔ.

ԸՆՏՐՈՒԹԻՒՆԸ

Երբ որ մը տուն վերադարձանք , Փօլի դուրս եկաւ
 ու ըսաւ .

«Երեմիա , Պ . Բ . այսօր եկաւ հարցնելու թէ ո՞ր
 կողմին պիտի տաս քուէդ . կառքդ կ'ուզէ վարձել ընտ-
 րութեանց համար , և պիտի գայ քեզմէ պատասխան մը
 տանելու» :

«Երբ գայ , ըսէ իրեն , Փօլի , թէ կառքս արդէն
 բռնուած է . չեմ ուզեր որ իրենց խոշոր թուղթերը
 փակցնեն անոր վրայ , զիննառունները երթալով կէս գի-
 նով քուէարկուներ առնել բերելու համար :»

«Այնպէս կ'ենթադրեմ որ քու քուէդ այդ պարո-
 նին պիտի տաս : Կ'ըսէր թէ քաղաքական նոյն հայեացք-
 ները ունիք :»

«Այնպէս է կարգ մը խնդիրներու մասին, բայց քուէս իրեն չպիտի տամ, Փօլի, գիտես թէ ինչ է իր արհեստը:»

«Ա.յո՛»:

«Մէկը որ այդպիսի գործով մը կը հարստանայ, կրնայ շատ մը կերպերով բարի մարդ մը ըլլալ, բայց կոյր է աշխատաւոր դատուն պէտքերուն. իմ խիղճիս հակառակ պիտի ըլլար օգնել իրեն որ օրէնսդիր մարմնին մէկ անդամը ըլլայ: Հաւանական է որ իրենց բարկութիւնը պիտի գրգռեմ ինծի դէմ, բայց ամէն մարդու պարտաւորութիւնն է ընել ինչ որ իր հայրենիքին համար օգտակար կը դասէ:»

Ընտրութեանց նախընթաց առտուն Երեմիա ձի լծելու զբաղած էր, երբ Տօլի բակը եկաւ հեծկտալով. գոգնոցը և կապոյտ վերարկուն բոլորովին ցեխտտած էին:

«Ի՞նչ պատահեցաւ, Տօլի»:

«Այն չար տղաքը, ըսաւ հեծկտալով, այս բոլոր ցեխը վրաս նետեցին, և զիս հեզեցին:»

«Ա.յո՛, իրեն տղեղ անուններ տուն ըսաւ. Հէրի, որ ներս վազեց բարկացած. բայց ես ալ իրենց փոխարէնը տունի. անգամ մըն ալ չպիտի համարձակին իմ փոքրիկ քոյրս նախատել: Այնպէս մը ձեռեցի զիրենք, որ երկարատեն պիտի յիշեն, այդ վատասիրտ, ստահակ տղաքը»:

Երեմիա տղան համբուրեց և ըսաւ.

«Մայրիկիդ քով վազէ, սիրելիս, և ըսէ իրեն որ այսօր կը փափաքիս իր քով կենայ և օգնել իրեն»:

Յետոյ, լուրջ կերպարանքով մը Հէրիին դառնալով, ըսաւ.

«Տղաս, կը յուսամ որ միշտ քոյրդ պիտի պաշտպանես և լաւ մը հարուածես ո՛ր և է մէկը որ կը նախատէ զայն. բայց ես մեր տան մէջ ընտրական կռիւներ չեմ

ուզեր: Նոյն խակ կիներ, տղաք պատրաստ են քաղաքական խնդիրներու վրայ ճառելու, և տասնէն մէկը չի գիտեր թէ ինչ բանի վրայ է խնդիրը: Ընտրութիւնը լուրջ բան մըն է. գոնէ պէտք է լուրջ բան մը ըլլայ և ամէն մարդ իր քուէն տալու է իր խղճին համեմատ, ձգելով որ նոյնպէս քուէն տայ նաև իր դրացին»:

Գ. Ա. Ռ. Ե. Ե. Գ.

ԲԱՐԵԿԱՄ ՄԸ ԿԱՐՕՏՈՒԹԵԱՆ ԱՏԵՆ

Վերջապէս ընտրութեան օրը հասաւ. Երեմիայի ու ինծի համար գործ չէր պակտեր: Նախ եկաւ դէր պարոն մը, կտաւէ պայուսակ մը ձեռքը բռնած: Իրմէ վերջ եկաւ ուրիշ խումբ մը, որ այս կամ այն քուէտուփին տեղը կ'ուզէր երթալ. այնուհետեւ կանչուեցանք կողմնակի փողոց մը, ուր անձկալից երկչոտ ձերուների տիկին մը կը սպասէր դրամատունը երթալու համար. հոն պիտի սպասէինք որ զինքը վերադարձնենք. հազիւ կառքէն դուրս ելած էր, երբ կարմիր երեսով պարոն մը, ձեռքը շատ մը թուղթեր բռնած, վազելով մօտեցաւ չնչատպառ և Երեմիային ժամանակ չտալով որ կառքէն իջնէ, ինք դուռը բացաւ, մէջը նետուեցաւ, և պոռաց.

«Ամէնէն մօտաւոր ոստիկանութեան կայարանը, շուտով»:

Այսպէս անմիջապէս մեկնեցանք, և երբ մէկ երկու ուրիշ գործերէ վերջ մեր կայանը վերադարձանք, տեսանք որ կառք մը անգամ քնացած չէր հոն: Երեմիա սուղրակա վիզէս կախեց: Փողոցները խճողուած էին, և

կառքերը տարբեր կուսակցութեան վերաբերող քուէարկուներ արագութեամբ հոս հոն կը տանէին, այդ ամբողջ ճեղքելով. երկու հոգիի գետին տապալիլը տեսանք այդ օրը. մէկը կին մըն էր: Չիերուն գործը դժուար էր այդ օրը, բայց քուէարկուներուն հողը չէր. շատերը գրեթէ գինով էին, և ուրախութեան աղաղակներ կ'արձակէին կառքերու մէջէն, երբ իրենց կուսակցութեան խումբներուն կը հանդիպէին: Ասիկա առաջին ընտրութիւնն էր որ կը տեսնէի:

Հազիւ Երեմիա և ես մէկ երկու սրտաու կերած էինք, երբ խեղճ մատաղատի կին մը, որ (ծանր մանուկ մը ունէր բազուկներուն մէջ, մեղի մօտեցաւ: Այս կողմ այն կողմ կը նայէր և շուարած կ'երևար: Յանկարծ Երեմիային քով եկաւ և հարցուց թէ ո՞րն էր Ս. Թովմաս հիւանդանոցին ճամբան, և թէ որքա՞ն հեռու էր անկէ: Առտուն գիւղէն եկած էր շուկայի սայլով մը, չէր գիտեր թէ ընտրութիւն կը կատարուէր, և իր փոքրիկ սղան հիւանդանոց պիտի դնէր: Փոքրիկը ակար ձայնով մը կուլար:

«Խեղճ մանուկս, ըսաւ կինը, շատ ցաւ ունի. չորս տարեկան է, և նորածինի մը պէս անկարող է քայլելու. բայց բժիշկները ըսին որ եթէ յաջողիմ զինքը հիւանդանոց դնել, կը բուժուի: Կ'աղաչեմ, ըսէք թէ ո՛ւր է հիւանդանոցը և որքա՞ն հեռու»:

«Բայց, տիկին, ըսաւ Երեմիա, դուք չէք կրնար քայլելով այս ամբոխին մէջէն հոն երթալ. երեք մղոն հեռու է ասկէ, և այդ մանուկն ալ ծանր է»:

«Այո, ծանր է, բայց ես գորաւոր եմ, փառք Աստուծոյ, և եթէ ճամբան գիտնամ, կրնամ հոն հասնիլ. կ'աղաչեմ որ ինձի ճամբան ցոյց տաք»:

«Չէք կրնար, ըսաւ Երեմիա, դուք գետին պիտի

տապալիք և մանուկն ալ պիտի կոխկուտուի. մտէք և ես ապահով կերպով հիւանդանոց պիտի տանիմ ձեզ. նայեցէ՛ք, քիչ ատենէն պիտի անձրեւէ»:

«Ո՛հ, տէր իմ, ո՛հ, չեմ կրնար, չորհակալ եմ, շատ քիչ դրամ ունիմ: Կ'աղաչեմ միայն որ ինձի ճամբան ցոյց տաք»:

«Ես ալ իմ սունս կին մը ու զաւակներ ունիմ և հօր մը զգացումները գիտեմ: Կառքս մտէք, և ես ձեզ ձրի պիտի տանիմ: Շատ ամօթ պիտի զգամ երբ թողում որ ձեզ նման կին մը և իր հիւանդ մանուկը այսքան վտանգի ենթարկուին»:

«Աստուած օրհնէ ձեզ», ըսաւ կինը և սկսաւ նեկեկալ:

«Մի լաք, ես քիչ ատենէն ձեր տեղը պիտի հասցընեմ ձեզ, եկէք կառք մտէք»:

Երբ Երեմիա կառքին դուռը բանալու վրայ էր, երկու մարդ վազելով եկան և կառք խնդրեցին:

«Արդէն բռնուած եմ», պատասխանեց Երեմիա, բայց երկուքն ալ կինը մէկ կողմ չրելով կառքին մէջ ցատկեցին: Երեմիա ոստիկանի մը պէս խոժոռ կերպով նայեցաւ անոնց և ըսաւ.

«Այս կինը, պարոններ, արդէն վարձած է կառքը»:

«Տիկինը կրնայ սպասել, մեր գործը շատ ստիպողական է, մանաւանդ որ մենք առաջ կառքը մտանք, մերն է իրաւունքը և դուրս չպիտի ելլենք»:

Հեղնական ժպիտ մը երեւցաւ Երեմիայի դէմքին վրայ:

Դուռը գոցեց անոնց վրայ և ըսաւ.

«Շատ լաւ, պարոններ, կ'աղաչեմ որ հոտ նստիք որչափ ատեն որ յարմար կը դատէք. ես կը սպասեմ հոս, երբ դուք այդտեղ կը հանգչիք»:

Եւ կանակը դարձնելով անոնց, մանկամարդ կնոջ քով դնաց :

«Շուտով պիտի մեկնին ասոնք, հող մի ընէք», ըսաւ :

Եւ արդարեւ շուտով մեկնեցան, որովհետեւ երբ Երեմիային խաղը հասկցան, կառքէն դուրս կան զինքը անարգելով և սպառնալիքներ ընելով : Այս յապաղումէն վերջ ճամբայ ելանք դէպի հիւանդանոց, կարելի եղածին չափ կողմնակի փողոցներէ անցնելով :

Երեմիա մեծ դանգակը հնչեցուց և մանկամարդ կրնոջ օգնեց որ կառքէն դուրս ելլէ :

«Հազար անգամ շնորհակալ եմ ձեզի, ըսաւ կինը, մինակ երբևք չպիտի կրնայի հոս գար» :

«Բան մը չէր բրածս, և կը յուսամ որ սիրելի մահուկը կը բժշկուի» :

Երեմիա շատ դո՛հ էր ու շոյեց զիս :

Հիմայ ուղիսօրէն կ'անձրուէր, և ճիշդ երբ հիւանդանոցէն պիտի մեկնէինք, դուռը դարձեալ բացուեցաւ, և դռնապանը «Կառք» պոռայ : Կանգ առինք և տիկին մը աստիճաններէն վար իջաւ : Երեմիա անմիջապէս ճանչցաւ զայն : Տիկինը իր քօղը մէկդի բրաւ, և՝

«Դո՛ւն ես, Երեմիա, ըսաւ, շատ ուրախ եմ որ քեզ հոս գտայ. դուն ճիշդ այն բարեկամն ես, որուն պէտք ունիմ, որովհետեւ Լծնածնի այս մասին մէջ շատ դժուար է այսօր կառք գանել» :

«Ո՛ւր պիտի երթաք», հարցուց Երեմիա :

«Փաստնկզընի կայարանը, և կը յուսամ որ ժամանակ պիտի ունենաք ձեր ընտանիքին վրայ խնձի տեղեկութիւն տալու» :

Երբ կայարանը հասանք, տիկինը կեցաւ և երկար ատեն Երեմիային հետ խօսակցեցաւ : Փոյլի տիրուհին եղած էր. անոր մասին շատ մը հարցումներ ուղղելէ վերջ ըսաւ .

«Կառապանութիւնը կը յարմարի՞ ձեզի ձմրան եղանակին մէջ. կը յիշեմ որ անցեալ տարի կինդ մտահոգ էր քու մասիդ» :

«Այո՛, գիտեմ, տիկին, հազալ սկսած էի ու դեռ կը շարունակէի հազալ : Բայց ցուրտ եղանակը անցաւ, հիմայ վիճակս բաւական գոհացուցիչ է. թշուառ պիտի զգայի ինքզինքս, եթէ խնամելու ձիւր չունենայի : Այդ եղած է իմ գործս մանկութենէս ի վեր, և հաւանական չէ որ ուրիշ ու է գործի մէջ նոյնչափ յաջող ըլլամ» :

«Յաւալի է սակայն, Երեմիա, որ առողջութիւնդ վտանգես այս գործին մէջ. միայն քեզ մի հաշուեր, կինդ ու դաւակներդ ալ մտածէ. լաւ կառապաններ և լաւ ձիւրապաններ կը փնտռուին յաճախ գոհացուցիչ տեղերէ, և երբ գործդ փոխել ուզես, ինձի իմացուր» :

Յետոյ, քարեւներ զրկելով Փօլիին, բան մը սուսաւ Երեմիայի, ըսելով .

«Երկու մէ՛ճիտ երկու տղոցդ համար կինդ իր ուզած կերպով թող ծախէ զանոնք» :

Երեմիա շնորհակալ եղաւ և շատ դո՛հ կ'երեւար : Տուն վերադարձանք վերջապէս. չափազանց յոգնած էի :

ԳԼՈՒԽ ԱԳ.

ՇԵՐՈՒՆԻ ԶՕՐԱՊԵՏՐ ԵՒ ԻՐ ՅԱԶՈՐԴԸ

Զօրապետը և ես մտերիմ բարեկամներ էինք : Ազնիւ ձերուհի մըն էր և հաճելի ընկեր մը : Երբևք մտքէս չէր անցնէր թէ ինք ալ պիտի թողուր իր սոււնը և բաժ-

«Ես ալ փախաք կը զգամ, փորձելու, որովհետեւ իրօք դժբաղդութիւն մըն է անձին տէրը չըլլալը:

«Այո՛, բարեկամ, փորձէ՛, և բարի օրինակ մը պիտի ըլլաս շատերու»:

Ժամանակ մը Զօրապետին վիճակը կարծես թէ կը բարւոքէր, բայց տարիքը առած էր, և միայն իր հուժկու կազմութիւնը և Երեմիային հոգածութիւնն էր որ իրեն օգնած էին մինչև այն ատեն: Հիմայ ալ բոլորովին ուժաթափ եղած էր: Անտանարոյժը ըսաւ թէ կարելի էր այնքան բարւոքել իր վիճակը որ մէկ երկու ոսկիի ծախուէր, բայց Երեմիա ըսաւ թէ յանձն չպիտի առնէր մէկ երկու ոսկիի սիրոյն համար վաղեմի բարի ծառայ մը տաժանակիր աշխատութեան մասնել. աւելի լաւ կը նըկատէր անվրէպ գնդակ մը արձակել սնոր գլխուն, և վերջ տալ այդ բոլոր նեղութեանց:

Այս որոշումէն օր մը վերջ Հէրի զիս պայտարին խա՛նութը տարաւ սաքիս նոր պայտ գնել տալու համար: Վերադարձիս այլ եւս Զօրապետը չտեսայ: Ես և բոլոր ընտանիքը շատ ցաւ զգացինք:

Երեմիա հիմայ ուրիշ ձի մը կը փնտռէր. լուր բերին թէ աղնուականի մը ախտոյն մէջ իրեն յարմար ձի մը կար ծախու: Արժէքաւոր մատղաշ ձի մըն էր, բայց փախեր և ուրիշ կառքի մը զարնուելով տէրը գետինը ձգեր էր. ասոր համար զինքը կը ծախէին:

«Զիտ մը աշխոյժ բնութիւնը հոգ չեմ ընել, ըսաւ Երեմիա, կը բաւէ որ մոյլ կամ անդուսպ չըլլայ»:

«Ամենախոքը մոլութիւն մը անգամ չունի, ըսաւ մարդը. բերանը փափուկ է, և իմ կարծիքս այն է թէ արկածին պատճառն ալ ատ էր. դեռ նոր խուզուած էր, օդը դէշ էր, և բաւական չէր մարդուած. մեր կառապանը կազմածները վրան դրաւ կրցածին չափ պինդ, տարակոյս չկայ որ ձին զայրացաւ»:

«Ըսածնիդ շատ հաւանական է, թերևս յարմարինք, ըսաւ Երեմիա:

Հետեւեալ օրը Զերմոզին, այս էր իր անունը, սուն բերուեցաւ: Շքեղ, գորշ ձի մըն էր, և մէկ ձերմակ մազ չունէր վրան. Զօրապետին չափ բարձրահասակ էր, փառաւոր գլուխ մը ունէր և միայն հինգ տարեկան էր: Զինքը մտերմաբար ողջունեցի, բայց հարցումներ չըրի: Առաջին գիշերը խիստ անհանդարտ էր: Փոխանակ գետինը պառկելու, շարունակ իր պիտուրձը կը քաշքշէր և ճախարակը մտուրին կը բաղխէր, այնպէս որ քնանալս անկարելի եղաւ: Սակայն հետեւեալ օրը, հինգ վեց ժամ կառքին լծուելէն վերջ, հանդարտ և զգաստ վերադարձաւ: Երեմիա փայլաչեց զինքը և իրեն խօսեցաւ. շատով սկսան իրար հասկնալ: Երեմիա ըսաւ որ եթէ աւելի դիւրատար սանձ մը և բաւական զրազուժ ունենայ, գառնուկի մը չափ հեղ պիտի գառնայ: Մէկուն վրասը ուրիշի մը շահն է. եթէ աղնուականը հարիւր ոսկի կորսնցուցած էր. Երեմիա կորովի ձի մը շահած էր:

Զերմոզին ստորնութիւն կը սեպէր հրապարակի կառքի ձի մը ըլլալը, և կը զզուէր հրապարակի վրայ սպասելէն. բայց չարաթ մը չանցած խոտովանեցաւ ինձի թէ հանգիստ բերան մը և ազատ գլուխ մը շատ բան կ'արժեն, և թէ այս գործն ալ ուրիշ շատ մը գործերու չափ ստորին չէր: Այսպէս իր գործին փարեցաւ: Երեմիա ալ զինքը շատ կը սիրէր:

ԳԼՈՒԽ ԽԶ.

ԵՐԵՄԻԱՅԻ ՆՈՐ ՏԱՐԻՆ

Մտունդն ու նոր տարին շատ զուարթ առիթներ են կարգ մը մարդոց համար. բայց կառապանին ու իր ձիւ-

բուն համար պարապոյ օրեր չեն, թէև շահու օրեր կըրնան ըլլալ:

Նոր տարիին իրիկունը երկու պարոն տարինք քաղաքին փողոցներէն մէկուն մէջ գանուող տուն մը: Ժամը իննին ներս մտան և ըսին որ ժամը տասնըմէկին նորէն գանք: «Բայց, յարեց մէկը, որովհետև թղթախաղին պիտի մասնակցինք, հաւանական է որ քանի մը վայրկեաններ սպասել հարկ ըլլայ. ամէն պարագայի մէջ դուն մի՛ ուշանար»:

Երբ ժամը տասնըմէկ դարկաւ, մենք զրան առջեւն էինք, որովհետև Երեմիա միշտ ճշգրտագոյն էր: Ժամացոյցը՝ քառորդները և վերջապէս տասերկուը հնչեց: Բայց դուռը չէր բացուեր:

Հովը շատ փոփոխական եղած էր և անձրեւի տարափներ ունեցած էինք օրուան միջոցին. բայց հիմայ մրրկալից ձիւնախառն անձրեւ մը սկսած էր, որ ամէն կողմէ մեզ կը շրջապատէր: Խիստ ցուրտ էր և ապաստանարան չկար: Երեմիա իր տեղէն իջաւ, գիս պատապարեց և սկսաւ քիչ մը պտտիլ ոտքերը գետինը զարնելով. յետոյ սկսաւ բազուկները ծեծել, բայց աօրիկա իրեն հազարու պտտածաւ եղաւ: Աւելի ետքը կառքին դուռը բացաւ, մէջը նստաւ, ոտքերը սպայատակին վրայ դրած և քիչ մը պաշտպանուեցաւ: Ժամացոյցը կը շարունակէր քառորդները հնչեցնել, և դեռ ոչ ոք կ'երեւար: Ժամը տասերկուըսկէսին դրան զանգակը հնչեցուց և սպասաւորին հարցուց թէ արդեօք այս գիշեր իրեն պէտք պիտի ունենային:

«Տարակոյս չկայ, պատասխանեց, մի՛ երթար, հիմայ կուգան»:

Երեմիա նորէն նստաւ, բայց իր ձայնը այնքան խոպոտած էր, որ հազիւ կրնայի լսել զինքը:

Ժամը մէկը քառորդ անցած դուռը բացուեցաւ և երկու պարոնները դուրս եկան, կառքը մտան: Երկու մղոն հեռաւորութեամբ տեղ մը պիտի երթայինք: Սըրունքներս ցուրտէն ընդարմացած էին. կարծես ամէն քայլի գետին պիտի գլորէի: Այդ օրուան շահը շատ սուղի նստաւ Երեմիային: Երբ տուն հասանք, հազիւ կրնար խօսիլ ու հազը սաստկացած էր: Փօլի բան մը չհարցուց, դուռը բացաւ և իր լսալտերը երկնցուց:

«Ճէքին տաք բան մը պատրաստէ, և ինձի համար քիչ մը փոխինդ և ապուր», ըսաւ Երեմիա:

Հազիւ կրնար այդ բառերը արտասանել. բայց սովորականին պէս գիս շիեց և նոյն իսկ խոտի մարագը գնաց և անկողնիս համար յարդի խուրձ մըն ալ բերաւ: Փօլի ալ տաքուկ ուտելիք մը բերաւ ինձի:

Յաջորդ առտուն շատ ժամանակ անցաւ, մինչև որ մէկը եկաւ մեր քով, և այն ալ Հէրին էր: Մեզ մաքրեց ու կերակրեց, մեր խցիկները աւելց և յարզը նորէն տեղը դրաւ, իբր թէ կիրակի ըլլար: Շատ լռիկ էր, ոչ կ'երգէր և ոչ կը սուլէր: Կէս օրին նորէն եկաւ և մեր կերակուրը և ջուրը տուաւ: Այս անգամ Տօլի իրեն հետ եկաւ ու կուլար. իրենց ըսածներէն եզրակացուցի թէ Երեմիա վտանգաւոր կերպով հիւանդ էր, և թէ բժիշկն ալ այնպէս ըսած էր: Այսպէս երկու օր անցաւ, և շատ տխրութիւն կար տանը մէջ: Մենք միայն Հէրին կը տեսնէինք և երբեմն ալ Տօլին:

Երրորդ օրը, մինչդեռ Հէրի օխտուր կը գանուէր, մէկը դուռը զարկաւ: Մեր կայարանապետն էր:

«Տունը մտնել չեմ ուզեր, ըսաւ, բայց կ'ուզէի գիտնալ թէ ինչ վիճակի մէջ է հայրը»:

«Շատ գէշ վիճակի մէջ, ըսաւ Հէրի, ցնցաւորապէս է կ'ըսեն. բժիշկը կ'ըսէ թէ այս իրիկուն յայտնի պիտի ըլլայ թէ ո՞ր կողմ պիտի գանաս...»:

«Շատ կը ցաւիմ, երկու մարդ այս հիւանդութենէն մեռան անցեալ շաբաթ. մահը յանկարծ վրայ կը հասնի: Բայց որքան ատեն որ կեանք կայ, յոյս կայ, ուստի մի վհատիր»:

«Այո՛, պատասխանեց Հէրի, և բժիշկը ըսաւ թէ հայրիկիս համար աւելի յոյս կար աղէկնապուքան թէ ուրիշ շատերու համար, որովհետեւ խման եղած չէ: Երէկ ըսաւ թէ անողք այնքան բարձր է որ եթէ հայրս գինեմոլ եղած ըլլար, խսրոյն պիտի մեռնէր: Կը յուսայ որ պիտի ազատի»:

Հետեւեալ օրը, առտուն, Կայարանապետը դարձեալ եկաւ և առաջարկեց Ջերմոզին գործածել ամէն օր, շահուն կէսը տալու պայմանաւ: Աստով գոնէ մեր կերին դրամը կ'եղէր: Իր առաջարկը ընդունուեցաւ:

Երեմիա հեղձեալէ կ'ապաքինէր. բայց բժիշկը կ'ըսէր թէ երբեք կառապանութիւն չպիտի ընէ նորէն, եթէ կուզէ որ ծերութեան աստիքին հասնի: Տղաքը շատ մը խորհրդակցութիւններ կը կատարէին իրարու հետ թէ ինչ պիտի ընեն հայրիկն ու մայրիկը, և թէ ինչպէ՞ս կրնային անոնց օգնել որ դրամ չահէին:

Օր մը, ցերեկէն վերջ Ջերմոզին ախոռ բերին թրջած ու աղառա, որովհետեւ փողոցները ամբողջովին ծածկուած էին հալած ձիւնով:

Մինչդեռ Հէրի սպունդով Ջերմոզիին մարմինն ու սրունդները կը մաքրէր, Տօլի ներս եկաւ, և ըսաւ.

«Ո՞վ կը բնակի Ֆէրսթովի մէջ, Հէրի, մայրիկը նաև մակ մը ստացաւ այդ տեղէն, շատ ուրախ կ'երեւար և վեր վազեց հայրիկին տարաւ զայն»:

«Չե՞ս գիտեր, տիկին Ֆաուլըրի բնակած տեղին անունն է ասիկա. Տիկինը մայրիկին նախկին ախրունին է որ անցեալ ամառ հայրիկին հետ մէյ մէկ մէճիտ նուէր գրկեց մեզի»:

«Գիտեմ, գիտեմ, արդեօք ինչ գրած է մայրիկին»:

«Գնա՛ լուր բեր, Տօլի, մայրիկը իրեն նամակ գրած էր»:

Հէրի շարունակեց Ջերմոզին մաքրել: Մէկ երկու վայրկեան վերջ Տօլի վերադարձաւ պարելով:

«Հէրի, ինչ փառաւոր բաղդ, Տիկին Ֆաուլըր կը

Անգամ մըն ալ ճամբայ ելայ և քանի մը կանգուն տեղ քաշեցի իմ ծանր բեռս . խարազանը նորէն կանակիս իջաւ , և ամէն ճիգ թափեցի : Շատ ցաւ կը զգայի : Բոլոր կրցածս կ'ընէի , և դարձեալ ծեծ կ'ուտէի : Յանկարծ աիկին մը արագ արագ մեզի մօտեցաւ և քաղցր , լուրջ ձայնով մը ըսաւ .

«Ո՛հ , կ'աղաչեմ , ձիդ մի՛ ծեծեր , տարակոյս չկայ որ բոլոր կրցածը կ'ընէ , և ճամբան ցից է :»

«Եթէ կրցածը ընելով այս բեռը չի կրնար տանիլ , պէտք է աւելի ճիգ ընէ . այդ է իմ գիտցածս , աիկին» , ըսաւ ծէյքս :

«Բայց բեռը ծանր է» , ըսաւ աիկինը :

«Այո՛ , շատ ծանր , բայց յանցանքը իմս չէ . մեր վերակացուն եկաւ մեր ճամբայ ելած ատենը , և ուրիշ պարկ մըն ալ աւելցուց , ինքզինքը նեղութենէ մը ապատեղու համար , ես ալ հիմայ ստիպուած եմ կարելին ընել» :

Խարազանը անգամ մըն ալ կը բարձրացնէր , երբ աիկինը ըսաւ .

«Կ'աղաչեմ , կեցէք , կարծեմ կրնամ օգնել ձեզի , եթէ թոյլ տաք :»

Մարդը խնդաց , մինչդեռ աիկինը յարեց .

«Դուք իրեն կատարեալ պատենութիւն չէք տար որ իր բոլոր ոյժը գործածէ . երբ իր գլուխը այդպէս վեր բռնուած ըլլայ ծնոտի սանձով , չի կրնար մեծ ճիգեր ընել . հանեցէք այդ սանձը և աւելի դիւրաւ պիտի շարժի :»

Ծէյքս փորձեց , և որովհետեւ հանգստացած էի , սկսայ աւելի դիւրութեամբ բարձրանալ զառիվերէն :

Երբոր աիկինը մեկնեցաւ , ծէյքս ըսաւ ինքնիրեն .

«Ճշմարիտ աիկին մըն էր չիտակը , ինձի հետ այնչափ

քաղաքավարութեամբ խօսեցաւ , որ կարծես թէ ազնուական մըն էի» :

Անկէ վերջը , երբ բլուրէ մը վեր ելլէինք , գլուխս բոլորովին ազատ կը թողուր . բայց բեռս չթեթեցուցին : Աննդարար կերակուր և չափաւոր հանգիստ մեր ոյժը պահելու կը նպաստեն , նոյն իսկ ծանր աշխատութեան մէջ : Բայց ոչ մէկ ձի կը դիմանայ ծանր բեռի : Եւ այս պատճառաւ սկսած էի այնչափ ուժաթափ ըլլալ որ աւելի մատողաչ ձի մը գնեցին իմ տեղս : Չմտնամ ըսելու որ ախոռս ալ մուծ էր , և ատիկա ալ մեծ չարչարանք է ձիու մը համար :

Եթէ երկար ատեն մնայի այդ տեղը , աչուքներուս լոյսը պիտի կորսնցնէի մեծ մասամբ , և ատիկա ամբողջակամ կուրութենէն աւելի աղէտալի պիտի ըլլար . բոլորովին կոյր ձին նուազ կը նեղուի . քան տեսողութիւնը խանդարուած ձին : Բարեբախտաբար հարուստ կառատէրի մը ծախուելով , ազատեցայ :

ՓԼՈՒՆ ԵՒ

Փ Թ Ո Ւ Ա Ր Ի Ն Ժ Ա Մ Ա Ն Ա Կ Ն Ե Ր

Երբեք չպիտի մոռնամ իմ նոր տէրս . սե աչքեր և ծուռ թիթ մը ունէր . և իր ձայնն ալ կը նմանէր խիճերուն վրայէն անցնող սայլի մը ձոնչին : Անունը Նիկոզոս էր , կարծեմ նոյն մարդն էր , որուն ֆոթի Սէմ կը ծառայէր երբեմն :

Կ'ըսեն որ տեսնելը հաւատալ է , բայց ես պիտի ըսեմ թէ զգալը հաւատալ է , որովհետեւ որքան ալ ասկէ

առաջ տեսած ըլլայի, մինչև հիմայ չէի գիտեր հրապարակի կառքի ձիուն կրած ծայրագոյն տառապանքը: Նիկողոս գէշ կառքեր ու գէշ կառապաններ կը գործածէր. ինքը մարդիկը չարաչար կը գործածէր և մարդիկն ալ ձիերը չարաչար կը գործածէին: Այստեղ կիրակիի հանգիստ չունէինք:

Երբեմն կիրակի առտու խումբ մը անզգայ մարդիկ կառքը կը վարձէին ամբողջ օրուան համար, չորս հոգի ներսը կը նստէին, հատ մըն ալ կառապանը, և ես զիրենք տասը կամ տասներհինգ մղոն քաշելու էի դաշտերուն մէջ, վերջէն ալ ետ բերելու պայմանաւ: Շատ անգամ այնքան տաքցած ու յոգնած կ'ըլլայի որ հողիւ կրնայի կերակուրիս դաշիլ:

Կեանքս այնքան անտանելի էր հիմայ որ կը փափաքէի Կոնստանդնուպոլիս պէս գետին իյնալ մեռնիլ աշխատութեանս միջոցին ու թշուառութենէ ազատիլ: Օր մը այս փափաքս գրեթէ կատարուեցաւ:

Առտուան ժամը ութին մեր կայարանը գացի և անզաղար աշխատած էի, երբ յաճախորդ մը ունեցանք երկաթուղիի կայարանը տանելու համար: Մեծ կառախումբի մը կը սպասէր այդ միջոցին: Կառապանս դուրսի կառքերուն ետեւը գնաց կենալու, վերադարձող յաճախորդ մը գտնելու յոյսով: Վերջապէս կառախումբը եկաւ և խոյն բոյր կառքերն ալ վարձուեցան: Մեր կառքին եկաւ կարգը: Չորս հոգիներ խումբ մը կար, աղմկարար, պրոտոսիսս մարդ մը որ իրեն հետ ունէր սիկին մը, փոքր տղայ մը և մատղաշ աղջիկ մը. նաև շատ մը բեռ: Տիկինը և տղան կառքը մտան, և մինչ մարդը բեռերուն համար հրամաններ կուտար, աղջիկը եկաւ վրաս նայեցաւ:

«Վստահ եմ, հայրիկ, ըսաւ, որ այս խեղճ ձին չի

կրնար մեղ և մեր բոյր բեռը այնքան հեռու տանիլ. շատ յոգնած ու սկար կ'երեւայ. Վրան նայեցէք»:

«Այդչափ տկար չէ, օրիորդ, ըսաւ կառապանը, ընդհակառակը պէտք եղածին չափ ուժով է»:

Բեռնակիրը որ քանի մը ծանր տուփեր կը քաշէր այս կողմ այն կողմ, թեյադրեց պարոնին թէ արդեօք աւելի լաւ չը պիտի ըլլար եթէ երկրորդ կառք մըն ալ վարձէր:

Բայց կառապանիս կողմէ յայտնուած վստահութեան վրայ, մարդը չհետեւեցաւ այդ պատուէրին: Բեռները իրարու վրայ դիզեցին ու տեղաւորեցին:

Վերջապէս ամէն ինչ պատրաստ էր: Ծամբայ ելանք: Բեռը շատ ծանր էր. և ես առտուքնէ ի վեր ոչ կերած էի և ոչ հանգչած. բայց ձեռքէս եկածը ըրի ինչպէս միշտ:

Բաւական աղէկ կատարեցի գործս, մինչև որ բլուրի մը ստորեւը հասանք. բայց հոն բեռին ծանրութեան ու յոգնութեան չկրցայ տոկալ: Ամէն ճիգ կը թափէի յառաջանալու համար. սանձս անդադար կը ցընցուէր և խարաղանը շարունակ կը գործէր, երբ յանկարծ, չեմ գիտեր ինչպէս, ոտքս սահեցաւ և ուժգնութեամբ գետին ինկայ կողիս վրայ. անկուճս այնքան անակնկալ գետին ինկայ կողիս վրայ. անկուճս կտրեցաւ: Կատարեցաւ և այնքան բուռն էր որ չունչս կտրեցաւ: Կատարեցաւ և այնքան բուռն էր որ չունչս կտրեցաւ: Կատարեցաւ և այնքան բուռն էր որ չունչս կտրեցաւ: Գորս բոյրս չլիթ ձայներ լսեցի. բարձր, բարկացող ձայներ. բեռները վար կ'առնուէին: Կարծեցի լսել պզտիկ աղջկան գլխած ձայնը որ կ'ըսէր. «Ո՛հ, այդ խեղճ ձին. բոյր յանցանքը մերն է»: Մէկը եկաւ և իմ սանձիս կոկորդի կաշին թուլցուց, և քակեց այն փոկերը որոնցմով լուծը այնքան ամուր կապած էին: Նոյն պահուն ձայն մը լսեցի

որ կ'ըսէր: «Մեռած է, անգամ մըն ալ տեղէն չսլիտի եղէ»: Ես աչքս չէի բանար ու կը հեւայի: Քիչ մը պաղ ջուր թափեցին գլխուս վրայ, և քիչ մըն ալ զօրացուցիչ դեղ բերանս լեցնելով, մարմնիս վրայ ծածկոց մը ձգեցին: Շատ ետքը, քիչ մըն ալ դեղ առնելէ և քանի մը փորձերէ վերջ, դողդղալով ոտքի ելայ, և մօտակայ ակտուներէն մէկը տարուեցայ մեղմութեամբ: Հոն լաւ պաշտպանուած խցիկի մը մէջ դրուեցայ, և ինծի բերին տաք ապուր մը, զոր հաճոյքով խմեցի:

Իրիկունը, ըստ բաւականին զօրացած ըլլալով, տիրոջըս ակտուր տարուեցայ: Աւտուն տէրս անասնաբոյժի մը հետ եկաւ զիս քննելու: Անասնաբոյժը զիս լաւ մը զննելէ վերջ, յայտնեց թէ ա՛լ ո՛ր և է գործի յարմար չեմ, և խորհուրդ տուաւ տիրոջս որ զիս մէկ քանի օր լաւ մը կերակրելէ և կազդուրելէ վերջ, ծախէ:

Այս խորհուրդին համեմատ տէրս, յաւէտ ակամայ՝ ինչպէս կը կարծեմ՝ հրաման ըրաւ որ լաւ կերակրեն ու հոգան զիս: Տասը օրուան կատարեալ հանգիստը, առատ վարսակը, խոտը, շաղուած թեկը՝ զիս զօրացուցին: Կտաւահաստի խառնուրդը խիստ քաղցրահամ էր, և սկսայ մտածել թէ վերջապէս աւելի լաւ էր ապրիլ քան մեռնիլ: Արկածէս վերջ տասերկու օր անցած էր, երբ ծախուելու տարուեցայ տօնավաճառի մը մէջ, Լօնտօնէն քանի մը մղոն հեռու: Կը մտածէի թէ ուր որ ալ երթամ, գլխուս տուած տեղէս լաւ պիտի ըլլամ: Աստուր համար՝ գլուխս վեր բռնեցի, յուսալից:

ԳՂՈՒԽ ԽԸ.

Ա.ԳԱՐՍԿԱՊԵՏԸ ԵՒ ԻՐ ԹՈՌԸ ԿԻՅՈՄ

Տօնավաճառի մէջ ինքզինքս դտայ մաշած ձիերու քով, ոմանք կաղ, ոմանք շնչասպառ, ոմանք ծեր: Կային նաև ձիեր, որոնց համար մեծագոյն շտորճ պիտի ըլլար հրացանի բռնուիլը:

Գնողներուն և ծախողներուն շատերն ալ լաւագոյն վիճակ մը ունենալ չէին թուեր այն կենդանիներէն զորս կը սակարկէին:

Յանկարծ տեսայ մարդ մը որ ազնուական ազարակապանի մը կը նմանէր, և սրուն քովը փոքրիկ տղայ մը կար: Երբ ինծի ու իմ ընկերներուս մօտեցաւ, կանգ տուաւ և գթութեամբ մեր վրայ նայեցաւ: Զգացի որ ամէնէն աւելի ես կը հետաքրքրէի զինքը: Բաշս և պոչս դեռ լաւ էին, և ներկայանալի երեւոյթ մը կուտային ինծի: Ականջներս անկեցի և իրեն նայեցայ:

«Ահաւասիկ ձի մը, Կիյօմ, որ լաւագոյն օրեր տեսած է» ըսաւ ծերուկը տղուն:

«Ինզճ արարած», ըսաւ տղան՝ որ ծերուկին թուն էր: Յետոյ խնդրեց որ գնէ զիս: Ծերուկը կը վարանէր: Պզտիկը յարեց.

«Ձեմ՝ կարծեր որ այս ձին շատ ծեր ըլլայ, իր բաշին ու պոչին նայեցէք: Կը հաճի՞ք բերանը նայիլ. այն ատեն որոշ կը գիտնանք տարիքը. թէեւ շատ նիւար է, բայց աչքերը փոսացած չեն, ինչպէս կ'ըլլան խկապէս ծեր ձիերուն աչքերը»:

Ազարակապանը խնդաց:

«Այս մեր պզտիկը իր մեծ հօրը պէս ձիերու վարպետն է», ըսաւ:

Չիս ծախելու բերող մարդն ալ ոչո՛տ տուաւ պղտիկին և սկսաւ զիս գովել :

« Գինը հինգ ոսկի է , կ'ըսէր , բայց վստահ եմ որ մինչևեւ դարնան քսան ոսկի պիտի արժէ » :

Ագարակապետը յուշիկ կերպով շօշափեց սրունքնե-
րըս որոնք ուռած և ձգտած էին . յետոյ բերանս քննեց :

« Տասերեք կամ տասներջորս տարեկան ըլլալու է ,
ըսաւ , կը հաճի՞ք զինքը քիչ մը տեղ քայեցնել » :

Նիհար վիզս բարձրացուցի , պոչս քիչ մը վեր առի
և սրունգներս բացի այնչափ լաւ , որչափ որ կրնայի ,
որովհետեւ շատ պիտի էին :

Քիչ մը սակարկելէ ետք , վերջապէս ձերունին զիս
գնեց հինգ ոսկիի :

Պղտիկ տղան հաղիւ կրնար իր ուրախութիւնը զըս-
պել , և ձերունին ալ կ'ուրախանար անոր հրճուանքը
տեսնելով : Պանդոկին մէջ լաւ մը կերակրեցին զիս :
Յետոյ , իմ նոր տիրոջս ծառաներէն մէկը վրաս հեծաւ
և յուշիկ յուշիկ զիս տուն տանելով արձակեց ընդարձակ
մարգագետնի մը մէջ , սրուն մէկ անկիւնը սայլատուն
մը կար :

Պղտիկ տղան հպարտ էր իր պաշտպանեալին մասին
և կատարեալ լըջութեամբ կը կատարէր իր գործը : Օր
մը չէր անցներ որ ինծի չայցելէր : Երբեմն զիս կը զա-
տէր միւս ձիերէն և կտոր մը ստեպղին կուտար կամ
ուրիշ համեղ ուտելիք մը . և կամ քովս կը կենար ,
մինչդեռ ես վարսակս կ'ուտէի : Միշտ քաղցր խօսքեր
կ'ուղղէր ինծի և զիս կը փայփայէր : Ես ալ բնականա-
բար բորբոլին իրեն յարեցայ : « Ծերուկ բարեկամ » դրած
էր անունս : Երբեմն հետը կը բերէր իր մեծ հայրն ալ որ
զգուշութեամբ սրունգներս կը քննէր :

« Այս է իր սկար կողմը , կիյօմ , կ'ըսէր , բայց այն-

քան կանոնաւորապէս կը բարւոքի որ գարնան մէջ կը
յուսամ թէ մեծ բարեփոխութիւն մը պիտի տեսնենք » :

Կատարեալ հանգիստը , սննդարար կերակուրը , փա-
փուկ խոտը , և թեթեւ մարզանքը շուտով սկսան իրենց
ազդեցութիւնը ունենայ իմ վիճակիս ու իմ զգացում-
ներուս վրայ : Մօրմէս հուժկու կազմութիւն մը ծառան-
գած էի , և երբեք չարաչար գործածուած չէի երիտա-
սարգութեանս ատեն . կրնայի աւելի հեշտիւ ապաքինիլ
քան այն ձիերը որոնք իրենց չափահասութենէն առաջ
ծանր աշխատանքի ենթարկուած են : Զմբան միջոցին
սրունգներս այնքան բարւոքեցան որ անգամ մըն ալ
երիտասարդանալ սկսայ : Գարունը եկաւ , և ապրիլի մէջ
որ մը ագարակապետը որոշեց փորձի համար իր կառքին
լծել զիս : Շատ գոհ էի : Կիյօմ և ինք քանի մը մղոն
սեղ գացին : Սրունգներս պիտի չէին հիմայ և կատարեալ
զիւրութեամբ կատարեցի դործս :

« Ահա կ'երիտասարդանայ , կիյօմ , իրեն թեթեւ գործ
մը տանք հիմայ , և ամառուան կիսուն մօտ նախորդ
ձիուն չափ զօրաւոր պիտի ըլլայ : Գեղեցիկ բերան մը
ունի և ընտիր քալուածք մը . աւելի լաւը կարելի չէ
երևակայել » :

« Ո՛հ , մեծ հայրիկ , որչա՛փ ուրախ եմ որ գնեցիր
դայն » :

« Ես ալ ուրախ եմ , բայց աւելի քեզի չնորհակալ
ըլլալու է քան ինծի » :

Փ Ն Ո Ւ Խ Խ Թ .

ԻՄ ՎԵՐՋԻՆ ԲՆԱԿԱՐԱՆՍ

Օր մը , այն ամբան միջոցին , ձիապանը մաքրեց և
պատրաստեց զիս այնպիսի անտոյր հողածութեամբ որ
մտածեցի թէ նոր փոփոխութիւն մը պիտի ըլլար : Ունա-
մտածեցի թէ նոր փոփոխութիւն մը պիտի ըլլար : Ունա-
կոծերս ու սրունգներս կոկեց , սմբակներս խողանակեց և
ձակախ մազերը յարդարեց : Կարծեմ թէ կազմածներս ալ

սովորականէն աւելի յղկուեցան : Կիյօմ թէ՛ անձկալից և թէ՛ զուարթ կը թուէր , երբ մեծ հօրը հետ կառքը նստաւ :

«Եթէ տիկինները հաւնին իրեն , ըսաւ ծեր պարօնը , իրենց ալ աղէկ պիտի ըլլայ , ձիւռն ալ մեզի կը մնայ փորձել :»

Գիւղէն մէկ երկու մղոն հեռու հասանք գեղեցիկ ցած սուռն մը , որուն առջեւ կը տարածուէր մարգագետին մը : Լայն ճամբայ մը մինչև զուռը կ'երկարէր : Կիյօմ զանգակը հնչեցուց և հարցուց թէ օրիորդները սո՞ւնն են : Տունն էին : Կիյօմ քովս մնաց , և մեծ հայրը սուռը մտաւ : Տասը վայրկեան վերջ վերադարձաւ , հեռը բերելով երեք տիկիններ , մէկը երկայնահասակ տժգոյն , սպիտակ ցիպիի մը մէջ փաթթուած , և կռթնած մանկամարդ տիկնոջ մը որ թուխ աչքերով զուարթ դէմք մը ունէր , միւսն ալ վեհաշուք կերպարանքով մէկն էր : Բոլորն ալ եկան վրաս նայեցան և հարցումներ ըրին : Մանկամարդ տիկինը շատ հաւնեցաւ ինծի . վստահ կը զգար որ պիտի սիրէր զիս , որովհետև , իր կարծիքով , շատ բարի երեւոյթ մը ունէի : Ամէնքն ալ կը փափաքէին զիս փորձել :

Կարգադրուեցաւ որ հետեւեալ օրը զիս բերկ տան :

Առտուն , կայտառ երեւոյթով երիտասարդ մը եկաւ զիս առնելու : Նախ շատ գոհ կ'երեւար , բայց երբ ծունկերս տեսաւ , յուսախար շեշտով մը ըսաւ .

«Չէի կարծեր , տէր իմ , որ տիկիներուն այսպիսի տխրոյթ ձի մը պիտի յանձնարարէիք :»

«Գեղեցիկը այն է որ գեղեցիկ գործ կը տեսնէ , ըսաւ տէրս : Դուք միայն փորձի համար կ'առնէք զինքը , և վստահ եմ թէ ուղղամտութեամբ պիտի վարուիք իրեն հետ . եթէ փորձը ցոյց չտայ որ այնքան վստահելի է , ես կը զրկէք զինքը :»

Եւ իմ նոր սուռն տարուեցայ : Իսկոյն զիս առաջնորդեցին հանգստաւէտ ախոռ մը . կերակուրս սուռն ինծի և յետոյ միակ թողուցին : Հետեւեալ օրը երբ ձիապանը զիս մաքրելու զբաղած էր , ըսաւ ինքնիրեն .

«Այո՛ , սա նշանը ճիշդ կը նմանի այն աստղին զոր թխորակ Գեղանին ունէր . այս ձին գրեթէ անոր հասակը ունի . հիմայ ո՞ւր է արդեօք թխորակ Գեղանին :»

Քիչ մը վերջը տեսաւ վզիս այն մասը ուր ուռեցք մը կար : Գրեթէ ետ ցատկեց և սկսաւ զգուշութեամբ զննել զիս , ինքն իրեն խօսելով .

«Ճերմակ աստղ ճակատին վրայ , ոտքերէն մէկը ձերմակ , այս պզտիկ ուռը ճիշդ այն տեղը :»

Յետոյ կռնակիս մէջտեղը նայելով յարեց .

«Զարմանք , ահա նաև այն ձերմակ մազի խուրճը , որուն խօսքը կ'ընէր յաճախ Յովհաննէս : Ասիկա թխորակ Գեղանին պէտք է ըլլայ : Գեղանի , Գեղանի կը ճաննանք զիս , փոքրիկ Յովսէփը որ գրեթէ քու մահունանդ պատճառ պիտի ըլլար :»

Եկաւ զիս փայփայել , ուրախութեան արտայայտութեամբ :

Չե՛հ կրնար ըսել թէ զինքը կը յիշէի , որովհետև չափահաս սիրուն երիտասարդ մը եղած էր հիմայ , սեպիներով և առնական ձայնով : Բայց վստահ էի որ ինքը զիս կը ճանչնար և ուրախ էր : Քիթս իրեն երկընցուցի և ջանացի ըսել թէ մենք հին բարեկամներ էինք : Որքան գոհ կ'երեւար :

«Ո՞վ էր արդեօք այն ստահակը որ ծունկերդ կոտրեց , իմ ձերուկ գեղանիս , կ'ըսէր , քեզի հետ չափաքանց գէշ վարուեր են . բայց այստեղ երջանիկ պիտի ըլլաս . երանի թէ Յովհաննէս ալ հոս ըլլար ու տեսնէր քեզ :»

Յերեկէն վերջ ցած կառքի մը լծուելով զուռը տարուեցայ : Օրիորդը պիտի փորձէր զիս և Յովսէփ իրեն հետ պիտի երթար : Շուտով հասկցայ որ լաւ գիտէր ձի կառավարել , և գոհ կ'երեւար իմ քաղելու կերպէս :

Լսեցի որ Յովսէփ իմ մասիս կը խօսէր անոր, յայտնա-
բով թէ ազնուականն Կորաքնի վազեմի Թխորակ Գեղա-
նին էի:

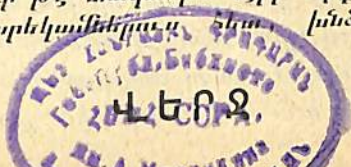
Երբ վերադարձանք, միւս քոյրերը եկան իմանալու
թէ ինչպէ՞ս վարուած էի: Ան պատմեց անոնց ինչ որ
քիչ մը առաջ լսած էր իմ մասիս և ըստ.

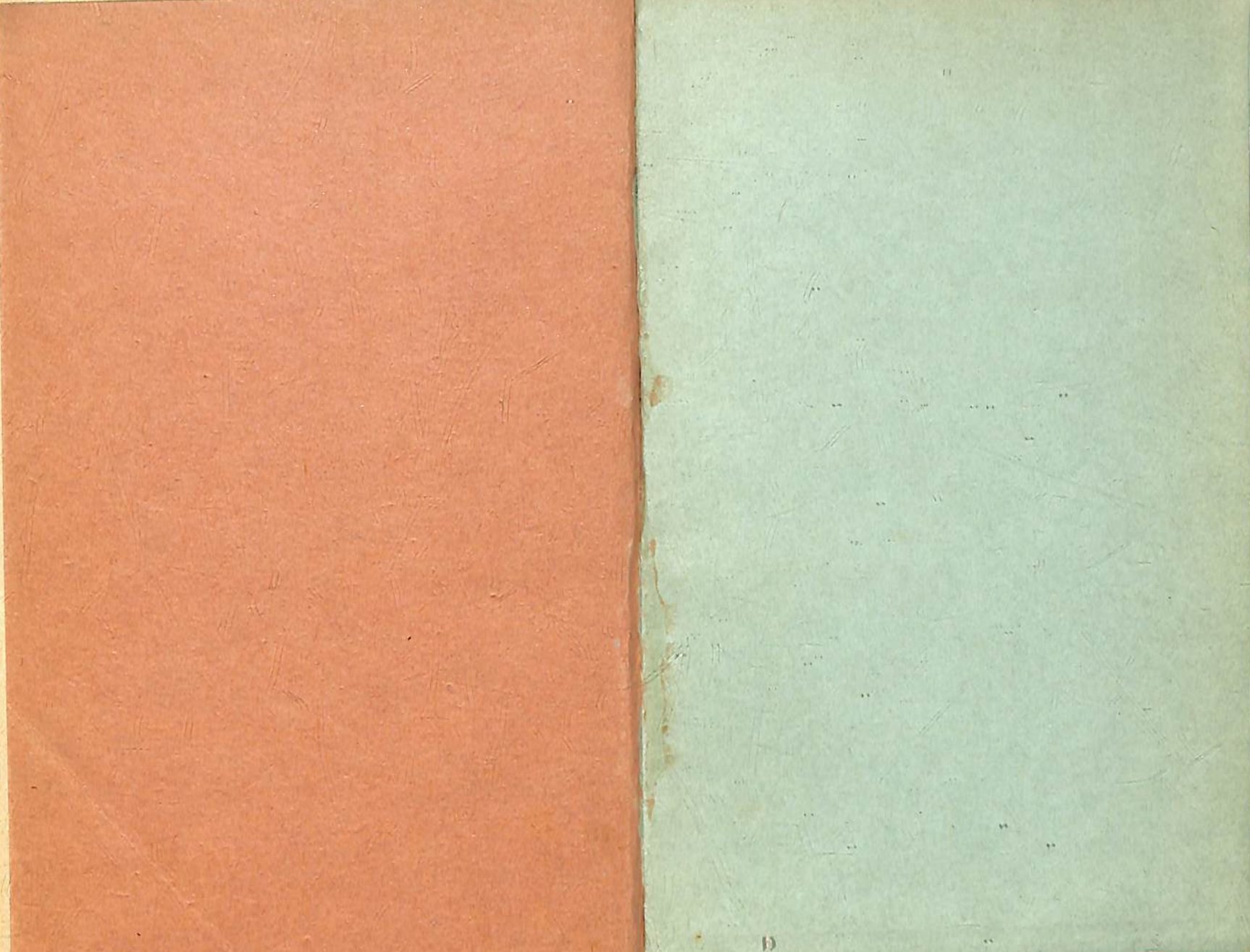
«Անշուշտ պիտի գրեմ տիկինն Կորաքնի և լուր աստ
իրեն որ իր սիրականն ձին մեր քով եկած է հիմա: Ար-
ջա՛փ գո՛հ պիտի ըլլայ:»

Անկէ վերջ մէկ երկու շաբաթի չափ ամէն օր կառ-
քի կը լծէին զիս, և որովհետեւ կատարելագէտ վստա-
նելի կ'երեւայի, երէց քոյրը վերջապէս համարձակեցաւ
փոքրիկ գոց կառքով դուրս ելլել: Այնուհետեւ քոյրու-
վին որոշեցին պահել զիս և ինծի տունն իմ հին անունս
Թխորակ Գեղանի):

Ամբողջ տարիէ մը ի վեր այս երջանիկ տեղը կը
բնակիմ: Յովսէփէն աւելի բարի ու մարդասէր ձիապան
կարելի չէ գտնել: Աշխատութիւնս զիւրին է ու հաճելի
և կը զգամ որ իմ նախկին ոլմս ու ոգևորութիւնս կը
վերտանամ: Իմ նախորդ տէրս անցեալ օր կ'ընէր
Յովսէփին թէ քսան տարեկան և աւելի պիտի կրնամ
ապրիլ այս պայմաններուն մէջ:

Կիցո՞մ միշտ հետս կը խօսի երբ պատեհութիւն ու-
նենայ և զիս իր մասնաւոր բարեկամը կը նկատէ: Տի-
բուհիներս հաստատ որոշած են որ անգամ մըն ալ չպի-
տի ծախսն զիս, և այսպէս՝ ոչինչ ունիմ վարնալու:
Այստեղ պատմութիւնս կ'աւարտի: Իմ տառապանքներս
վերջացած են, և հանգիստ եմ: Շատ անգամ ինծի
անանկ կը թուի թէ տակաւին Պէրթուիքի մրգատանն
եմ, իմ հին բարեկամներս և ինձորի ծառերուն
տակ կ'եցած:

4365

24540

24541

24542

24543

24544

ՀՀ Ազգային գրադարան

NL0652624

ՀՀ Ազգային գրադարան

NL0652623

ՀՀ Ազգային գրադարան

NL0652621

ՀՀ Ազգային գրադարան

NL0652627

ՀՀ Ազգային գրադարան

NL0652628

ՀՀ Ազգային գրադարան

NL0652625

ՀՀ Ազգային գրադարան

NL0652619

12-54

79

2013

